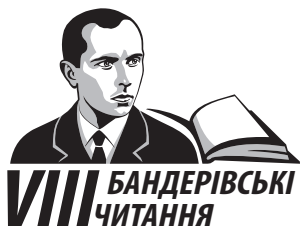

НЕДЕРЖАВНИЙ АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР
«УКРАЇНСЬКІ СТУДІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ

КИЇВ 2021

УДК 323.2(477)
У45

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ. Збірник матеріалів Восьмих Бандерівських читань. / упор. Ю. Сиротюк, Т. Бойко, Ю. Олійник. Київ: Недержавний аналітичний центр «УССД» - ТОВ «Основа-Принт Плюс», 2021. 352 с.

До збірника увійшли матеріали виступів учасників VIII Бандерівських читань. Тематикою обговорення стали проблеми співвідношення національної ідентичності та транснаціональних процесів; українського націоналізму та нових викликів сучасності: лівого популізму, гендеру, постправди, «русского міра»; впливу геополітичних проєктів і популізму як контрреакції; методи дії м'якої сили імперіалізму/космополітизму: від транснаціональних фондів до Російської православної церкви.

Матеріали включають доробки науковців, політиків, громадських діячів, ветеранів російсько-української війни та діючих військовослужбовців.

ISBN: 978-966-984-048-6

© НАЦ «УССД», 2021

©Автори статей, 2021

ЗМІСТ

<i>Юрій СИРОТЮК</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ	5
<i>Віктор РОГ</i> СТЕПАН БАНДЕРА: СИМВОЛ І ОРІЄНТИР	10
<i>Олександр СИЧ</i> СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ, УМОВИ ТА ЛІНІЇ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ	16
<i>Михайло ГОЛОВКО</i> ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОЄКТИ, ТЕНДЕНЦІЇ І ПОПУЛІЗМ ЯК КОНТРРЕАКЦІЯ	34
<i>Петро ІВАНИШИН</i> НЕОЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ІМПЕРСЬКА ІДЕОЛОГІЯ: ВСТУП ДО НАЦІОСОФСЬКОГО ТЛУМАЧЕННЯ.	49
<i>Олег БАГАН</i> НАСТУП НЕОЛІБЕРАЛЬНОГО «КОНТРОЛЬОВАНОГО ХАОСУ»: ПРИКЛАД США	89
<i>Олександр ЧУПАК</i> СУЧАСНА ЧЕРВОНА ЗАГРОЗА ІЗ ЗАХОДУ. ВИТОКИ, ФУНДАМЕНТ І МЕТОДИ ПРОПАГАНДИ.	112
<i>Ірина ФАРІОН</i> УКРАЇНСЬКОМОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ДОСВІД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО МИНУЛОГО	134
<i>Андрій ХОЛЯВКА</i> ПОПУЛІСТСЬКА ХВИЛЯ ПРОТИ ГЛОБАЛІЗМУ	150
<i>Юрій ОЛІЙНИК</i> ЛІБЕРАЛЬНИЙ ПОПУЛІЗМ: ПАРТІЇ-СИМУЛЯКРИ ОЛІГАРХАТУ.	164
<i>Олексій ТКАЧЕНКО</i> ПОПУЛІЗМ НЕ ЗАГРОЗА, А СОЮЗНИК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ	172
<i>Богдан БУТКОВСЬКИЙ</i> ГІБРИДНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ІСТОРІЯ ЯВИЩА ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ	186
<i>Євген БУКЕТ</i> ПРАВО НАРОДУ НА ПОВСТАННЯ: ЙОГО ПОСТУП В УКРАЇНІ, ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	203

<i>Ігор ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ</i> РЕАБІЛІТАЦІЯ РАННЬОМОДЕРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ І ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ	215
<i>Ігор ПЛОХОЙ</i> ПРОЦЕСИ ДЕКОНСТРУКЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: ЕСХАТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР	220
<i>Михайло СТЕПИКО</i> НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	236
<i>Сергій ЗДІОРУК</i> ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНИ «РУСКОМУ МІРУ»	248
<i>Ростислав МАРТИНЮК</i> ПЕРСПЕКТИВА «НОВОГО ДИПТИХУ»: ВІДНОВЛЕННЯ ДУХОВНОГО ЛІДЕРСТВА УКРАЇНИ НА ТЕРЕНАХ ЄВРАЗІЇ	276
<i>Андрій КОВАЛЬОВ</i> ТОМОС ПЦУ І НАЦІОНАЛІСТИ. МАЙБУТНЄ ЦЕРКОВНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ	283
<i>Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ</i> ІСТОРІЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У СВІТЛІ ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПТІВ ТА «ОПТИМІЗАЦІЇ».	288
<i>Станіслав ТКАЧУК</i> НАЦІОНАЛІСТИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА ЛІБЕРАЛЬНИМ МОЛОДІЖНИМ РУХАМ	301
<i>Микола КРАВЧЕНКО</i> КОНЦЕПЦІЯ БАГАТОРІВНЕВОГО ЗАСЛУЖЕНОГО ГРОМАДЯНСТВА	307
<i>Тарас ПОПОВ</i> ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ПРИВІД ДЛЯ АГРЕСІЇ З БОКУ ЛІВОЛІБЕРАЛЬНИХ ЕЛІТ. НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРАВА ЛЮДИНИ	312
<i>Костянтин ДЕНИСОВ</i> ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ЛІБЕРАЛЬНІ ДОГМИ, СОЦІАЛІСТИЧНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ТА НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ЛІКИ ВІД НИХ	320
<i>Сергій ЗУБЧЕНКО</i> ІДЕОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ: НАЦІОНАЛЬНА КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР РЕФОРМ	330
<i>Катерина ШИМКЕВИЧ</i> ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРОЄКТИ «ЗШИВАННЯ» ЗАХІДНИХ БАЛКАН НАПРИКІНЦІ XX — НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	341

Юрій СИРОТЮК

директор Недержавного аналітичного центру
«Українські студії стратегічних досліджень»,
народний депутат України VII скликання

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ

VIII Бандерівські читання проходили в непростий час. Хтось з переляку, як, до прикладу, американський журнал Time, визнав 2020 рік найгіршим в історії.

Вони ще не бачили поганих років.

Хоча коли протягом останніх століть був простішим час для України?

На сьомому році новітньої фази російсько-української війни, Україна ще й стала полем битви «путінят» та «соросят». Ці два обличчя-близнюки дволикого Янусу-імперіалізму розгортають дискусію у площині чий колоніалізм кращий і чиє зовнішнє правління принесе тубільцям більше брязкалець і фантиків.

Проте, обидва позірно непримиренні противники мають головного спільного ворога в Україні — український націоналізм. Проти нього і проти нас — українських націоналістів — спрямоване головне вістря їхньої атаки. І змовляючись проти

нього, а отже, проти нас, вони завжди (попри риторичну несумісність та ілюзорне протистояння) знаходять спільну мову.

У цьому розрізі дивно спостерігати, коли частина тих, хто вважає або називає себе націоналістами, вірить, що союзником може бути той, хто нібито теж на захисті консервативних цінностей, хоча й веде гарячу війну проти України, її суверенності та цілісності.

Та не менш дивними є ті, які вірять, що нашим союзником є той, хто допомагає нам захищатися від Росії, а натомість вимагає продати душу чортові. Той, хто атакує право нації на суверенність, суб'єктність, ідентичність.

Такий вибір між сатаною і дияволом, на мою думку, неправильна дилема.

Тому й будинок державності, навіть після трьох невдалих спроб незакінчених національних революцій, загрозливо хитається з надзвичайною силою.

А спроба двох вище вказаних виборів — це повторення сценарію з казки про трьох поросят, двоє з яких будували ненадійні будинки ілюзій, які падали від першого подиху вовка, звідки б він не приходив. Чи то вовк зі Сходу, який каже «підкоріться і служіть, і ми аставім вам ваші вишивані косоворотки, малоросійські світки і, звісно, горілку», чи то вовк із Заходу в образі кроткої вівці, який несе нам подих свободи, лібералізм, права, вільний ринок, тобто багато брязкалець і ще більше фантиків. Тільки дивна ця свобода. Дуже орвелівська. Яка категорично заперечує наше право на свободу і наше розуміння свободи.

Бо ми, націоналісти, до прикладу, визнаємо право лібералів на їхні погляди, навіть якщо в нашому розумінні ці погляди хибні чи, правильніше зараз сказати, схиблені і неправильні. А от вони — ті, що свободу людини ставили в основу своїх

ідеологічних конструкцій, — дійшли до повного заперечення будь-якої свободи.

Заперечення права вірити в Бога, заперечення священного інституту сім'ї, агресивну атаку на традиції, віру. Свобода перекотипіль без коріння, без пам'яті, з абсолютним релятивізмом. В нашому розумінні — це запуск програми самознищення людства. І тому рухатися цим шляхом — це рухатися не від Москви, а в прірву.

А може, хтось нині скаже, що говорити про ідеології, ідентичності, інші модерні цінності — це говорити ні про що?

Або сперечатися про симулякри з симулякрами. Традиційні ідеології або вмерли, або переродилися. Десь це переродження має трагічний характер, а десь, як у нас, схоже на фарс. Хіба можна говорити про ідеології з тими, хто, наприклад, Порошенка називає націоналістом, Добкіна — християнським демократом, а Ківу — консервативним захисником традиційних цінностей?

І де в цих болотяних вогнях загубився націоналізм? Що з націоналізмом? Українським націоналізмом?

Адже в час ренесансу націоналізму у світі, в час незавершеної української національної революції та національно-визвольної війни він мав би бути ключовим ідеологічним інструментом — інструментом боротьби за державу, відродження нації; визначення місця і місії, призначення України.

Чи український націоналізм втратив свою актуальність?

Чи ідеологічна доктрина, створена в умовах окупації як інструмент національного визволення і державної суб'єктності, не працює тепер?

Чи залишається нація в розумінні духовного і кровного з'єднання всіх «мертвих, живих і ненароджених» для нас най-

вищою цінністю? А чи витворений для нащадків окупантів, креолів та колаборантів штучний конструкт політичної нації та народу України, що загнав навіть не в гетто і не в резервацію, а за дужки — автохтонна — корінну українську націю?

І чи здатна оця сіра маса зденаціоналізованих і зграбованих людей стати гідною свого призначення — панувати на своїй землі, панувати в просторі серця Євразії?

Бо проблема не у величині викликів, які стоять перед нами, повірте, «з нас деруть ремінь» — так «з них, бувало, й лій топили».

Проблема в адекватності відповідей.

Чим більші виклики стоять перед нами, чим екзистенційніший їх характер, чим більша прірва, що заглядає нам в очі, — тим більшою має бути відповідь.

Це не час так виріс перед нами, це люди в своїх цілях зміліли. А час насправді прекрасний.

Коли у нас ще були такі шанси? В часи цвинтарної стабільності, коли водка була по два двадцять? Чи, може, вони наступлять, коли зарплата буде по 4 тис. євро?

Та ні, нація проявляється в національно-визвольній війні, в революції, в боротьбі не за виживання, а за пошану своїх цінностей.

Чи нинішня держава є омріяною УССД? Тобто, цей обрубок совка, де панівні висоти у владі, бізнесі та світоглядовому просторі займають чужі люди, — є тою омріяною українською державою?!

Чи націоналізм і далі є ідеалістичною концепцією, в основі якого християнство? Чи, в умовах «реалполітік», прагматично приземленим інструментом боротьби за владу, брендовим одягом модного сезону?

Чи забавки в «неоязичество», модні набиті тату і заклики про вальгаллу — це шлях відродження нашого ідеалізму й віри? Але цей шлях вже погубив європейських правих.

А якщо християнство залишається стержнем нашого націоналізму, то чому так мало практикуючих християн?

Чому нинішня Україна є прокрустовим ложем для націоналізму і бандерівщини, де або йому намагаються відтяти кінцівки, або розірвати в своїх інтересах?

Чи ми думаємо, що перехитримо, пересидимо, перечекаємо?

Чи бандерівська вольова активність, ризик і боротьба залишаються нашими методами?

Вірю, що Бандерівські читання — це не проголошення некрологів на цвинтарі розстріляних ілюзій, не догматичне повторювання тез, а майданчик ідей, що народять чини.

Перестаньмо бути скромними! Україна потребує вагітності від наших ідей. А ще більше потребує чинів.

Світ потребує Великої України, а не ніякої.

А українці потребують великої ідеї і великої боротьби. Ніколи не погоджуймося на менше. І сміло ступаймо в путь!

У цій книзі ви знайдете статті відомих політиків і науковців, лідерів громадських думок, філософів та політологів. А з їхніх розвідок дізнаєтесь, як співіснують національна ідентичність і транснаціональні процеси, український націоналізм і нові виклики сучасності:

- лівий популізм, гендер, постправа, «руській мір»;
- про геополітичні проекти, тенденції популізм як контрреакція;
- як на повну працює в Україні «м'яка сила» імперіалізму/космополітизму: від транснаціональних фондів до Російської православної церкви.

Віктор РОГ

історик, головний редактор
газети «Шлях перемоги»

СТЕПАН БАНДЕРА: СИМВОЛ І ОРІЄНТИР

Сьогодні аудиторія і час спонукає задуматися саме над тим, ким властиво був і ким не був Степан Бандера. Чому цей образ, це ім'я десятиліттями підноситься на прапори і десятиліттями паплюжиться з іншого боку, демонізується, оббріхується, але завжди є актуальним. Чому, коли ми говоримо: «Бандера прийде — порядок наведе», ми дещо лукавимо, з одного боку, але з іншого — говоримо правду. Тому, що хоча Бандера фізично загинув 15 жовтня 1959 року, але він нікуди не йшов ані з нашого політичного обр'ю, ані з нашого публічного простору, ані з нашої свідомості. Але порядок маємо навести ми — Бандера його не наведе.

Бандера як символ і як орієнтир. Кажуть, що Бандера роз'єднує. І це є правда. Бандера роз'єднує патріотів від зрадників, Бандера роз'єднує залізо від іржі, Бандера роз'єднує зерно від куколю, Бандера роз'єднує правду від брехні. І, властиво, його дві іпостасі — Бандера як організатор і політичний діяч та Бандера як теоретик і ідеолог — сьогодні є дуже й дуже актуальними.

Коли ми говоримо про Бандеру, мені на думку насамперед

приходять два поняття: це поняття відповідності і поняття відповідальності. Бандера завжди був адекватним у своїх діях, відповідно до умов і завдань. Згадайте, коли він став на чолі Крайової Екзекутиви ОУН на початку 1930-х років, то звернув увагу на дві засадничі речі: це молодь, молодіжна акція, шкільна акція та масова пропаганда, пропаганда ідей національного визволення — революційним шляхом власними силами дійти до кожного українця, донести ті ідеї, ті концепції, ту мету і бачення шляхів їх вирішення до максимально великої кількості людей. Бандера зайнявся такими акціями як культ героїв, культ могил воїнів, тобто підняттям духу звятиги, героїзму, жертвності.

Знаєте, в уяві багатьох людей, здається, вимальовується дещо спрощений образ бандерівця. Це Галичина, 40-ві, 30-ті роки, автомати, криївки, підпілля, але насправді це ж була величезна робота — дійти до кожного українця, від хати до хати. Це була робота в народі, з народом і для народу. Це вироблення цілісної концепції і програми визвольної боротьби та державного будівництва, це титанічна просвітницька, організаційна та теоретична робота, це широка міжнародна акція, це Українська Головна Визвольна Рада і Антибільшовицький Блок Народів, це боротьба в таборах, в еміграції, це і сьогодні робота в гущі народу і на найвищих владних рівнях, це «люди, на сталь перекуті в огні».

Уявімо собі ситуацію і стан, коли почала діяти ОУН в 30-их роках. Це було молоде покоління, яке десь ще, в основному, в тому дитинстві побачило свої синьо-жовті прапори на вулицях рідних міст і побачило своє українське військо, Січових стрільців, армію Петлюри. Це була коротенька мить — кілька років державності, державності в боях, державності загроже-

ної і, зрештою, державності втраченої. І оцей «біль по втраті України, і гнів, і лють на ворогів» породив покоління і команду Степана Бандери.

Я говорю про покоління і команду Степана Бандери. Ще одна характеристика Бандери полягає в тому, що він був талановитим організатором, вмів працювати і творити командно. Це не був якийсь такий яскравий собі лідер-одиночка. Коли я говорю про Бандеру, говорю і про Ярослава Стецька, і про Степана Ленкавського, Дмитра Мирона, Миколу Климишина, і Романа Шухевича, Василя Кука, Олексу Гасина, і багатьох-багатьох інших. Це було велике мистецтво — з яскравих, талановитих, знакових особистостей створити боездатну міцну команду. Це є відповідність. Інша категорія — це відповідальність. Я добре розумію і переживаю слова Степана Бандери, які він писав в одному листі: «Я відчуваю велику відповідальність за те, що з моїм іменем сьогодні пов'язують цілий національно-визвольний рух. Я почуваю себе не гідним цей визвольний рух презентувати». Наскільки у нього була величезна відповідальність за своє ім'я!

Сьогодні ми бачимо дуже багато лідерів, лідерчуків, отаманчиків, які намагаються десь себе продемонструвати, вип'ясти, не маючи жодних цінностей ніяк не складуть собі ціни, але вони не розуміють, що таке відповідальність. Так само сьогодні дуже багато хто, не читаючи Бандери, не вивчаючи Бандери, не знаючи Бандери, публічно називають себе бандерівцями. Одягає символіку, значки, емблеми, прапори, вигукує гасла — і вже «бандерівець». І це є безвідповідальність і дискредитація.

Беру в руки щойно видану нами книгу «Перспективи української революції». Це книга праць Бандери. Хочу сказати

кілька слів про Бандеру як теоретика та ідеолога. А втім, раджу обов'язково прочитати і осмислити його твори. У своїй передмові до книги Ярослав Стецько написав: «Можливо, щойно майбутні історики виявлять, чи Степан Бандера героїкою свого життя, своїми чинами революціонера-націоналіста, лідера визвольної боротьби, а чи своїми ідеями й думками, теорією національно-визвольної революції, своїм вченням більше вплинув на успіх революційної боротьби. Проте ледве чи можна відділити революціонера чину, організатора й прагматика революції від її теоретика та ідеолога!» Абсолютно!

На мою думку, сучасне покоління істориків, сучасні політики мають сказати: «Бандера і як організатор, і як теоретик зробив дуже велику справу». І я знаю, що ця книга є дуже важлива й актуальна. З цією книгою будемо їздити на презентації по різних областях та регіонах, щоб донести з першоджерела правду про Степана Бандеру і правду Степана Бандери — те, ким він був, що він писав, як він думав. Я вважаю, що багато хибних уявлень буде змінено в об'єктивну сторону.

Коли ми говоримо про Бандеру, хотілося б сказати й про школу Степана Бандери, про бандерівців. Хто такі бандерівці? Він витворив не просто ціле покоління, а традицію, напрям, стиль, організацію, культ героїзму, культ жертвності.

Я мав за щастя спілкуватися з тими, хто працював з Бандерою, хто знав його. Це Ярослава Стецько, Василь Кук, Іван Равлюк, Василь Олесків... Я знав тих, хто пройшов школу Бандери. Колись Зеновій Красівський, останній Провідник ОУН (б) у підсоветській Україні, на запитання: «Пане Зеновію, от ви такий веселий, безпосередній, такий оптимістичний, що, здається, нібито й не були ніколи в неволі» жартома відповів: «Та, в принципі, хіба якихось 27 років». Це той чо-

ловік, який, здавалося б, у безвихідних і безвиглядних умовах окупації, коли вже ніби все втрачено, коли все здавалося безперспективним, за ціле своє життя не написав жодної покаятної заяви, нікого не зрадив і тішився цим. А в одній своїй статті сказав: «Я невимовно гордий з того, що я є українським націоналістом».

Ще є сестри Степана Бандери, які лише за те, що вони його сестри, були заарештовані і відправлені на заслання. Коли поставала незалежна Україна, вони були перевезені до Стрия завдяки Красівському. Нова влада запропонувала їм отримати від України компенсацію, на що жінки вдповіли: «Нам Україна нічого поганого не зробила, ми за неї страждали, ми за неї боролися, але ми не хочемо тієї компенсації. Нехай ті гроші підуть на кращу справу, бо Україна не така вже багата». Це жінки Катерина Зарицька, Галина Дидик, Дарія Гусяк (многая літа їй, днями відзначає 97-ліття!), які також чверть століття провели в тюрмах, у Володимирському централі, у засланнях і концтаборах. Та не скорилися... І таких людей є дуже багато — справжніх бандерівців.

Степан Бандера для нас знаковий тим, що ніколи не зраджував своїх переконань, не відступав зі своїх позицій, не мімікував і не підлаштовувався. Він ніколи не відрікався від відповідальності.

На початку 30-х років, коли його заарештували поляки і був суд Львівський, Варшавський процес, Степан Бандера міг би сказати, що помилявся, молодий ще, був неправий, ввели в оману, не бачу перспектив — з одного боку Сталін, з іншого — Польща. Але він прийняв вирок смерті і отримав позитивне ув'язнення від поляків. У 1941 році Степан Бандера, після проголошення Акта 30 червня 1941 року, також відмовився

капітулювати перед Гітлером, Німеччиною, після чого був за-проторений у німецький концтабір. 1945–1946 рік — Бандера в еміграції, вже одружився, став батьком. Здавалося, можна жити спокійніше, ситніше, затишніше. Але Бандера знову іде на боротьбу, його обирають Головою ОУН і він на Зборі каже: «Дякую, вирок смерті приймаю».

Ми повинні задуматись над тим, що є націоналістичний світогляд, світобачення і світовідчуття; не поза, а позиція; не демагогія, а ідеологія і відповідальність. Хотілося б ще раз наголосити на словах «відповідність» і «відповідальність». Нас дуже часто роздирає «триглавий змій», який дуже давно тяжіє над українцями, над нашим суспільством. Це триголовий змій, голови якого називаються «зневіра», «зрада» і «зздрість». Безжально стинаймо ті голови.

Давайте спільно подумаємо, як неймовірно тяжко було в часи підпілля та еміграції Бандері та його соратникам і як є нам тут, у своїй державі. Боротися треба, захищати, будувати. Треба вірити, діяти, перемагати!

Олександр СИЧ

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та
адміністрування ІФНТУНГ,
голова Івано-Франківської обласної ради,
народний депутат України VII скликання

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ, УМОВИ ТА ЛІНІЇ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Кожна політична ідеологія, що постала у період модерного часу і вважається сьогодні класичною, була відповіддю на його виклики крізь призму тих ідей, які формують її цілісну систему, а особливо центральної категорії цієї системи, що дала назву самій ідеології. Однак з плином часу кожна із них зазнає змін, стає такою ж плинною, як і він сам¹. Адже під його дією змінюються обставини суспільного життя, які формують нові виклики, і якщо ідеологія неспроможна дати на них відповіді, вона «бронзовіє». А тоді вже перестає бути цікавою для суспільного загалу і з фактора суспільного життя перетворюється в цікавий лишень для істориків факт.

¹ Більше про це: Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Київ: Дух і Літера, 2018. 480 с.

Аналогічно це стосується й ідеології націоналізму, що також є продуктом модерного часу. Вона виникла в останній чверті XVIII ст. й протягом XIX – 1-ої пол. XX ст. так змінила світ, що цей час прийнято називати «епохою націоналізму». Табуїтована після закінчення Другої світової війни її комуністичними й ліберальними переможцями поряд з ідейно-політичними рухами нацизму та фашизму, з поч. XXI ст. вона отримала друге дихання, і сьогодні Європа переживає ренесанс націоналізму. Праві рухи в ряді країн Західної та Центрально-Східної Європи належать до лідерів політичного процесу, входять до урядових коаліцій і суттєво впливають на їх політику. Вони стали такими, бо зуміли знайти відповіді на нові виклики часу там, де традиційні політичні еліти були безсилі. І, незважаючи на їхній глобально сконсолідований спротив та застосовувану тактику «санітарних кордонів», виборці їм повірили й довірили суттєву частку влади у своїх країнах.

На відміну від інших класичних ідеологій, націоналізм відрізняється тим, що його доктрину складно увібрати в набір тих ідеологічних конструкцій, які б однаковою мірою характеризували його у кожній країні світу. Адже центральною категорією ідеології націоналізму є нація, а програмним політичним завданням — захист її інтересів. Але кожна нація перебуває в специфічних умовах. Вони ж диктують ті виклики, під впливом яких формується ідеологія та політична програма кожного націоналізму. А тому він є надзвичайно поліморфним явищем. Націоналізмів є стільки, скільки існує націй на планеті, і кожен із них є таким же своєрідним, як і нація, інтереси якої він відображає та захищає.

Ці ствердження стосуються й українського націоналізму. Однак, на тлі ренесансу націоналізму у Європі, він переживає

кризу і, на відміну від них, не впливає суттєво на політичний процес у державі. Готових рецептів виходу із такого стану не існує. Намагання їх почерпнути в писаннях класиків українського націоналізму, а чи механічно запозичити із досвіду європейських правих рухів є марними з причини згаданої вище ексклюзивності кожного націоналізму. Натомість вони можуть народитися в дискусіях небайдужих та незадогматизованих сповідників цієї ідеології і тих незаангажованих до націоналістичного руху науковців, які усвідомлюють необхідність конструктивного залучення його могутнього націєомобілізуючого потенціалу для побудови національної держави і для забезпечення політичного процесу в ній від монопольного впливу олігархічних угруповань та партійних проєктів зовнішнього впливу.

На вступі вважаємо за доцільне висловити декілька застережень. Перше з них стосується як самого автора, так і тієї категорії учасників дискусій, які є залученими до націоналістичного руху. Для об'єктивного окреслення ситуації важливо вийти за межі суб'єктності. Принаймні інституційно-партійної, якщо не фонові, у якості якої виступає ширший націоналістичний рух. Друге — запропонувавши до уваги означену в заголовку тему, усвідомлюємо, що не стільки сформулюємо під час її викладу вичерпні відповіді, скільки поставимо ряд запитань. Адже кожна із виголошених тез вимагає окремого наукового дослідження. Окрім того, застерігаємося, що виголошені нами ствердження можуть виглядати надто спрощеними, бо вважаємо, що деколи слід просто і ясно для себе самого окреслити стан навколишнього простору.

За своєю структурою доповідь складається із трьох частин відповідно до тих складників, що подані у назві її теми.

Щодо основних завдань націоналізму, то не будемо оригінальними, а зішлемося на європейського класика націоналізмознавства, британського дослідника Е. Сміта, як того, хто перший систематизував доктрину націоналізму. До головних його завдань він відносив:

- 1) національне об'єднання;
- 2) захист національної ідентичності;
- 3) досягнення стану національної автономії.

При цьому під останнім завданням науковець розумів таке національне самоврядування, яке «буває або повне, на зразок суверенної територіальної держави, або часткове, на кшталт місцевого чи федерального самоврядування»².

Без детальніших трактувань відзначимо, що й до сьогодні ці завдання є актуальними для українського націоналізму: духовно-світоглядної й історично-територіальної єдності української нації, захисту і збереження її ідентичності та захисту і збереження національної держави.

Визначаючи основні умови ідеологічного протистояння, перш за все слід коротко окреслити суть того, чим є ідеологія. Сам термін є похідним від грецьких слів «ейдос» («ідея — образ) та «логос» (вчення) і логічно вказує на мисленнєве моделювання світу.

Водночас Д. Андрієвський, один із перших ідеологів ОУН, визначаючи це поняття, вказував на те, що ідеологія зображає також відношення до вже наявного суспільного порядку. З цього приводу він писав: «Ідеологія — це певна система цінностей, це система координат, що встановлюють відношення культурної людини до зовнішнього світу, до існуючого в дійс-

² Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / пер. з англ. Р. Фещенко. Київ: К.І.С., 2004. С. 28–31.

ності чи існуючого в потенціалі»³.

Сучасні енциклопедії також визначають політичну ідеологію як систему концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, що зображають інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, нації, суспільства, політичних партій, громадянських рухів та інших суб'єктів політики⁴.

Отож, політична ідеологія — це не тільки проекція такого ідеального стану світоустрою, до якого прагне політичний рух, але й трактування навколишнього буття через призму філософсько-світоглядних принципів цього руху. А з цього випливають і ті умови, в яких відбувається становлення політичних ідеологій та їх протистояння. Очевидно, їх умовно можна розділити на зовнішні та внутрішні.

До основних зовнішніх умов, що кардинально впливають на можливість виконання українським націоналізмом вище окреслених завдань, на нашу думку, слід віднести глобалізацію, постмодерн, зміщення центру геополітичного домінування до Азії, московську гібридну агресію проти України. Детальніше вплив цих факторів на сучасний український націоналізм зображено в нашому ширшому монографічному дослідженні⁵, а в контексті сьогоднішньої теми і виконання поставлених перед нею завдань лишень коротко зазначимо наступне.

Глобалізація є закономірним і об'єктивним наслідком розвитку технологій всесвітнього взаємозв'язку. Вона розпочала-

³ Цит. за: Ленкавський С. Український націоналізм. Твори в 3 т. / за ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. Т.1. С. 505

⁴ Філософія політики: короткий енцикл. словник / авт.-упорядн: Андрущенко В. П. та ін. Київ: Знання України, 2002. С. 248

⁵ Сич О. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. 544 с.

ся ще від часу відкриття Христофором Колумбом Америки, але саме мікроелектронна революція останніх двадцяти років невідомо змінила сутність людського спілкування. Як влучно зазначає канадський науковець Уейн Елвуд, транснаціональні корпорації, використовуючи її здобутки, розробили і впроваджують план «економічної інтеграції, який загрожує унікальності культур, економічній і політичній незалежності держав»⁶. Отож, глобалізація руйнує національні кордони, культурну самобутність та суверенність національних держав. Тим самим вона загрожує найприроднішій субстанції сучасного світоустрою — нації. Дія викликає протидію — і глобалізація проявами свого антинаціонального спрямування активізує націоналізм.

Соціокультурне явище постмодерну вважають «близнюком» глобалізації, і він характеризується як світ хаосу, невизначеності, ідейної та ціннісної дезорієнтації, відсутності встановлених правил, канонів, закономірностей тощо. Його загальною тенденцією є відхід від ідей і цінностей попередньої доби. Якщо доба модерну була домінуванням раціонального підходу, то атмосфера постмодерну просякнута ірраціональністю⁷. Інститут держави як головної ознаки стабільного і впорядкованого суспільства піддається сумнівові. Як і глобалізація, постмодерн кидає виклик націоналізмові й одночасно дає йому шанс. Він заперечує ідею нації-держави та саму національну ідентичність і цим самим мобілізує націоналізм

⁶ Елвуд У. Глобалізація / пер. з англ. А. Захарова. Москва: Книжний Клуб Книголек, 2013. С. 11, 13.

⁷ Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора: [пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 269, 327

на їхній захист. Але, заперечуючи ідеї попереднього періоду, постмодерн відкидає й тотальну табуйованість націоналізму, породжену пізнім модерном. Недаремно ж під впливом цієї тенденції праві рухи Європи сьогодні демонструють такий вибуховий сплеск активності.

Щодо зміщення центру геополітичного домінування. Ряд сучасних дослідників геополітики, а зокрема відомі американські політики і політологи З. Бжезінський, Г. Кіссінджер, Ф. Фукуяма, привертають увагу до переміщення глобального центру тяжіння до Азії. Для України це виглядає позитивом, бо в умовах глобалізаційної нівеляції національних ідентичностей Східна Азія в культурно-духовному плані залишається етноцентричним масивом. Так, з цього приводу З. Бжезінський у своїй відомій праці «Велика шахівниця» неодноразово наголошував на домінуванні націоналізму в країнах Азії загалом і в східноазійському регіоні зокрема. «Азія сьогодні — це місце найбільшої у світі концентрації недавно пробудженого масового націоналізму...», — стверджує він⁸.

Московська гібридна агресія проти України. Ця умова є вже традиційною для України й традиційно визначає одну з основних ліній не тільки збройного, але й світоглядного протистояння з Московщиною. Позитив сьогоднішнього збройного протистояння з нею полягає в тому, що воно для значної кількості українців розставило крапки на «і» у світоглядних орієнтирах.

Серед основних внутрішніх умов можна відзначити олігархічний уклад економічного та суспільно-політичного

⁸ Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / перекл. з англ. О. Фешовець. Львів, Івано-Франківськ: Лілея-НВ. С. 153.

життя держави, зовнішнє управління нею та її інституційне ослаблення.

Залежність політичного процесу в сучасній українській державі від олігархічного укладу економіки та похідного від неї політичного режиму є основним гальмом цивілізованого, загалом, і національного та соціального, зокрема, розвитку української держави. Захопивши державу, великий олігархічний капітал в Україні яскраво демонструє свою соціальну безвідповідальність. Прагнення до збільшення надприбутків за будь-яку ціну призводять до запровадження низьких соціальних стандартів життя, високого рівня бідності, безробіття тощо. З уваги на космополітичний характер олігархічних угруповань в Україні, зовнішня економічна політика їхніх ставлеників у вищій державній владі має компрадорський характер, а у внутрішній політиці їхні дії, окрім всього іншого, спрямовані також на нівелювання української національної ідентичності.

Протягом всього періоду незалежності Україна так і не набула повноцінної суб'єктності в міжнародних відносинах, а натомість весь цей час була об'єктом впливу інших держав, і навіть можна припустити, що значною мірою перебувала під їхнім зовнішнім управлінням. З цього приводу у 2005 р. З. Бжезінський обурювався: «У мене викликає подив, що іноземний посол — я підкреслюю, іноземний посол, — проводить в Україні пресконференцію для того, щоб схвалити рішення щодо змін в українському уряді, начебто це його справа — визначати, що має і чого не має робити керівництво Української держави»⁹.

⁹ Бжезінський З. Україна в геостратегічному контексті: перекл. з англ. А. Іщенко. Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2006. С. 92.

Отож, цей фактор визначає надзвичайну вразливість внутрішньої політики України і її залежність від геополітичних коливань. Для прикладу, зі зміною особи президента в США з республіканця на демократа можна очікувати на політику поборювання цією державою правих рухів у світі, в т. ч. й на прояв антинаціоналістичних тенденцій та нівелювання національної ідентичності й традиційного способу життя в українській внутрішній політиці. Адже Дж. Байден — демократ і у властивому для його партії дусі декларує захист інтересів маргінальних суспільних груп, меншин тощо. І така політика може нав'язуватися українському керівництву: поборювати український націоналізм, толерувати сексуальні меншини, йти назустріч агресивним вимогам країн-сусідів щодо ще більшого розширення прав їхніх етнічних меншин, використовуючи права титульної української нації.

Інституційне ослаблення держави, на нашу думку, це одна із найвиразніших тенденцій останнього часу у внутрішній політиці України. І вона є дуже загрозливою, оскільки держава, по суті, і являє собою систему інституцій. А якщо вони слабнуть, то слабне сама держава. У такому разі постає вагома загроза для самого існування Української національної держави. Можна назвати десятки прикладів, коли та чи інша суспільна група, захищаючи свої інтереси, тисне на владу і та відступає. А це означає, що або владні інституції не завжди ухвалюють правильні рішення в процесі управління державою і ті вразливо зачіпають якісь верстви населення, або ж, навіть ухвалюючи вдалі рішення, вони на будь-який тиск реагують відступом. І перше, і друге свідчить про їх слабкість — професійну й авторитетно-легітимну.

Одною з головних причин деінституалізації держави є не-

долуга кадрова політика сформованого протягом останніх декількох років політичного режиму. Домінантний в останніх парламентських виборах популістичний тренд, що державою можуть управляти не досвідчені та освічені люди, а набрані просто-таки з вулиці «слуги народу», призивів до профанації та примітивізації самого розуміння держави.

Політичне протистояння генерується реальними обставинами, а не теоретичними дискусіями. Натомість теоретичні конструкції його обґрунтовують, надають йому світоглядної показності. На це свого часу влучно вказував С. Ленкавський, аналізуючи у своїй доповіді на II конференції ЗЧ ОУН причини внутрішньої організаційної дискусії¹⁰.

Умовно лінії ідеологічного протистояння можна поділити на основні, продиктовані актуальними внутрішніми і зовнішніми впливами на українське суспільно-політичне життя, та периферійними, що є вже актуальними для інших суспільств, в силу різних причин ще не набули такої актуальності в Україні, але потребують уваги, бо, зі зміною обставин, потенційно можуть впливати на становище нації і держави в найближчому майбутньому.

Периферійні умовно можна класифікувати на реально-політичні та філософсько-світоглядні.

Перші з них — це ті, що вже здійснюють вагомий вплив на

¹⁰ Чорновики тез С. Ленкавського з ідеологічних та організаційних проблем. «Внутрішньоорганізаційний стан в ЗЧ ОУН» (доповідь «Залужного» на 2 Конференції ЗЧ ОУН 28.08.1948). Копія статті С. Бандери «Лист до членів ОУН» (лютий 1953 р.). Архів ОУН. URL: <http://ounuis.info/fonds/personal-fond-s-lenkavsky-f-22/777/chornovyky-tez-slenkavskoho-z-ideolohichnykh-ta-orhanizatsiinykh-problem-vnutrishnoorhanizatsiinyi-stand-v-zch-oun-dopovid-zaluzhnoho-na-2-konferentsii-zch-oun-28081948-kopiia-statti-sbandery-lyst-do-chleniv-oun-liutyi-1953-r.html>.

західні суспільства, але ще неактуальні чи мало актуальні для України. Наприклад, проблеми расового чи іммігрантського протистояння. Поки в Україні триває війна на Донбасі, вона є непривабливою для іммігрантських потоків. Однак з часом ситуація може змінитися, і її очікуватиме новітня, але вже африкансько-азійська колонізація та прояви такого актуального для Західної Європи й Америки антибілого расизму. Тоді Україну очікуватиме та моторошна картина, яку у своїй відомий праці «Німеччина сама себе руйнує» описує Тіло Сарацин. Іммігранти не хочуть працювати, не хочуть вчитися, живуть лишень коштом державного соціального забезпечення, зневажають місцеву культуру, створюють свої етнічні анклавні, антисоціальною поведінкою значно підіймають рівень криміногенності у суспільстві, загалом, прямо й опосередковано впливають на його фізичний, освітній і моральний занепад. При цьому «прагнення Німеччини зберігати німецький характер таврують як вияв тупих національних почуттів». Прогноз автора моторошний: «Німеччина не загине наглою смертю. Вона згасне разом з німцями і з демографічно зумовленим виснаженням їхнього інтелектуального потенціалу. Німців у Німеччині стає дедалі менше, а інтелектуальний потенціал підупадає ще швидше»¹¹.

Натомість філософсько-світоглядні є виявом пошуків західними суспільствами відповідей на ті виклики, що їх формують глобалізація і постмодерн. Якоюсь мірою уявлення про такі пошуки може дати праця О. Апостола «Посткласичні ідеологічні трансформації»¹². У сучасній доктрині українського

¹¹ Сарацин Т. Німеччина сама себе руйнує. Київ: Темпора, 2016. 462 с.

¹² Апостол О. Посткласичні ідеологічні трансформації: монографія. Київ: Академія, 2015. 288 с.

націоналізму також, очевидно, мають бути представлені нові ідеологічні конструкції з огляду на зміну глобальної парадигми суспільного світобачення.

Своєю чергою, відповідно до вище окреслених зовнішніх та внутрішніх умов, основними лініями ідеологічного протистояння для сучасного українського націоналізму можна визначити антиглобалістську, антиліберальну, антиімперську, антиолігархічну, суверенно-протодержавницьку.

Антиглобалістська, на нашу думку, мала б реалізуватися у розвінчуванні планів корпоративної глобалізації, суть якої полягає в тому, що транснаціональні компанії намагаються підпорядкувати собі уряди й фінансові системи всіх країн світу. Як влучно з цього приводу зазначає канадський професор Джон Макмартрі у передмові до книги Уейна Елвуд «Глобалізація» — «перетворити потреби транснаціональних корпорацій в абсолютні права, яким зобов'язані підкорюватися обрамі уряди всіх країн»¹³.

Сам автор цього дослідження У. Елвуд на конкретних цифрах демонструє ту згубну антинаціональну політику МВФ та Світового банку, що є інструментами захисту інтересів міжнародних корпорацій, яку мало б зняти і сучасне керівництво української держави. Так, зокрема цифри по всіх державних і приватних позиках, які отримали протягом 1998–2002 рр. країни, що розвиваються, говорять, що «держави Півдня заплатили на 211 млрд \$ більше, ніж отримали нових кредитів за той же період». Залізи у такі борги, ці країни змушені погоджуватися на т. зв. політику реструктуризації, і для того, щоб мати змогу виплачувати тільки відсотки від кредитів, врі-

¹³ Елвуд У. Глобалізація / пер. з англ. А. Захарова. Москва: Книжний Клуб Книголек, 2013. С. 5.

зають державні видатки на освіту та охорону. В результаті їхнє населення тупішає і вмирає¹⁴.

Антиліберальна лінія тісно пов'язана із антиглобалістською, оскільки лібералізм став світоглядним підґрунтям антинаціонального спрямування глобалізаційних процесів. Як вказує з цього приводу український науковець Н. Ігнатович, творці поширеної з 90-х років ХХ ст. ідеології глобалізму, що обґрунтовувала процес пристосування незахідного світу під інтереси Заходу і передусім США, намагаються видати «свої особливі національні інтереси, які дуже часто суперечать інтересам інших країн, за загальнолюдські інтереси, за втілення певного універсального, майже морально-етичного канону». Цілком очевидно, що такий неоліберальний підхід фактично розриває з принципами класичного лібералізму¹⁵.

Антиімперська лінія найбільшою мірою має антимосковський характер. Однак не виключно такий, бо в умовах військового протистояння з Росією і ослаблення держави активізувалися імперські аспірації також з боку Польщі та Угорщини. Добрим методологічним інструментом для розуміння такого протистояння є теорія британського науковця Р. Брюбейкера про «боротьбу тріади націоналізмів» в країнах постсовєтського простору — т. зв. «націоналізаційного націоналізму» новопосталих держав з етнічними націоналізмами меншин колишніх метрополій та зовнішніми націоналізмами тих держав-метрополій¹⁶. Колишні держави-метрополії

¹⁴ Елвуд У. Глобалізація / пер. з англ. А. Захарова. М.: Книжный Клуб Книговек, 2013. С. 72–75.

¹⁵ Ігнатович Н. І. Сучасний лібералізм в контексті економічної глобалізації. Теоретичні та прикладні питання економіки. Вип. 26. С. 77–78.

¹⁶ Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне

успішно використовують свої національні меншини в Україні у якості інструментів впливу на українську зовнішню та внутрішню політику. Очевидно, що для реалізації своїх, а не українських національних інтересів.

Антиолігархічна лінія мала б генерувати зусилля щодо того, аби світоглядно й, що головніше, предметно-технологічно, знайти розв'язання найголовнішої проблеми української внутрішньої політики — як розірвати замкнуте коло взаємозалежності української політики від олігархічного укладу економіки: олігархічні групи окупували українську державу (за визначенням Ю. Мацієвського¹⁷), економічно її грабують, награвані ресурси вкладають в політику, стають монополістами політичного процесу, у кожних виборах знову отримують владу і продовжують грабувати та руйнувати національну державу.

Суверенно-протодержавницька — спрямована на нейтралізацію згаданого вище зовнішньо-управлінського впливу. На нашу думку, цьому значною мірою має сприяти трансформація сучасного українського націоналізму з революційно-руйнівницького та етнічного в конструктивно-державницький і державний. Відмінність між двома останніми термінами насправді означає етапність подальшого розвитку ідеології націоналізму — її перетворення з ідеології розрізнених партійних політичних сил, що навіть між собою змагаються за вплив на державну владу, в метаідеологію, що є сутністю національної державної влади.

питання у новій Європі / пер. з англ. О. Рябов. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.

¹⁷ Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книги XXI, 2001. С. 61.

Реагуючи на тенденцію зміщення центру геополітичного домінування до Азії та використовуючи факт наявності етноцентризму в усіх сферах життя азійських суспільств, українській націоналістичній доктрині варто мати у своїй структурі також відповідний вектор напрацювань. Тим більше, що вони можуть базуватися на історичній традиції та спільних політичних і економічних інтересах. Прикладом цього може слугувати історія успішної співпраці українських націоналістів з японськими антикомуністами напередодні і після Другої світової війни¹⁸.

Окремо вважаємо за доцільне виокремити лінію, спрямовану на внутрішнє удосконалення доктрини і практики сучасного українського націоналізму. Умовно і, можливо, дискусійно її можна було б означити термінами «автопротистояння» чи «автокемпінг». Етимологічно їх слід розуміти як самопротистояння, чи як боротьбу в собі (від нім. Kampf).

Під цим вбачаємо бажані зусилля націоналістичного руху щодо того, аби:

а) позбутися надмірної ретроорієнтації.

Історія має бути тлом і самозрозумілою істиною, що приймається за визначенням і без дискусії. Вона, очевидно, повинна бути епіцентром наукових дискусій, може бути складником партійних політичних програм, однак не може бути епіцентром політичних змагань;

б) позбутися постсоветської профанації націоналізму у засобах і методах його поширення (а чи й свідомої спекуляції).

Не може бути нічого брутальнішого, аніж вшанування

¹⁸ Детальніше див.: Sych O. Japan in the Liberation Concept of the OUN in the Postwar Period. Kobe Gakuin economic papers. Kobe Japan, 2015. No 1-2. P. 1-23.

Провідника ОУН С. Бандери і річниць УПА методами вшанування В. Леніна і Советської армії. Ще можна зрозуміти, якщо такі методи практикують діячі, які стали продуктом советської системи виховання. Однак, коли їх активно використовують представники покоління, становлення якого припало на час Незалежності, то мимоволі постає застереження, що націоналізм для них виступає не як самодостатня світоглядна система з глибинною націєцентричною філософією, а як технологічний інструмент отримання влади та зиску від неї;

в) позбутися спекулятивного використання націоналізму як інструменту виконання чужих сценаріїв і сценаріїв дискредитації його ж самого.

Серед них не слід виключати і сценарії його принципових внутрішніх та зовнішніх ворогів — олігархічних груп, зовнішніх чинників північно-східного і західного напрямку та гібридних проєктів поєднаних внутрішньо-зовнішніх впливів.

Щодо олігархічних груп, то механізм поетапного опанування політичного простору України, що включав і підпорядкування своєму впливові політичних партій, детальніше розкрито у нашому монографічному дослідженні¹⁹. Водночас поза його межами залишився конкретизований виклад цієї теми в розрізі націоналістичного сегмента, оскільки для цього бракує відповідної аргументаційної бази. Очевидно, через відповідний проміжок часу таке завдання може бути під силу майбутнім дослідникам, коли їм буде відкрито доступ до відповідних архівів українських спецслужб.

Але вже сьогодні учасників націоналістичного руху має насторожувати апробована схема підпорядкування однієї із

¹⁹ Див.: Сич О. Соціально-консервативний націоналізм: теорія і політика. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2019. 544 с.

партій, впливової в 90-х роках ХХ ст. й невливової з нижче означених причин сьогодні: використовуючи фінансові труднощі, в її керівництво проникає представник впливового бізнесу — через деякий час він стає на її чолі і поступово перетворює партію на бізнесовий політичний проект. Вливаючи в нього значні кошти, доводить до рівня пристойної конкурентності — партія, закономірно, стає лідером націоналістичного середовища і гуртує його навколо себе від імені об'єднаних націоналістичних сил. Бізнес-менеджер партії пропонує свої послуги політичному проекту ліберального спрямування в обмін на декілька місць в його передвиборчому списку — партія вливається у такий проект і через деякий час її позиції в політичному процесі, закономірно, обнуляються й вона зникає з переліку впливових політичних сил.

У підсумку можемо констатувати, що сучасний стан українського націоналістичного руху слід визнати як кризовий — стагнуючий у доктрині і невливовий у політичному житті. Він яскраво дисонує із загальноєвропейським явищем ренесансу націоналізму. Динамічного імпульсу для виходу його з такого стану може дати системна відповідь на ті основні виклики, які, для життєдіяльності української нації і його самого як інструменту її захисту, постають у зовнішньому оточенні та внутрішньому житті.

Серед зовнішніх основними визначаємо глобалізацію, соціокультурне явище постмодерну, зміщення центру геополітичного домінування до Азії, московську гібридну агресію проти України. Натомість до внутрішніх відносимо олігархічний уклад економічного та суспільно-політичного життя держави, зовнішнє управління нею та ослаблення системи державних інституцій.

Відповідно до таких викликів/умов існування формуються й основні лінії протистояння сучасного українського націоналізму: антиглобалістська, антиліберальна, антиімперська, антиолігархічна, суверенно-протодержавницька.

Додатково вважаємо за доцільне виокремити вкрай актуальну лінію його інтелектуальної модернізації, самовдосконалення в доктрині і політичній практиці.

Окрім того, в умовах глобалізаційної нівеляції національних ідентичностей та переміщення центру геополітичного домінування до Азії, що характеризується як суцільний етноцентричний культурно-духовний масив, українська націоналістична доктрина мала б також сконцентруватися на вивченні глибинного підґрунтя цього феномену та використати його для збереження української ідентичності у власній національній державі.

Михайло ГОЛОВКО

кандидат економічних наук,
голова Тернопільської обласної ради,
народний депутат України VII-VIII скликань

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОЄКТИ, ТЕНДЕНЦІЇ І ПОПУЛІЗМ ЯК КОНТРРЕАКЦІЯ

Стисла історія найвідоміших геополітичних проєктів XX – початку XXI сторіч. Трансформаційні зміни та нові виклики

Першу світову війну можна вважати й першим геополітичним проєктом XX сторіччя, метою якого було закріплення домінування Британської імперії у тодішньому світі. Домінування фінансового, технічного та політичного. І чи не першою протидією саме фінансовій складовій такого домінування стала... діяльність ще одного геополітичного проєкту — Федеральної резервної системи США, яка стала емітентом приватних грошей для потреб держави і наразі є емітентом світової резервної валюти. Це дозволяє впливати на будь-які процеси у світі поза межами безпосереднього втручання у них.

Наслідком Першої світової війни стало створення знову-таки першого глобального майданчика для перемовин держав — Ліги Націй, як результату втілення в життя Версаль-

ського мирного договору. На межі найбільшої впливовості, у період з 28 вересня 1934 року по 23 лютого 1935 року, в Лігу Націй входило 58 держав-членів.

Ліга Націй мала вирішувати такі питання: роззброєння, запобігання військовим діям, забезпечення колективної безпеки, врегулювання суперечок між країнами завдяки дипломатичним переговорам, а також поліпшення якості життя на планеті. Припинила своє існування в 1946 році, як повністю неспроможна. Її замінила, навіть з більшим обсягом повноважень та можливостей, Організація Об'єднаних Націй, створена 24 жовтня 1945 року на підставі Декларації об'єднаних націй від 1 січня 1942 року (в день народження Степана Бандери, що символічно) та Статуту ООН, затвердженого 26 червня 1945 року зі змінами від 15 вересня того ж року. Українська РСР стала однією з 51 держав-засновниць ООН, а сама назва ООН з'явилася завдяки позиції керівника делегації від СРСР і представника УРСР — Дмитра Мануїльського, який наполіг на тому, щоб у назві організації були закріплені саме «нації», а не «держави», як пропонував Сталін.

Другим геополітичним проєктом стало перетворення Британської імперії на Британську співдружність націй. Хоча прямий адміністративний вплив Корона на свої колонії втратила, проте політичний та економічний — зберегла. Поступившись в малому, Великобританія залишилась однією з наймогутніших держав світу. А завдяки перемозі у Першій світовій і поширенню англійської мови (замість німецької, яка на початку ХХ сторіччя була мовою технічного прогресу), культурний вплив Великобританії набагато більший за політичний. Крім того, англійська мова є особливим інструментом геополітики сама по собі.

З двох військово-політичних проєктів НАТО та КВД (Країн Варшавського договору) наразі залишився лише проєкт НАТО. Подальша доля якого дещо незрозуміла, бо з розпадом СРСР утримання військової частини альянсу відбувається майже винятково коштом США. Боротьба зі світовим тероризмом — занадто дрібне завдання, і лише перспектива можливої війни з Китаєм може стати виправданням його подальшого існування у сучасному вигляді.

Окремого аналізу поза межами теми поточних бандерівських читань є трансформація національного бізнесу у транснаціональний. Але й пошукова система «Гугл», і соціальна мережа «Фейсбук», й інтернет-сервіс «Амазон» тощо варто починати розглядати саме як геополітичні проєкти, а не лише бізнес-корпорації. Бо використання їх ресурсів вже нині дозволяє суттєво впливати на політичні процеси в різних країнах аж до зміни влади як у насильницький спосіб, так і у псевдodemократичний.

І, нарешті, розвиток міжнародних фінансових інституцій призвів до потреби визначення їх ролі як суб'єктів політики. Зокрема нагадаю, що термін «зовнішнє управління» — це зовсім не «темник Кремля» і тим більше не винахід українських експертів. Його ввів Нобелівський лауреат, голова Ради економічних консультантів при президенті США (1995—1997), головний економіст Світового банку (1997—2000) Джозеф Стігліц, описуючи вплив фінансових інституцій на політичний істеблїшмент країн, що розвиваються.

«Наслідки лібералізації ринків капіталу виявилися особливо жахливими: якщо провідний кандидат у президенти країни «третього світу» втрачав підтримку Уолл-стріт, банки могли просто вивести свої гроші з цієї країни. І виборці поставали

перед жорстким вибором: підкоритися Уолл-стріт або зіткнутися з серйозною фінансовою кризою.

Отже, в Уолл-стріт було більше політичної влади, ніж у громадян країни», — наголошував Стигліц.

Сучасні геополітичні проєкти, їх наслідки для країн «світової периферії» та вдалі спроби вийти з колоніальної залежності

Ми продовжуємо жити в постколоніальному світі, який розділено на кілька шарів. Це і є найбільш геополітичні проєкти сучасності. Перший світ — так званий золотий мільярд. Другий світ перебуває у стані «транзиту» — зазвичай від феодалного або соціалістичного до капіталістичного. Третій — колонії або екскolonії держав першого світу. Юридично такого розподілу не існує, проте фактично він є.

Майже за тридцять років незалежності Україна пройшла шлях від другого світу до третього і поступово, завдячуючи істеблішменту, наближається до стану failedstate, що знаходиться поза класифікацією.

Але є й інші приклади, які невідомі більшості через те, що порівнювати Україну з успішними країнами колишнього третього світу якось «неможливо». Особливо якщо це африканські країни. Розумію, що більшості пересічних українців до вподоби, коли Україну порівнюють із Францією. Але... жодних споріднених моментів у нашій історії та сучасності з Францією знайти навряд чи вдасться, а ось із Танзанією є багато спільного. Чому саме з нею? Спробую пояснити. Танзанія була колонією Британської імперії, а з 60-х років минулого століття отримала незалежність. Населення — 56 млн. Багата на природні ресурси, з бідним населенням, має вихід до моря. При-

родні ресурси Танзанії — гідроенергія, олово, фосфати, уран, залізна руда, вугілля, алмази, дорогоцінне каміння, золото, газ, нікель.

Останніми роками вона показує фантастичні темпи зростання економіки — понад 6,7% на рік(!). Тільки за останні 5 років номінальний ВВП країни виріс на 40%! У 2020-му році президента країни Джона Помбо Джозеф Магуфулі було вдруге обрано з приголомшливим результатом 84,4% (порівняйте із 73% у Зеленського). І це за великої конкуренції (15 кандидатів).

Чинний президент Танзанії:

- хімік за освітою;
- працював викладачем хімії та математики в середній школі (нічого не нагадує?);
- потім працював у приватній промисловій компанії хіміком;
- депутат парламенту Танзанії трьох скликань;
- заступник міністра та міністр у Міністерстві земель і населених пунктів, потім у Міністерстві тваринництва і рибальства, пізніше міністр праці.

Вперше був обраний у 2015 році. Півтора року нічого особливого не відбувалося —вивчав справи, потім почалися реформи.

1. Іноземні компанії видобували ресурси в Танзанії, вивозили сировину на перероблення в інші країни і податки майже не платили, але у 2017 році Танзанія затвердила нові правила в гірничодобувному секторі. Це дозволило уряду розривати і переглядати контракти на видобуток корисних копалин, частково націоналізувати гірничодобувні компанії, вводити вищі гонорари, забезпечувати збільшення родовищ і вводити су-

ворі вимоги щодо місцевого змісту, що може поставити під загрозу іноземні інвестиції. Іноземці спочатку опиралися, але стали платити податки і створювати переробні виробництва.

2. У Танзанії було багато нелегалів, переважно індуси, які працювали без оформлення за копійки і забирали робочі місця у місцевих. Президент Магуфулі змінив законодавство, і для робочих спеціальностей ввели дорогі візи, щоб робота залишалася місцевим, що в результаті і сталося. Міграція кваліфікованих фахівців залишилася без змін.

3. Спецслужби разом із поліцією провели аналіз дипломів держслужбовців. За підсумками перевірки 15 тис. держслужбовців були звільнені через підроблені документи про освіту. Тим, хто залишився, — підняли зарплату, підвищили мотивацію до роботи.

4. Провели антикорупційну перевірку найкорумпованіших державних органів, як наслідок:

- безліч функцій було скасовано;
- частину функцій від одних органів передали іншим;
- частину держорганів ліквідували за непотрібністю.

5. Провели диджиталізацію, створили електронні кабінети і ввели електронні сервіси без фізичного контакту з чиновниками.

6. Перетворили фіскальну службу на сервісну організацію. Як наслідок, корупція зникла, а сайт податкової Танзанії сьогодні є одним з найбільш відвідуваних у країні.

7. Замість локдауну Танзанія провела активний туристичний сезон і перебрала на себе транспортні потоки з інших африканських країн, що посилює її економіку.

8. У країні розпочато будівництво нової залізничної мережі, вводяться в експлуатацію нові дороги, відкриваються

лікарні, школи.

І це лише короткий перелік зробленого. Все це — наслідок державницької позиції, яка від фахової підготовки та освіти не залежить...

Найбільш вірогідні сценарії розвитку держав у середньостроковій перспективі

Зміни, які очікують світ, будуть масштабні. А головна причина, через яку люди будуть масово гинути впродовж них — ідемпотентність, тобто нездатність прийняти інше.

Одинадцять років тому український філософ Сергій Дацюк ввів цей термін — ідемпотентність — в політичну футурологію. Саме ним він запропонував визначити основний чинник змін, що вплинуть на трансформаційні процеси державотворення у світі.

Ідемпотентність — це математичний термін, який означає, що якісь математичні операції з елементом не змінюють його. Наприклад, елемент групи або півкільця, піднесений у квадрат, дорівнює самому собі, тобто $E = E$ в квадраті. У цьому сенсі ідемпотентність означає наступне: всупереч тому, що у тебе є енергія, можливість діяти, величезні ресурси, купа грошей — все, що завгодно, і навіть якщо ти починаєш активно діяти — це не призводить до суттєвої зміни ситуації на краще.

Сучасний світ руйнується. І зупинити цей процес неможливо. Тому що знищення світу відбувається через те, що процеси, які раніше були основними, базовими для світу, змінюють свою сутність. Вони виявляються згубними. Саме тому немає світового центру в тому сенсі, що він всім керує та все визначає. Він, можливо, і є фізично, але ті процеси, якими б світовий центр міг керувати, хоч і є, і ними навіть, може, дехто

і продовжує керувати, але вони більше не визначають розвиток світу.

Проте, повертаючись до форм трансформації держав у найближчому майбутньому, варто зазначити, що починається все достатньо традиційно, але ми не завжди розуміємо те, що бачимо, і не зіставляємо це з традицією революцій чи заколотів.

По-перше, досить традиційно зміни у державному устрої починаються з того, що уряди будуть позбавлені влади. Блокування блогів чинного президента США у соціальних мережах — це також приклад позбавлення уряду влади. Нагадаю, що адміністрація президента в США і є уряд. Так, це не схоже на революцію, проте обмеження щодо найвищої посадової особи держави наймогутнішої країни світу, впроваджені транснаціональними корпораціями, — і є одним із кроків позбавлення його влади. Без пострілів. Без військ. Без вуличних боїв. Без «якобінців», «більшовиків» чи «червоних кхмерів» та інших «променів Чучхе». Ми вже почали забувати, що першими революціями були не соціалістичні, а саме буржуазні. І ось транснаціональні корпорації про це нагадали. І це лише початок.

По-друге, в урядах різних країн поступово знижується частина тих, хто зможе хоч якось впливати на ситуацію. Гірше того, уряди в цілому не сприйматимуться суспільством як керуючий/контролюючий інститут, оскільки ситуації вони вже не контролюють, нових ідей самі не в змозі запропонувати, а ті ідеї, які з'являтимуться за їх межами, не будуть навіть почуті. Про впровадження їх годі навіть мріяти. І відбуватися подібне буде не через те, що урядовці блокуватимуть нові ідеї або заважатимуть їх втіленню в життя — вони просто будуть не здатні зрозуміти і прийняти це, як багато хто не вірив у

кризу, яка почалася в 2008 році...

Сучасні дії урядів різних країн світу в період оголошення ними пандемії «коронакризи» і є логічним наслідком ідемпотентності влади. Через неспроможність вирішувати поточні питання та запропоновувати розв'язання як глобальних, так і локальних проблем, світовий істеблшмент вирішив вдатися до найпримітивніших засобів утримання влади — за допомогою паніки та силового впливу.

Скоріш за все, така ситуація триватиме недовго, і у середньостроковій перспективі ми отримаємо знищення сучасної системи державного устрою по всьому світові. Замість національних держав та квазіімперій варто очікувати на виникнення на тлі сучасних держав як мінімум трьох різних типів новоутворень: архаїчних держав, анклавів і доменів.

Архаїчна держава — це держава, прив'язана до території. До такого типу належить устрій держав сучасності.

Анклав, або мережева держава — це держава, фрагменти якої розкидані по всьому світу, але пов'язані посередництвом екстериторіальної інженерної (технічної) інфраструктури (наприклад, інтернету). Країни в такій державі можуть бути анклавами, а ось тип держави буде визначено як мережевий. Своєрідним прототипом такої держави можна вважати сучасну британську співдружність, але побудовану на інших принципах управління та ієрархії зв'язаності. Окрім того, під цей тип можна буде віднести і корпоративні держави, які будуть безпосередньо підконтрольні транснаціональним корпораціям.

Домен, або функціональна держава — децю нагадує міста-держави Стародавньої Греції, але без демократії. Такі держави завжди були. Але до цього вони були зобов'язані де-

монструвати атрибути своєї функціональності, тепер — ні. Наприклад, Афганістан — типова функціональна держава, її функція — це виробництво героїну, вирощування опіумного маку. Або Колумбія чи Кайманові острови, які є функціональним офшором.

Повернення до власних позитивних історичних прикладів

Кооперація замість конкуренції. Це гасло має стати провідним як у відновленні української економіки, так і в співпраці з іноземними партнерами. Саме так працювала заснована більш ніж 80 років тому Романом Шухевичем та Богданом Чайківським рекламна фірма «Фама», робота якої не лише підтримувала кооперативний рух на Західній Україні, але й дозволяла фінансувати діяльність ОУН.

Якщо дехто вважає, що цей приклад «не на часі», то наведу цитату професора економіки Нью-Йоркського університету Нуріеля Рубіні:

«Карл Маркс, схоже, частково мав рацію, коли стверджував, що глобалізація і фінансове посередництво здатні вийти з-під контролю, а перерозподіл доходу і багатства від праці до капіталу може привести капіталізм до самознищення (хоча його думка про те, що соціалізм буде краще, виявилася помилковою). Фірми скорочують робочі місця, тому що немає достатнього кінцевого попиту. Але скорочення робочих місць призводить до зменшення трудового доходу, збільшення нерівності і зниження кінцевого попиту. До минулого року політикам завжди вдавалося діставати нового кролика з капелюха для відновлення колишнього рівня цін на активи і стимулювання економічного відновлення: податково-бюджетне сти-

мулювання, майже нульові процентні ставки, два раунди «кількісного розширення», трильйони доларів державної фінансової допомоги та забезпечення ліквідності банків і фінансових установ — чиновники перепробували все. Тепер кролики у них закінчилися».

Проте українцям пропонують «очікувати на кроликів», а поки ми на них чекаємо, нас продовжують обкрадати. Звернись до достатньо простого прикладу, який наводить економіст Олексій Куш.

Торік із бюджету було виплачено відшкодування податку на додану вартість (ПДВ) у розмірі 143 млрд грн (у 2019-му — 151 млрд грн, що на тлі загальної кризи падіння наче не суттєво). Але це майже 3 млрд євро. За п'ять років близько 15 млрд євро, або... половина резервів НБУ. Три мільярди євро — це більше, ніж весь річний обсяг прямих іноземних інвестицій в країну і в рази більше траншу МВФ. Ці гроші отримали кілька десятків компаній, переважно сировинних. Це означає, що ми з вами, скидаємося на безбідне життя олігархам, сплачуючи ПДВ у чеках на покупку товарів і послуг. Тобто головний принцип нашої моделі економіки: «з миру по нитці — олігархові сорочка від «Бріоні». Є цілий сонм експертів, які будуть доводити, що така модель дуже навіть корисна для економіки. Правда, ця «модель» допомагає вивозити капітал з країни, поповнюючи оборотні кошти фінансово-промислових груп (ФПГ). Звідси і гроші на купівлю особняків на півдні Франції, яхт, квартир у Лондоні за рекордною ціною.

Іншими словами, поки нас закликають до конкуренції, олігархи та владний істеблішмент давно налагодили співпрацю, щоб нас обкрадати. То є сенс змінити цю модель економіки

на національно-кооперативну, де олігархів не буде. Інакше ми ризикуємо не просто позбутися грошей, а позбутися незалежності як такої, бо в країні, де громадяни конкурують між собою, немає спільних національних проєктів. А там, де їх немає, рано чи пізно з'являються більш розсудливі та заможні сусіди, які пропонують приєднатися до їхніх проєктів.

З чого почати, або Практичне застосування економічного націоналізму

Економіку неможливо від'єднати від політики, тому наголошую на тому, що мають втілюватися у життя лише політико-економічні рішення. Насамперед ті, що обмежують можливості з концентрації капіталу та дозволяють урядові впливати на внутрішньо-економічні процеси за допомогою економічних, а не лише адміністративних важелів. Перші десять кроків могли б виглядати наступним чином.

1. Повернення парламентського контролю над Національним банком. Не може в державі існувати «незалежний» емітент грошей. Засновнику банкірської династії Ротшильдів — Майєру Амшелю Ротшильду — приписують фразу: «Дайте мені управляти грошима країни, і мені немає діла, хто буде встановлювати там закони». Навіть якщо він цього не казав, справедливість цієї тези нікуди не зникає.

2. Припинення корпоратизації державних підприємств та природних монополій. Ліквідація вже створених акціонерних товариств та встановлення урядового контролю над їх роботою.

3. Перегляд підсумків приватизації та повернення під контроль уряду тих підприємств, нові власники яких не дотримувалися умов приватизаційних договорів. Окрім того,

на таких власників варто накласти штрафні санкції. Нагадаю, що в середньому в ЄС частка держави в економіці — 30%. В Україні наближається до 10%. Завдячуючи цьому, урядові не залишається економічних інструментів впливу, а механізми адміністративні не спрацьовують через їхню інституційну та ресурсну обмеженість.

4. Перегляд умов кредитних угод з МВФ та приватними кредиторами щодо реструктуризації боргів попередніх періодів, щоб вийти на сплату лише відсотків за борговими зобов'язаннями впродовж, як мінімум, найближчих 10 років .

5. Перегляд та/або відмова від умов так званої «реструктуризації Яресько». Наприклад, на підставі того, що підписи на документах, а відповідно і самі документи, — нікчемні, через те що іноземний громадянин не мав права бути представником у перемовинах. А якщо вдасться довести наявність її зв'язків з кредиторами, з якими було підписано угоду про реструктуризацію, то справа щодо виплат в міжнародних судах може тривати десятиріччями. Як наслідок, ми отримуємо приблизно 20 млрд доларів вільних ресурсів.

6. Запровадження прогресивної моделі оподаткування доходів.

7. Запровадження оподаткування спадщини, вартість якої перевищує 10–20 млн доларів США, за аналогією дій, що вчинила післявоєнна Японія. Винятки можуть бути, наприклад, для колекцій, але основним завданням буде обов'язковість для спадкоємців розвивати активи, які їм дісталися у спадок.

8. Повернення системи державних стандартів якості продуктів та товарів як обов'язкової, особливо для імпортних товарів та продуктів. Цей інструмент нетарифного регулю-

вання імпорту поки що використовує більшість розвинених країн для захисту внутрішнього ринку.

9. Створення державного земельного банку замість «вільного ринку землі». З окресленням чітких правил використання чорноземів з метою запобігання ерозії та виснаження ґрунтів, а також надання можливості для середнього бізнесу виходити на ринок агрокультур за підтримки держави.

10. Відновлення вільних економічних зон та завершення законодавчого забезпечення роботи технопарків.

Так, це не все, але з цих кроків варто починати роботу по відновленню економіки України. Бо для бідної країни незалежність — то розкіш, за яку вона неспроможна платити...

P.S. «У нас нема вічних союзників і у нас нема постійних ворогів: вічні і постійні лише наші інтереси. Наш обов'язок — захищати ці інтереси». Ця фраза міністра закордонних справ і прем'єр-міністра Великобританії (1855—1858; 1859—1865) віконта Генрі Джона Темпла Пальмерстона (1784—1865) з промови, виголошеної 1 березня 1858 р. в англійській палаті громад під час обговорення британської зовнішньої політики, стала крилатою.

Цей вислів означає, що інтереси держави можуть збігатися, а іноді не збігатися з інтересами союзників. Нібито всі це розуміють, проте будь-які спроби наполягати на відстоювання саме українських державних інтересів, які не збігаються із позицією Заходу (ЄС, США — байдуже), вітчизняними компрадорами одразу подаються або як «проросійські», або як «фашистські» чи «популістські». Використання термінів залежить від того, хто оплачує роботу компрадорів. Нагадаю, що у Великобританії не було «пронімецьких» або «профранцузьких» політиків. Якщо ситуація того вимагала, вони дружили з

Францією чи Німеччиною, але могли розірвати дружбу, якщо розуміли, що інтереси не збігаються.

Нічого поганого в прозахідному курсі розвитку країни нема, але розуміймо, що у них є інтереси. Іноді вони збігаються з нашими, іноді ні. І це потрібно вміти розрізняти!

23 січня 2020 року Королева Єлизавета II підписала закон про вихід Великобританії з ЄС. Цьому передувал референдум, на якому більшість британців висловились за такий перебіг справ. Попри те, що в найближчій перспективі Великобританія може зазнати певних економічних втрат, можливість самостійно визначати власну політику була і є для британців вищою цінністю. Це має стати для нас взірцем і нагадуванням про те, що **НЕЗАЛЕЖНІСТЬ МАЄ СВОЮ ЦІНУ!** І всі країни, які бажають бути незалежними, повинні розуміти, що задарма вона ніколи не дістається. А якщо випадково так сталося... то, як писав Степан Бандера, така незалежність не цінується, користі не дає і впродовж нетривалого часу її позбуваються.

Петро ІВАНИШИН

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка,
секретар Науково-ідеологічного центру імені Дмитра Донцова

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ІМПЕРСЬКА ІДЕОЛОГІЯ: ВСТУП ДО НАЦІОСОФСЬКОГО ТЛУМАЧЕННЯ

У сучасному інформаційному потоці, де з калейдоскопічною швидкістю змінюються події, персони, оцінки, тексти, виклики, образи, для кожної вдумливої людини важливо усталити фундаментальні поняття, які і допомагають розуміти реальність. У сфері політичної дійсності однією із настійних пізнавальних потреб є витлумачення провідних ідеологічних структур як систем ідей. До цього спонукає кожна притомна політична теорія, яка знає, що «без ідеологічних дебатів політика мертва» і що «політична свідомість породжується як наслідок світогляду»¹.

У цьому сенсі перед нами постають дві проблеми. По-пер-

¹ Жиро Т. Политология / пер. с пол. Харків: Гуманитарный центр, 2006. С. 27, 420.

ше, витлумачити сутність такої новітньої, всепроникної, для багатьох вельми привабливої форми лібералістичного світогляду та водночас відповідної йому політичної практики, як **неолібералізм**. Витлумачити, враховуючи ідейну складність, суперечливість та дефінітивну строкатість цього політичного поняття. Не випадково саме повоєнний лібералізм вважають панівною політико-ідеологічною системою глобального масштабу, своєрідною «метаідеологією», що постала внаслідок «всесвітньої ліберальної революції» (Ф.Фукуяма) і проникла чи, радше, підкорила, трансформувала під своє лекало більшість інших ідеологій². По-друге, здійснити це трактування, базуючись на методології, що пройшла перевірку часом, має надійний і переконливий теоретичний базис (тезаурус) і є ефективною в сенсі інтерпретації масштабних та різнорівневих світоглядних і культурних систем.

Першу проблему доречно актуалізувати за допомогою низки цитат, що саме стосуються неоліберального світогляду. Ось як трактував лібералістичну традицію (вихідну для неолібералізму) один із ключових ідеологів неолібералізму, засновник Австрійської школи економіки, австро-американський філософ єврейського походження Людвіг фон Мізес. Він окреслював цю раціональну політичну доктрину як таку, що спрямована виключно на підвищення «зовнішнього, матеріального добробуту» і не переймається «внутрішніми духовними та метафізичними потребами», діє в інтересах блага для всіх, а не окремих класів, виступає за свободу, мир і рівність людей перед Богом чи перед законом, узаконює природну нерівність лише за багатством і прибутком. Л. фон Мізес наголошував на

² Проценко О., Лісовий В. Від упорядників. Лібералізм: антологія / упоряд. О.Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2002. С. 9.

моральності приватної власності та капіталістичного устрою, котрі служать етичній суспільній меті — «збереженню соціального порядку». Цінною формою політичної структури може бути лише ліберальна держава, захисниця «власності, свободи та миру», а формою врядування — демократія. Оскільки ліберальні принципи повинні діяти й у державі, й у світі, то ліберальна думка є «космополітичною», а сам ліберал — «громадянин світу — космополіт». Мета лібералів виключно шляхетна: «зменшити страждання, збільшити щастя»³.

Активно розвивав такого типу інтерпретаційну позицію учень Мізеса австро-британський економіст й ідеолог Фрідріх фон Гаек. Він виводив неолібералістичну концепцію від англійських вігів, а тому базовану на повазі до традиції та релігії, на номократичності — «спонтанному порядку в соціальних справах». Ця ідеологія базується також на каталаксії, тобто на «спонтанному ринковому порядку», заснованому на «взаємності або взаємовигоді» і який не терпить зовнішнього (наприклад, державного) втручання. На основі лібералізму з'являється «велике» або «відкрите суспільство», що, само собою, спонтанно започатковує суспільство «світове», але «без бажання політичної влади». Саме у такому суспільстві пануватимуть мир, справедливість та свобода⁴.

Ще один чільний ідеолог неолібералізму і теж єврейський емігрант із Австрії британський філософ Карл Поппер у післямові до російського видання (1992) своєї знаменитої праці «Відкрите суспільство та його вороги» (1937–1945) пропону-

³ Мізес Л. фон. Лібералізм у класичній традиції. Лібералізм: антологія. Київ: Смолоскип С. 3–19.

⁴ Гаек Ф. А. Принципи ліберального соціального порядку. Лібералізм: антологія. Київ: Смолоскип С. 19–22, 32.

вав цілу глобальну «програму» для «гуманістичної» партії: 1) зміцнення свободи й усвідомлення відповідальності, що з неї витікає; 2) встановлення миру в цілому світі; 3) боротьба з бідністю; 4) боротьба з демографічним вибухом; 5) навчання ненасильству⁵.

Такі радше панегіричні, ніж аналітичні самоокреслення власної позиції доповнюють і чимало політологічних праць. Типовим прикладом може бути Девід Меннінг, який в ідилічний спосіб описував (1976 р.) новітнє ліберальне суспільство як «урівноважене» і «плюралістичне», людська воля в якому «спрямована дорогою розуму, підтримує порядок, необхідний для стабільності і виживання», де панують індивідуалізм, ринковий механізм і представницьке урядування, де утверджують ідеали автономної особистості, поступу і свободи. Водночас англійський політолог не забував про основне — «встановлення всесвітнього порядку»⁶. В українській постколоніальній публіцистиці та науці схожу наївно-оспівувальну космополітичну позицію можна віднайти в ідеологічних текстах М. Поповича, М. Мариновича, К. Бондаренка, Я. Грицака та ін.

Інші автори тримаються стриманішого дискурсу, поділяючи, очевидно, якоюсь мірою думку американського філософа Майкла Сендела, що «ідеал суспільства, яким керують нейтральні принципи, — це фальшива обіцянка лібералізму»⁷.

⁵ Поппер К. Р. Открытое общество и его враги. Чары Платона: пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 2005. Т. 1; Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы: пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 2005. Т. 2. С. 746–748.

⁶ Меннінг Д. Символічна форма лібералізму. Лібералізм: антологія. С. 52–60.

⁷ Сендел М. Моральний суб'єкт: лібералізм і межі справедливості. Лібералізм: антологія. С. 263.

Наприклад, сучасний англійський дослідник Деніел Стедмен-Джоунз говорить про неолібералізм як космополітичну, «засновану на принципах індивідуальної свободи й обмеження повноважень держави ідеологію вільного ринку, котра зв'язала людську свободу з діями раціонального й націленого на свою вигоду індивіда у сфері ринкової конкуренції»⁸. Як бачимо, йдеться про звичайну прагматичну доктрину міщансько-крамарського (буржуазного) типу, без зайвих людинолюбних ілюзій та прагнень. Ще критичніше висловлюються інші західні автори, котрі, як-от Кристіан Лаваль, розглядають неолібералізм як «особливо радикальну й догматичну форму класичного економічного лібералізму». Причому форму вельми егоїстичну, агресивну й нетолерантну. «Неоліберальна політична програма, — твердить цей відомий французький філософ та соціолог, — прагне зробити так, щоб усунути ті соціальні, культурні й інституційні бар'єри, що здійснюють спротив розповсюдженню торгівельних відносин і посиленню влади власників в суспільстві і на підприємствах»⁹.

Деструктивну суть цієї «влади власників» — повоєнно-го неолібералізму, а в тодішній термінології — «демократії», вдумливо осмислювали й представники українського націоналізму, фактично, випереджаючи свій час. Наприклад, це можна простежити у працях видатного політичного філософа та ідеолога Дмитра Донцова «За яку революцію?» (1957),

⁸ Стедмен-Джоунз Д. Рождение неолиберальной политики: от Хайека и Фридмена до Рейгана и Тэтчер / пер. с англ. А. А. Столярова; науч. ред. А.В.Кураев. Москва, Челябинск: Социум, Мысль, 2017. С. 19.

⁹ Лаваль К. Человек экономический. Эссе о происхождении неолиберализма: пер. с фр. С. Рындина. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. С. 358.

«Хрестом і мечем» (1967), «Демонократи Заходу, Москва і наші прогресисти проти націоналізму» (1971) та ін. Помічаючи «змаг різних імперіалізмів» у повоєнному світі, а також «громадянську війну» всередині самої Європи, український мислитель застерігає не лише супроти комунізму, а й проти сатанинських проєктів нав'язуваної всім народам світу «прогресивної» інтернаціоналістичної демократії, кінцевими плодами якої виступає поневолення людини і нації, «світ рабства і тиранії». Звідси й полемічний термін — «демонократія». Лібералістичний атеїзм і матеріалізм перетворюють гасла Французької революції — свобода, рівність, братерство — на «цинізм, дурисвітство й облуду». Тому, застерігає філософ, майбутня українська держава, яка постане після перемоги національної революції, повинна звільнитися від ілюзій («ярма») різних «тоталітаризмів» — «советського, націонал-комуністичного чи демократичного»¹⁰.

Схоже, й учень Д. Донцова, чільний поет-вісниківець, глибокий герменевт і культуролог Євген Маланюк в есе «Єдинонеділимство» (1964), осмислюючи феномен імперіалізму, вказував, що це ідейне явище «не можна підмінити чи заперечувати», що йому «треба придивлятися і, коли він маскується тими чи іншими «кратіями» (з демократією включно), — демаскувати»¹¹. Під «демократією» український автор передусім розумів не форму правління, а саме панівний на Заході сус-

¹⁰ Донцов Д. За яку революцію? / Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т. / редкол.: О. Баган (відп. ред.) та ін. Дрогобич: Відродження, 2015. Т. 9; Ідеологічна і культурна есеїстика (1948–1957 рр.) / упоряд., передм., комент. О. Баган. С. 42, 44, 55.

¹¹ Маланюк Є. Єдинонеділимство / Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. Торонто: Гомін України, 1966. Т. 2. С. 247.

пільно-політичний світогляд — ідеологію неолібералізму.

Застереження супроти цієї ідеології («демолібералізму») і проти насаджуваної нею форми влади — «космополітичної демократії» — активно висловлювали найбільш вдумливі політичні філософи та політологи доби Незалежності. Наприклад, Василь Іванишин у монографії «Українська ідея і перспективи націоналістичного руху» (2000) стверджував: «Ми чітко розрізняємо два поняття: нинішня космополітична демократія і реальне українське національне народоправство. Перше — це фіговий листок, який надійно прикриває антинародну, антиукраїнську суть законодавства, і, отже, політики нинішньої держави...». І продовжував: «Ми категоричні противники тої космополітичної «демократії» американського зразка, яка повністю ігнорує інтереси української нації і в кінцевому рахунку має привести українців не до власної державності, а до резервації — як американських індіанців чи австралійських аборигенів»¹².

Мабуть, наведених цитат достатньо, щоб переконатися в тому, що є обґрунтовані підстави для поглибленого тлумачення поняття «неолібералізм» як принаймні суперечливої, контроверсійної ідеологічної системи, що в особі своїх провідних ідеологів старанно намагається замаскувати справжні світоглядні імперативи та базові цінності.

Тому *друге* проблемне питання стосується вибору ефективної методології трактування неолібералізму. Очевидно, що міркування багатьох проникливих дослідників цього феномену (С. Гантінгтона, К. Крауча, К. Лавалю, А. Макінтайра,

¹² Іванишин В. Українська ідея і перспективи націоналістичного руху / Іванишин В. Українська ідея: вибрані твори / за ред. П. Іванишина. Дрогобич: Посвіт, 2014. С. 285–287.

Д. Мюррея, Е. Райнерта, Ж. Рюс, Т. Саррацина, М. Сендела, Р. Скрутона, Е. Сміта, П. Сорокіна, Д. Стедмен-Джоунза, Я. Тамір та ін.), чії пізнавальні успіхи не варто применшувати, все ж, зрештою, так чи інакше заблоковують або спонукають ухилитися від глибших оцінок використовувані методи й світоглядні концепти. У цьому плані, на нашу думку, варто звернутися до пізнавального потенціалу *націософської* (національно-екзистенціальної, в термінології В. Іванишина) *герменевтики* як різновиду тієї гносеологічної системи (теорії, методології та практики інтерпретації), яка завжди була загально визнаним «фундаментом гуманітарних наук»¹³ (Г.-І. Гадамер). Неодноразово успішно апробований інтерпретаційний потенціал націософської герменевтики дозволяє створити переконливе передзнання (тезаурус) для витлумачення сенсу неолібералістичного світогляду. Особливо це стосується випрацюваної в її межах *теорії базових світоглядів* (фундаментальних ідеологій)¹⁴. Увиразнимо цю націософську теорію кількома сутнісними моментами.

¹³ Гадамер Г.-І. Істина і метод: пер. з нім. Київ: Юніверс, 2000. Т. I. С.159.

¹⁴ Іванишин П. Свобода і базові ідеології / Іванишин П. Свобода нації: герменевтика політичної та культурної дійсності: вибрані твори. Львів: ЛА Піраміда, 2015. С. 81–87; Іванишин П. Ідеологічні основи української державності: проблема вибору / Там само. С. 87–102; Іванишин П. Національна революція в неокolonіальній ситуації / Як завершити Українську національну революцію: зб. мат. IV Бандерівських читань (м. Київ, 2 лютого 2017 р.) / упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ: Промінь, 2017. С. 58–78.; Іванишин П. Глобальна і національна влада: проблема національного народовладдя / Націоналізм vs глобалізм: нові виклики: зб. мат. VII Бандерівських читань. (м. Київ, 8 лютого 2020 р.) / упор. Ю. Сиротюк, Т. Бойко, Ю. Олійник. Київ: УССД — Основа, 2020. С. 42–72.

Перший засновковий момент передбачає постулювання **національної свободи** як базової буттєво-історичної, а значить, і індивідуальної, і суспільно-політичної вартості і водночас як основного критерію для осмислення сутності суспільних світоглядів та процесів. Друге передсудження впливає з першого й допомагає зрозуміти той факт, що в суспільній свідомості та мисленні існують дві базові (фундаментальні) ідейні системи — **імперіалізм** та **космополітизм** (в якості його прихованого варіанту) як нігілістична ідеологія національного поневолення, несвободи і націоналізм як буттєва ідеологія національної свободи чи «самовляддя нації» (Д. Донцов). Від базових суспільних світоглядів залежить формування тих чи інших типів **політичних ідеологій** (саме до них належить неолібералізм): імперських (із космополітичними модифікаціями), націоналістичних чи еkleктичних (гібридних). А вже політичні ідеології безпосередньо впливають (чи мали б впливати) на постання **ідеологій партійних** (як доктрин окремих політичних організацій); водночас проголошені ідеї не завжди можуть збігатися зі справжніми політичними цінностями цих організацій. Так увиразнюється побутування ідеології на трьох суспільно-політичних рівнях: фундаментальному (філософському, світоглядному), політичному і партійному. Саме базові ідейні системи значною мірою визначають спосіб мислення та дії як окремих людей (наприклад, політиків), так і складних суспільних чи політичних систем (наприклад, націй чи держав).

Третє передсудження спонукає враховувати той факт, що фундаментальні ідеології прямо впливають як на витворення тих чи інших ідеологій державотворення (а значить, і типів держав), так і на різні типи влади, передусім політичної.

З цього погляду, йдеться про *глобальну* (наднаціональну чи транснаціональну) *владу* як основу політичного порядку в межах імперських (різноманітних метрополій, держав-імперій) та космополітичних (колоній, квазіколоній, неокolonій) держав, а *національну* — в межах держав національних. Водночас імперська влада (*імперіократія*) проявляє себе як бажання нав'язувати волю, контролювати чужі народи та держави в політичному, економічному, культурному, інформаційному плані, витворюючи регіональні чи глобальні політико-економічні структури. Космополітична, денационалізуючи суть влади як *космократії*, проявляється у добровільному бажанні підкорюватись імперським вимогам та настановам, наднаціональному контролю, утверджуючи колоніальний, підлеглий статус власних народів. Натомість національна (чи націоцентрична) влада — *націократія*, — випливаючи з націоналізму, всіляко утверджує суверенітет, самобутність та незалежність народу, протидіючи різноманітним імперським та космополітичним спробам нав'язати нації чужу волю. У межах державотворчої практики різних країн можна помітити складні форми поєднання цих трьох типів влади (імперіократії, космократії та націократії) в тому чи іншому урядуванні.

Щодо нашого розмірковування, яке впливає із аргументованого припущення про деструктивний, поневолювальний характер неолібералізму, важливо також наголосити на загальних рисах, що характеризують будь-яку неконсервативну імперсько-космополітичну свідомість. Ідеться про такі елементи, як: культивування нігілістичного типу розмірковування, антитрадиціоналізм, доктринерство й універсалістський утопізм, переважання в суспільному мисленні політичних міфів (антибуттєвих фантомів), сповідування ідеалів мате-

ріалізму й прагматизму, опертя на доктрину гуманізму (людиноцентризму, з його секуляризмом, агностицизмом, атеїзмом), панування як керівного класу корумпованих псевдоеліт (олігархії, плутократії, бюрократії, партократії), утвердження принципів економічної несправедливості й несамодостатності, множення форм антикультури й естетичного нігілізму (антимистецтва), витворення різних форм універсалістської держави (імперії, колонії або квазіколонії), запровадження систем внутрішнього поневолення («внутрішньої окупації», за В. Іванишином), заперечення або суттєве применшення цінності націй та національних держав, явне чи приховане утвердження стратегій світового або регіонального панування (імперської геополітики) та ін.

Саме з цих методологічних позицій варто поглянути на неолібералізм і на його ідеологічну сутність.

Хоча сам термін «неолібералізм» був запропонований економістами Александром Рюстовим та Бернаром Лаверне ще у 1938 р., але повноцінно утвердилась ця політико-ідеологічна система (як і термін) на Заході вже після Другої світової війни, а глобальне поширення отримала після розвалу соціалістичного боку та радянської імперії у 1989–1991 роках. Суспільно-економічні джерела цього явища сягають ще європейського Середньовіччя (від активізації банківської діяльності з XIII століття та протестантизму з XVI-го), а от ідейні обґрунтування містяться в класичних ліберальних теоріях Нового часу XVII–XIX століть — у прелібералів, лібертинів, вігів, просвітників, утилітаристів, меркантилістів, позитивістів, модерністів та ін. До основних класиків лібералістичної думки зараховують Т. Гоббса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Вольтера, І. Канта, Д. де Трасі, Д. Юма, Д. Рікардо,

А. Сміта, Дж. Бентама, Б. Констана, Ф. Гізо, В. фон Гумбольдта, Дж. Міла, Т. Гріна, О. Конта, Г. Спенсера та ін.

Етимологічно *лібералізм* (як і неолібералізм) походить від латинського *libertas* (свобода), хоча трактування свободи, як і інших базових понять, в класичному лібералізмі було доволі еkleктичним та контрoверсійним. У цій доктрині в різних пропорціях та модифікаціях поєднувались та перетрактовувались, поруч із власними, елементи інших ідейних систем того періоду — консерватизму, націоналізму, соціалізму. Наприклад, Джон Лок, попри весь свій індивідуалізм та захист інтересів буржуа, все ж вказував, що «урядування має бути спрямоване на мир, безпеку та суспільне благо народу»¹⁵. І. Кант фактично заперечував егоїзм лібералів своїм етичним ученням про моральний категоричний імператив і вельми критично ставився до демократії. Ж.-Ж. Руссо виступав проти раціоналістичного нігілізму й космополітизму та утверджував патріотизм як найвищу людську чесноту й «найгероїчнішу з усіх пристрастей»¹⁶. У французькій «Декларації прав людини і громадянина» (1789) саме нація називається джерелом суверенітету і вказується, що будь-яка влада повинна випливати з нього. Не випадково, що й відомий консервативний мислитель Едмунд Берк належав до ліберальної партії вігів. Мабуть, ця партія була не такою лібералістичною, як її новітні спадкоємці. Схожих фактів можна спостерегти набагато більше, однак питання еkleктичності, гібридності класичного лібералізму потребує окремих студій.

¹⁵ Локк Дж. Цілі політичного суспільства і врядування. Лібералізм: антологія. С. 625.

¹⁶ Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки: пер. з англ. Київ: Основи, 1997. С. 511, 518.

Британські міжвоєнні політологи Джордж Себайн і Томас Торсон, спираючись передусім на англійську новітню традицію, де лібералізм став «національною філософією і національною політикою», основними ідеями цієї системи називали індивідуалізм, моральність стосунків між індивідами в громаді і соціальність природи людини. Поруч з цим, вони виділяли низку ідеалів і принципів: громадянські свободи, опертя на християнство, недоторканість приватної власності, контроль інституцій громадською думкою, вільноринкова економіка, демократія (спочатку — обмежена) та ін. А ліберальна держава — «це передусім система інституцій, призначена регулювати громадську думку і дискусії та зважати на протилежні вимоги з метою вироблення дієздатної політики»¹⁷.

Повоєнні дослідники різного політичного спрямування пропонували кожен свій набір лібералістичних цінностей і водночас часто немов намагались приховати класикою сучасність. Так, наприклад, Вільям Гелстоун (1982 р.) описував лібералістичний устрій як соціальний мир, верховенство права, визнання розмаїтості, всеохопність, мінімум приниження людської гідності, достаток, простір для розвитку, приблизна справедливість, відкритість для істини, повага до приватного життя¹⁸. Джеремі Водрон (1987 р.) наголошував на індивідуальній свободі, легітимації громадянами суспільного ладу, етичному й релігійному плюралізмі, прозорості механізмів суспільного устрою, ринковій економіці¹⁹. Майкл Фріден

¹⁷ Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. С. 585–887, 645, 650–651.

¹⁸ Гелстоун В. Захист лібералізму. Лібералізм: антологія. С. 774–776.

¹⁹ Водрон Дж. Теоретичні засади лібералізму. Лібералізм: антологія. С. 64–84.

(1996 р.) основними концептами лібералізму називав свободу, індивідуалізм, прогрес, раціональність, загальний інтерес, соціальність, обмежену і відповідальну владу. До суміжних концептів він відносив демократію, рівність, права, державу, владу і власність, а до периферійних — вільну торгівлю, мультиетнічність, націоналізм, повну зайнятість, соціальний захист²⁰. Вивчаючи «засадничі цінності лібералізму», Джон Кекес (1997 р.) двома основними ліберальними ідеями називав захист урядом життя, свободи та власності громадян й автономію індивіда. А до ключових цінностей відносив плюралізм, свободу, права, рівність, розподільну справедливість. Найосновніша лібералістична цінність — автономія²¹. Мабуть, усвідомлюючи надмірну строкатість описів лібералістичної свідомості, англійський філософ Джон Грей (1997 р.) намагався звести різні теоретичні пропозиції лібералістів до чотирьох провідних ідей: індивідуалізму, егалітаризму, універсалізму та меліоризму (тобто удосконалення світу). А основними ідеями Просвітництва і Модерності досить слушно вважав гуманізм і сцієнтизм.²²

Навіть із цього вибіркового переліку авторів різної ідейної спрямованості можна виснувати дві речі. По-перше, розуміння лібералізму, зокрема класичного, переважно відрізняється

²⁰ Фріден М. Родина лібералізмів: морфологічний аналіз. Лібералізм: антологія. С. 86.

²¹ Кекес Дж. Засадничі цінності лібералізму. Лібералізм: антологія. С. 108, 110, 121.

²² Грей Дж. Поминки по Просвещению: Политика и культура на закате современности / пер. с англ. Л. Е. Переяславцевой, Е. Ррудницкой, М. С. Фетисова и др.; под общ. ред. Г. В. Каменской. Москва: Практикс, 2003. С. 260.

від того, який можна віднайти як у самих класиків ліберальної думки, так і в їхніх довоєнних інтерпретаторів. По-друге, єдиною спільною ідеєю, котра зустрічається в усіх дослідників лібералістичної свідомості, постає лише *індивідуалізм* (із похідними концептами індивідуальної свободи, автономії, права власності тощо.). Навіть вартості демократії, вільного ринку чи плюралізму не всіма визнаються. І це прикметний факт, який свідчить не лише про аналітичний хаос та явний брак дослідницького консенсусу щодо лібералізму. І не лише про певний парадигмальний розрив між повоєнним лібералізмом та лібералізмом довоєнним, особливо до початку ХХ ст. У цьому, наприклад, також переконаний К. Лаваль, коли пише про те, що неолібералізм не дорівнює лібералізму і що в наш час класичний економіст А. Сміт виглядав би як єретик²³.

Тут, на наш погляд, маємо підстави ще й для аргументованого питання про те, чи не спостерігаємо ми бажання приховати ще одну сутнісну рису класичного лібералізму, спадкоємцем котрої якраз найбільше і виступає неолібералізм? На неї натякає Дж. Грей, говорячи про універсалізм ліберальної свідомості. Йдеться про *органічно притаманну політичній теорії та практиці лібералістів класичного періоду поневолювальних ідей імперіалізму, колоніалізму та космополітичного цивілізаторства (культурутрегества)*. Про це чимало писали й пишуть інші представники нігілістичної, гуманістично-просвітницької традиції — марксистські критики лібералістичного (буржуазного) капіталізму, але лише щоб приховати власні імперські амбіції. Однак, це питання заслуговує на поглибленішу, вивіренішу оцінку із інших світогляд-

²³ Лаваль К. Человек экономический. С. 358.

них позицій. На жаль, така альтернативна думка надто мало представлена в новітньому філософському, історіографічному та політологічному дискурсі.

Насамперед про імперський характер класичного лібералізму говорить практична політика (і її безпосередні наслідки — колонізація) держав, влада яких так чи інакше керувалася цією «свободолюбною» ідейною системою (часто поєднуючи, контамінуючи її з великодержавним консерватизмом та расизмом). Ідеться про масовий революційний терор проти власного народу (фактично, перший в історії класовий геноцид) та завоюницькі війни наполеонівської Франції під лібералістичними гаслами «свободи, рівності та братерства» на початку XIX ст.; про опіумні війни Британської імперії в Китаї (як поширення вільного ринку, щоправда, ринку наркотиків); про геноцид індіанських народів Сполученими Штатами та аборигенів Австралії британцями; про британські, голландські та французькі завоювання, колонізацію та активний визиск підкорених країн в Африці та Азії; про поступове захоплення контролю над країнами Латинської Америки з боку США; про активну работоргівлю й доволі пізні відміни білого (боргового) й чорного рабства в англосаксонських країнах в XIX ст. (хоча й досі продовжується активна торгівля людьми в західних країнах як складова кримінального бізнесу); про захоплення Сполученими Штатами майже половини території Мексики (1,3 млн квадратних кілометрів) в результаті війни 1846—48 рр.; про завоювання нідерландських (бурських) держав в Південній Африці Британією наприкінці XIX ст.; про нав'язування найпотужнішою лібералістичною державою XIX ст. Британською імперією своїх економічних та культурних інтересів по всьому світу (від чого потерпали навіть

США²⁴) та ін. І таких відомих історичних прикладів можна навести ще дуже багато.

Як це не сумно, але більшість (хоча й не всі) гуманних, мирних, демократичних, прогресивних і толерантних ідеологів лібералізму так чи інакше, більшою чи меншою мірою підтримували і навіть теоретично обґрунтовували імперську політику своїх країн. Класичним прикладом можуть бути трактати «Про свободу» (1859) і «Роздуми про представницьке врядування» (1861) одного з найчільніших ідеологів класичного лібералізму (атеїстично-утилітаристського типу) і водночас члена палати громад й важливого чиновника Ост-Індської компанії Джона Стюарта Міла (чи Мілля) (1806—1873), в яких він обстоював корисність британського імперіалізму через фундаментальні відмінності між «цивілізованим і варварськими народами». Причому до розряду «варварських» потрапили й Індія, і Китай зі своїми тисячолітніми державними та культурними традиціями. Міл виступав проти рабства, захищав права жінок та ірландських фермерів, але водночас був переконаний у природності й потрібності колоніалізму. Він не без гордості писав: «Вільні держави, як і решта держав, можуть володіти залежними країнами, здобутими в процесі завоювання чи колонізації, і наша держава тут становить найбільший у сучасній історії приклад»²⁵.

На цю імперську контраверсію не завжди звертають увагу

²⁴ Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова. Москва: изд. дом Гос. у-та Высшей школы экономики, 2011. С. 199.

²⁵ Міл Дж. Ст. Про представницьке врядування / Міл Дж. Ст. Про свободу: есе: пер. з англ. Київ: Основи, 2001. С. 345.

дослідники, перенаголошуючи переважно привабливі, на їх думку, сторони мислення філософа. Однак, будь-яка людина з елементарним розумінням цінності національної свободи неминуче зверне на неї увагу. Як це зробила, наприклад, ізраїльська представниця ліберального націоналізму Яель Тамір, яка спостерегла, що для Дж. Ст. Міла «поглинення більш розвинутого народу менш розвиненим є злом і втратою для людства, але коли краща, культурна нація підпорядковує «відсталу», ми одержуємо безперечний «здобуток у цивілізації». І прикладом такого «здобутку» є поглинення англійцями ірландців»²⁶. Зауважимо, йдеться про тих «відсталих» ірландців, чії відважні місіонери (не завойовники!) в ранньому Середньовіччі несли світло християнського вчення язичницьким народам Західної Європи, водночас і предкам «культурних» англійців.

Таким чином, незмінна присутність **базової світоглядної ідеї імперіалізму** суттєво розширює й уточнює той сконструйований ідилічний простір «лагідних і мирних ліберальних чеснот»²⁷, котрий існує лише в наївній або процenzурованій (чого теж не можна виключати, з огляду на відповідні свідчення Е. Саїда чи С. Гантінгтона) уяві дослідників-лібералів. Отже, джерела неолібералістичної думки навряд чи варто відокремлювати від імперської ідеї.

Якщо тепер поглянути на сам неолібералізм, на його історію, суперечливі трактування, структуру й основних представників, то стане очевидним, що таке масштабне дослідження виходить за межі нашого розуму. (Глибше зацікавлених

²⁶ Тамір Я. Ідея людини. Лібералізм: антологія. С. 382.

²⁷ Шпрангес Т. А. Реконструюючи ліберальну теорію: розум і ліберальна культура. Лібералізм: антологія. С. 352.

історією неолібералізму відсилаємо до досліджень Д. Харві²⁸, К. Лавалья²⁹, К. Крауча³⁰, Д. Стедмен-Джоунза³¹ та ін.) Натомість ми зосередимося на найосновніших моментах, котрі безпосередньо стосуються нашої теми.

Насамперед варто зауважити, що **неолібералізм не є одно-рідною теоретичною системою**. На сучасному етапі свого розвитку він поєднає дві основні течії: 1) так звану «ліву» (хоч такі окреслення тут доволі умовні) — **соціальний лібералізм**, ліберальний соціалізм чи ордолібералізм (більш утверджений у європейських країнах) (Дж. Дьюї, Дж. М. Кейнс, Б. Рассел, Дж. Роулз, Р. Дворкін, В. Ойкен, А. Сен та ін.) і 2) «праву» — **лібертаріанство** (лібертаризм), «класичний», «економічний», «ринковий» чи «інтернаціональний» лібералізм (котрий, як вважають, переважає у США) (Л. фон Мізес, Ф. фон Гайек, К. Поппер, М. Фрідман, Дж. Стіглер та ін.). І цей двоподіл існує вже віддавна. На думку дослідників, з кінця ХІХ століття, коли буржуазія (особливо великі власники, капіталісти) повністю захопила політичну владу, відбувся розкол лібералів на соціальних (близьких до соціалістів) та економічних, лібертаріанських (близьких до консерваторів)³². Основна відмінність між цими домінантними течіями полягає в тому, що перші

²⁸ Харви Д. Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение / пер. с англ. Н.С.Брагиной. СМ.: Поколение, 2007. 288 с.

²⁹ Лаваль К. Человек экономический. Эссе о происхождении неолиберализма. М.: Новое лит. обозрение, 2010. 429 с.

³⁰ Крауч К. Странная не-смерть неолиберализма. Москва: Дело, 2012. 272 с.

³¹ Стедмен-Джоунз Д. Рождение неолиберальной политики: от Хайека и Фридмана до Рейгана и Тэтчер. URL: <https://sotsium.ru/uploads/files/demo-sotsium/stedman-jones-demo.pdf>

³² Крауч К. Странная не-смерть неолиберализма. С. 23.

виступають за державне регулювання ринку (і часто заперечують своє відношення до неолібералізму), а інші — категорично проти державного втручання в ринкову економіку за принципом *laissez faire* (з фр. «дозволяйте робити») (саме їх найчастіше називають неолібералами).

Крім того, до неоліберальних зараховують велику кількість менш впливових течій еkleктичного типу складно перемішаних між собою і з двома провідними напрямками: комунітаризм, християнський демократизм, республіканізм, постмодернізм, мультикультуралізм, квір-ідеології, гендеризм, екологізм, неофемінізм, неоконсерватизм, неомарксизм, анархокапіталізм, мінаризм, агональний лібералізм, лібертарний соціалізм (чи анархічний лібералізм Н. Хомського), поліцентризм, ліберальний культуралізм і навіть ліберальний націоналізм тощо. До справді правих неолібералів можна віднести християнських демократів, консервативних лібералів, неоконсерваторів, частину комунітаристів, поліцентристів та ін. Таким чином, поглинання лібералізмом різних ідеологій дозволило Аласдеру Макінтайру зробити висновок про те, що в сучасності «майже всі дискусії точаться між консервативними лібералами, ліберальними лібералами і радикальними лібералами»³³. Тобто в межах однієї ідеологічної парадигми.

Художнім вираженням новоліберальної свідомості можна вважати космополітичний модернізм, авангардизм та, після Другої світової, постмодернізм. Окремим важливим і не надто дослідженим питанням є вплив філософських шкіл на розпрацювання неолібералістичних ідеологем — неопозити-

³³ Проценко О., Лісовий В. Від упорядників. Лібералізм: антологія. С. 10.

візму (аналітичної філософії, особливо Віденського гуртка), фройдизму, неомарксизму (особливо Франкфуртської школи та, зокрема, явища «культурного марксизму»), атеїстичного екзистенціалізму, постструктуралізму (особливо його французьких засновників) та ін.

Історичними віхами розвитку **соціал-лібералізму** вважають зближення із соціал-демократичними, лейбористськими, соціалістичними та марксистськими рухами від кінця XIX ст., успішне запровадження кейнсіанської економіки (від 1930-х до 1970-х рр.), вихід США із Великої депресії у 1930-х, розбудова «держав загального добробуту» (welfarestate) у повоєнній Європі та, зрозуміло, протистояння і водночас синтез із лібертаріанством, який в соціал-демократичній термінології називався «неолібералізмом», «ультралібералізмом» чи «інтернаціональним капіталізмом». Як наслідок, «більшість соціалістичних урядів сповідують неоліберальну політику»³⁴. Це був час, коли соціалісти пристосовувались до економіки лібералізму, відмовились від ідеї пролетарської революції, переорієнтувались із робітників на середній клас, засвоїли риторику культурного лібералізму (фемінізм, право на аборти, усунення соціальної дискримінації та ін.), зрештою, як зазначає Джерард Грюнберг, «соціалізм перетворився на форму лібералізму» (особливо після Другої світової)³⁵. Основними політичними цінностями лібералізованої соціал-демократії стали права людини, рівність, солідарність, державна регуляція, парламентська

³⁴ Грюнберг Дж. Соціалізм і лібералізм. Європейська соціал-демократія: трансформація у прогресі / за ред. Р. Куперуса, Й. Кендела: пер. з англ. Київ: Основні цінності, 2001. С. 101.

³⁵ Грюнберг Дж. Соціалізм і лібералізм. С. 97, 99–104.

демократія, толерантність та ін³⁶. А економічними — різні обмеження вільного ринку: перерозподіл, соціальний захист, державна інтервенція, класовий компроміс, націоналізація, економічне планування та ін.³⁷

Як можна помітити, *лібертаріанству* (термін запроваджений Леонардом Рідом у 1950-ті) в особі свого ідейного близнюка — соціал-лібералізму — довелося конкурувати із вельми потужним суперником (а їм обом — із консерватизмом, комунізмом, націоналізмом та псевдотрадиціоналізмом (наприклад, націонал-соціалізмом)). Однак, як вважає чимало дослідників, воно його пододало. І це може бути прикладом успішної реалізації суспільно-політичної ідеї в новітній історії. Від якого часу не виводили б початок лібертаріанства, чи то від кінця XIX ст. (К. Крауч), чи то від міжвоєнної доби (Д. Стедмент-Джоунз) — все ж у 1930-х роках воно переживало кризу і було змушене в особі своїх чільних представників шукати компромісу із популярним на той час соціал-лібералізмом. Свідченням цьому і став згаданий міжнародний колоквиум у Парижі 1938 р., присвячений книжці американського журналіста і водночас одного з чільних ідеологів неолібералізму Уолтера Ліппмана «Добре суспільство» (1937).

Однак, після Другої світової ідеологи лібертаріанства рішуче відкидають компроміси з соціал-демократією, віднаходять могутніх меценатів і вже в 1947 році в Швейцарії Фрідріх фон Гаек збирає кілька десятків інтелектуалів-однодумців на кон-

³⁶ Райс К. Соціально-культурний чинник. Постмодернізм, індивідуалізм та конфлікт культур як виклик соціал-демократії. Європейська соціал-демократія. С. 486.

³⁷ Грюнберг Дж. Соціалізм і лібералізм. С. 95, 99.

ференцію й засновує та очолює міжнародне товариство під назвою «Мон Пелерін» (серед інших засновників — М. Алле, Г. Гезлітт, А. Директор, Б. де Жувенель, Л. фон Мізес, Ф. Найт, В. Ойкен, М. Полані, К. Поппер, Л. Роббінсон, Дж. Стіглер, М. Фрідман).

Цей своєрідний неолібералістичний орден (до якого згодом, крім філософів і вчених, офіційно доєднались ще й великі бізнесмени, журналісти та політики), не маючи спочатку ширшої підтримки в державних структурах західних країн (і це зрозуміло, з огляду на панування кейнсіанства), все ж мав доволі чіткий та амбітний план поширення своїх ідей. Ішлося про сформування лібертаріанської еліти, котра б випрацювала стратегію формування суспільної думки: «<...>теоретики неолібералізму повинні схилити на свій бік широкі кола інтелігенції, журналістів, експертів, політиків і чиновників. Це було здійснено за допомогою трансатлантичної сітки фінансових спонсорів та ідеологічних підприємців, що очолювали аналітичні центри, а також за допомогою популяризації неоліберальних ідей журналістами і політиками»³⁸. Одним із прикладів такої популяризації може бути рекламування вельми слабкого з художньої точки зору, але дуже ідеологічно правильного роману американської письменниці єврейського походження Айн Ренд (Аліси Розенбаум) «Атлант розправив плечі» (1957), в якому уславлюється й героїзується лібертаріанська доктрина (Атлант у ньому символізує капіталіста-вететня, що тримає на собі світ). Цікаво, що нова хвиля піару, екранізацій і перевидань цього твору почалася із 2000-х.

Оскільки «трансатлантична сітка фінансових спонсорів», до

³⁸ Стедмен-Джоунз Д. Рождение неолиберальной политики. С. 22.

яких належали, наприклад, такі великі корпорації, як DuPont, General Electric, General Motors та ін.³⁹, була доволі потужною, надпартійна структура Гаєка (неолібералістичні ідеологи — аналітичні центри (think tanks) — політики й журналісти) почала доволі швидко давати результат. Лише один тільки британський підприємець Ентоні Фішер створив цілу систему — майже півтори сотні лібертаріанських аналітичних центрів (найосновніший з них — «Мережа Атлас»). Члени «Мон Пелерін» систематично ставали не лише Нобелівськими лауреатами в галузі економіки, де вони мали стійке лоббі (Ф. фон Гаек (1974), М. Фрідман (1976), Дж. Стіглер (1982), Дж. Б'юкенен (1986), М. Алле (1988), Р. Коуз (1991), Г. Беккер (1992), В. Сміт (2002)), а й — представниками повоєнного правлячого класу: президент Італії Луїджі Ернауді (1948–1955), міністр економіки і другий канцлер ФРН (1963–1966) Людвіг Ергарт, голова Федеральної резервної системи США Артур Ф. Бернс (1970–1978), державний секретар США Джордж Шульц (1982–1989), заступник прем'єр-міністра Об'єднаного Королівства Джефрі Гоу (1989–1990), президент Чеської Республіки Вацлав Клаус (2003–2013) та ін., а також багато інших впливових міністрів, економістів, політологів, журналістів тощо.

З 1970-х років лібертаріанські ідеї починають поступово домінувати у внутрішній та зовнішній політиці Заходу⁴⁰: в адміністраціях президентів Дж. Картера і, найбільше, Р. Рейгана, в лейбористських урядах Г. Вільсона і Дж. Каллагана, в консервативному уряді М. Тетчер, в глобальних інститутах (МВФ, Світовий банк, СОТ, ЄС, НАФТА та ін.), в економічній

³⁹ Стедмен-Джоунз Д. Рождение неолиберальной политики. С. 410.

⁴⁰ Стедмен-Джоунз Д. Рождение неолиберальной политики. С. 23, 27.

політиці «Вашингтонського консенсусу» (з 1989) щодо країн третього світу з її мінімізацією впливу держави на економіку (дерегулювання економіки, лібералізація фінансових ринків, обмінного курсу і зовнішньої торгівлі, зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій, приватизація державних підприємств та ін.) тощо. І незважаючи на те, що лібертаріанські практики призвели до низки економічних криз, серед яких найбільш відчутною стала криза 2007–2008 років, все ж ця ідеологія, яка імплементувалася в національне та міжнародне законодавство, залишається вельми впливовою і досі. І до того ж, як пригадуємо, старанно маскує, як і новітня соціал-демократія, свої імперські амбіції. Це ж підтверджують «ключові поняття лібертаризму» Девіда Боаза: індивідуалізм, індивідуальні права, спонтанний порядок, верховенство права, обмежене врядування, вільні ринки, чеснота виробництва, «природна гармонія інтересів поміж миролюбними виробниками» і, звісно ж, мир⁴¹. Як без миру?

Але якщо неолібералізм утверджує «все хороше», чому ж так мало позитивних, стосовно свободи окремої людини і цілих народів, політичних наслідків застосування неолібералістичної теорії (лише збройних конфліктів після Другої світової війни нараховують понад 2000 і в них загинуло понад 10 млн людей⁴², не кажучи вже про інші факти)? Чому ж так слабо відрізняються між собою ключові імперативи її, начебто кардинально різних, течій (соціальної, лібертаристської, комунітаристської, анархічної та ін.) щодо формування панівного,

⁴¹ Боаз Д. Ключові поняття лібертаризму. Лібералізм: антологія. С. 33–34.

⁴² Щербакова Е. М. Людские потери в вооруженных конфликтах 1946–2015 годов. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2016/0689/barom01.php>

як пригадуємо, від Другої світової і розвалу СРСР, глобального новолібералістичного дискурсу? Відповіді на це питання можна отримати через тлумачення політичної, економічної та культурної дійсності, точніше, тлумачення стратегій та практик неоліберального владарювання у цих основних для колективного та індивідуального буття сферах (не заглиблюючись тут у сфери релігії, естетики чи освіти). Так можна вийти на сутнісні ідеї — справжній базовий світогляд цієї політичної доктрини. Максимально конкретизуємо аналітичну проблему: **яким чином здійснюється і які наслідки реалізації (в аспекті національної свободи) неолібералістичної політики?**

У цьому дослідженні розглянемо лише зовнішньополітичну сферу. Якою в основних рисах є міжнародна політика, геополітичні стратегії ключових «ліберальних держав»?

Загалом, якщо проаналізувати основні повоєнні геополітичні школи (чи теорії міжнародних відносин), то всі вони виявляються стратегіями різного виду регіонального чи всесвітнього (глобального) панування. Щоправда, не завжди явно вираженого. Наприклад, школа політичного реалізму (Г. Моргентау, Р. Нібур, К. У. Томпсон та ін.), попри врахування національних інтересів різних держав, все ж наголошує на тому, що вища мета великої держави — регіональна чи світова гегемонія. Школа структурного реалізму (К. Уолтц, Р. Гілпін, Б. Бузанта ін.), розглядаючи різні типи контролю (імперський, біполярний, балансу сил), все ж схилилась до війни за гегемонію. Ліберальну (в іншій термінології — ідеалістичну) теорію добре ілюструє програма світового устрою, яку намагався втілити в життя після Першої світової президент Вудро Вільсон у своїх «Чотирнадцяти пунктах», серед яких: відкриття дипломатія, свобода мореплавства, загальне роззброєння,

усунення торгових бар'єрів, вирішення колоніальних суперечок, утворення Ліги Націй та ін.⁴³ Очевидно, що ця миролюбна програма, як показала історія, насправді лише утверджувала імперські статус-кво держав-переможців (передусім США, Британії і Франції) та поглиблювала міжнаціональні суперечності, закладаючи політичне підґрунтя для Другої світової. Наприклад, демонізація, моральне приниження і надмірний визиск Німеччини утвердили в ній реваншистсько-імперські сили. Чи великодержавне небажання поляків визнавати політичну та культурну самотність чи хоча б автономію окупованих ними українців, денационалізація й утиск останніх в новоствореній Другій Речі Посполитій, що вилилось в перманентну боротьбу між цими слов'янськими народами у міжвоєнний, а згодом і воєнний та повоєнний періоди для взаємної шкоди.

Саме про глобальні імперські інтереси Заходу і передусім США свідчать неомарксистська школа (теорія світового центру, периферії і напівпериферії), неоконсервативна концепція раннього Френсіса Фукуями (1992) (настання начебто після 1989 р. «кінця історії» — тотальної перемоги ліберальної демократії й добровільне перетворення всього світу на Захід), теорія «зіткнення цивілізацій» Семюела Гантінгтона (1996), де США є лідером у вирішенні і політичних, й економічних питань (згодом і Фукуяма, і Гантінгтон дещо переосмислять свої підходи), концепція забезпечення глобальної влади («американської першості») США через контроль над Євразією («великою шахівницею») у Збігнева Бжезинського (1997) та, особливо, глобалістичних теорій.

⁴³ Мухаев Р.Т. Политология: учеб. Москва: Проспект, 2010. С. 572, 574.

Новітню глобалізацію (світову соціальну, економічну, культурну й політичну інтеграцію) начебто провадять не держави-імперії, а транснаціональні корпорації (ТНК). Але при цьому замовчується, що зі 100 глобальних корпорацій тільки 29 є приватними, решта — контролюються державами. Крім того, зі 100 найбільших компаній світу — 97 розташовані у США, Західній Європі та Японії. А міжнародні структури, що провадять глобалізацію — МВФ, Світовий банк, СОТ та ін. — підконтрольні розвиненим країнам, передусім Сполученим Штатам. Очевидними наслідками глобалізації стало розмивання суверенітету національних держав, поглиблення прірви між багатими і бідними країнами («Північчю і Півднем», так званим «золотим мільярдом» та іншими мільярдами населення планети тощо), нав'язування західної культури, неолібералістичної ідеології, американського способу життя та ін.⁴⁴ Керована «деліберуючою демократією» (М. Крозье) глобалізація призводить до того, що глобальна й екстериторіальна влада віддаляється від власне політики, котра є локальною й територіальною (за М. Кастельсом), до штучно створеного глобального громадянського суспільства й «планетарного патріотизму» (Е. Морен). Зрештою — до новолібералістичного світового порядку, де на національну державу, як природну політичну форму, основного суб'єкта міжнародного порядку з 1648 р. (Вестфальський мир), накладають свої обмеження глобальні структури: наддержави, міжнародні неполітичні організації, міжнародні концерни, наддержавні політичні організації⁴⁵.

⁴⁴ Мухаев Р. Т. Политология. С. 577–586, 588–596, 604–607.

⁴⁵ Жиро Т. Политология. С. 204–210.

Якщо глобалізацію часто пов'язують із лібертаризмом, то варто відзначити, що й інші неолібералістичні течії теж виявляють свою імперську чи космополітичну орієнтацію. Наприклад, соціал-ліберальний інтернаціоналізм передбачає «утворення світової держави» як «остаточної реформи». Його соціалістичні апологети стверджують, що «глобалізм або новий інтернаціоналізм сам по собі був важливим і політично перспективним баченням на початку руху лейбористів та ін. політичних груп, які бажали продовжувати і поширювати процес демократизації»⁴⁶. У середовищі найбільш поміркованих неолібералів — комунітаристів — можна теж віднайти доволі чітку імперіальну позицію. Так, Джозеф Рац вважає, що «коли ліберальна культура зіштовхується з неліберальною, члени якої не підтримують «принципу автономії», то стають виправданими дії, спрямовані на те, щоб «асимілювати меншину шляхом знищення її культури», оскільки неліберальні культури є нижчими щодо панівної ліберальної культури»⁴⁷. А Віл Кимліка переконаний, що замість світу гомогенних націй-держав слід створити світ «багатонаціональних» держав, у межах яких «можуть співіснувати дві або більше націй, наділених правом самоврядування». Причому в тих космополітичних державах повинні отримати «визнання й окремих статус» «ненаціональні культурні групи» — іммігранти, релігійні меншини, гомосексуалісти, інваліди та ін.⁴⁸

Однак, двома основними надідеологічними й надпартій-

⁴⁶ Зайдельман Р. Інтернаціоналізм, регіоналізм і національна держава. Європейська соціал-демократія. С. 399.

⁴⁷ Див.: Тамір Я. Ідея людини. С. 383.

⁴⁸ Кимліка В. Ліберальний культуралізм: народження консенсусу? Лібералізм: антологія. С. 401.

ними течіями в неоліберальній геополітиці, котрі, попри доктринальні протиріччя, на практиці активно взаємодоповнюють одна одну, варто вважати наддержавну та космополітичну (мондіалістичну). (Прикметний факт: представники й однієї, й іншої часто перебувають на державних посадах, виступають радниками топових керівників своїх країн та є членами одних і тих самих впливових міжнародних організацій.)

Наддержавна теорія розвиває концепти класичної геополітики (Ф. Ратцель, Р. Челлен, К. Гаусгофер, Г. Маккіндер, А. Т. Меген, Н. Спайкмен та ін.) щодо домінуючої у світі чи регіоні ролі певної держави-імперії. У нашому випадку — США. Класичними представниками цієї геополітики у післявоєнний період стали Г. Моргентау, Г. Кіссінджер, Г. Бжезінський, пізній Ф. Фукуяма та ін. Емігрант із Німеччини Ганс Моргентау (1904–1980) був основоположником впливової у США теорії політичного реалізму, вираженої в ґрунтовній монографії «Політичні стосунки між націями. Боротьба за владу і мир» (1948). Його багато в чому продумана раціоналістична концепція протиставляється ірраціональній (як суб'єктивній та ілюзорній) політиці й поєднує чимало націоцентричних елементів із елементами імперськими. Наприклад, він справедливо переконаний, що основний критерій правильності зовнішньої політики держави — «відстоювання... національних інтересів», що слід розрізняти етику й політичну етику, бо успішна політика сама по собі «заснована на моральному принципі виживання нації», що поняття національного інтересу долає національний егоїзм, гординю, оскільки дозволяє поставитись із розумінням до інших націй і провадити політику, яка, захищаючи інтереси власної, водночас поважає

інтереси інших націй⁴⁹.

З іншого боку, він припускає можливість зникнення національних держав і розглядає міжнародну політику як боротьбу за владу, тобто як боротьбу за «контроль над діями інших через вплив на їх волю»⁵⁰. Для цього політолога міжнародна політика — це «безперервне зусилля, спрямоване на збереження і збільшення потуги своєї нації й ослаблення потуги інших націй». І воно реалізується через світове, континентальне або регіональне панування, через визискування слабких держав як «політично порожніх просторів», через стратегії військового (окупація), економічного (захоплення держави через економічний контроль над її правителями) та культурного (контроль над розумом, свідомістю) імперіалізму. Особливо ефективним є, на думку Г. Моргентау, цей останній: «Методи культурного імперіалізму дозволяють отримати таку переконливу перемогу, що роблять інші методи надлишковими. Роль культурного імперіалізму в сучасні часи важлива у зв'язку з можливістю підготувати ґрунт для військового захоплення чи економічного впливу. Типовий приклад використання цього методу — підтримка п'ятої колони в державі — суб'єктові впливу»⁵¹. Ми можемо навести інший типовий приклад: штучне культивування російської мови й культури, ідеалів

⁴⁹ Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир. Теория международных отношений: хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. Москва: Гардарики, 2002. С. 78–80.

⁵⁰ Моргентау Г. Политические отношения между нациями. С. 79, 87.

⁵¹ Антанович Н., Достанко Е. Ганс Моргентау: реалистическая теория международной политики. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001087/st000.shtml>

малоросійства та «руського міра» в постколоніальній Україні за злочинного сприяння проросійським силам з боку корумпованої влади, що привело до задурювання, зомбування населення та стало основною причиною швидкої анексії Росією Криму та частини Донбасу в 2014-му.

Загалом, концепція американського дослідника залишає простір для маніпулювання основним поняттям «національний інтерес». В одному випадку, воно означає інтерес американської (чи будь-якої іншої) нації і тоді є вельми конструктивним, буттєвим, свободотворчим, в іншому — набуває нігілістичних, поневолювальних рис, коли означає імперські інтереси американської владної верхівки. Саме в цьому другому сенсі найчастіше використовують цей термін послідовники Г. Моргентау, наприклад, ще один емігрант, відомий повоєнний політик (колишній держсекретар), член Більдерберзького клубу, дипломат та геополітик єврейського походження Генрі Кіссінджер (1923 р. н.). Остання його праця «Світовий порядок» (2014) пропонує авторське бачення добровільного й справедливого світового ладу, що поєднає свободу і порядок, поєднуючи «різні історичні досвіди і традиції» різних держав в дусі політичного реалізму. Даючи цікавий і ретельний історико-політичний аналіз переваг націоцентричної Вестфальської системи та катастрофічних наслідків відмов від неї (серед них — Перша та Друга світові війни), американський теоретик доволі ґрунтовно осмислює різні імперські, космополітичні та націоналістичні інтенції у світовій політиці, водночас й імперську політику США, прикрити розповсюдженням лібералістичних цінностей як універсальних (вільсонізм як геополітична домінанта після Першої світової). Водночас Г. Кіссінджер простежує суперечливі спроби США після Дру-

гої світової поєднати універсальні принципи (ідеалізм) та національні інтереси (реалізм), що спричинило низку невдач у В'єтнамі, Афганістані та Іраці й перетворило її на «суперечливу наддержаву». Американським політикам, на його думку, бракує розуміння того факту, що з ХІХ ст. саме «націоналізм» є основним «набором переконань».

Геополітик пропонує утверджувати новий світовий порядок на основі оновленої Вестфальської системи. Щоправда, він не формулює якогось кінцевого, цілісного варіанту, лише певні загальні суперечливі побажання. З одного боку, цей порядок мав би критично ставитись до неоліберальних спроб нав'язати свою ідеологію (автор висловлює великі сумніви, що «поширення принципів демократії і вільного ринку автоматично створить справедливий, безпечний і задовільняючий всіх світ»), мав би «гармонізувати» глобалізацію з національною державою, сприяти «досягненню рівноваги», а з іншого — повинен створити концепцію порядку всередині різних регіонів (це мало чим відрізняється від цивілізаційної багатополярності С. Гантінгтона), базувати цей світовий порядок на лібералізмі («універсальних принципах» «гідності особи» та демократії) і зберегти гегемонію та «винятковість» Сполучених Штатів як «незамінної сили для відстоювання цінностей гуманізму»⁵².

Схоже і Френсіс Фукуяма (1952 р. н.), позбувшись після подій 2001 року ілюзій щодо спонтанної космополітичної модернізації світу через тотальну привабливість ідеології ліберальної демократії, переходить на позиції «реалістичного вільсоніанства» і в нових монографіях утверджує дещо інші ідеї, синтезуючи принципи націоналістичної та неолібералістичної політо-

⁵² Киссинджер Г. Мировой порядок. / пер. В. Желнинов, А. Милуков. Москва: АСТ, 2015. 402 с.

логії. Так, у праці «Сильна держава» (2004) цей американський політолог обґрунтовує потрібність розбудови нового світового порядку на основі системи сильних національних держав, оскільки «слабкість і знищення держав є джерелом багатьох найсерйозніших світових проблем: від бідності до СНІДу, наркотиків і тероризму». Щоправда, він дещо своєрідно розуміє підтримку цих державотворчих процесів — як контроль і нав'язування слабким державам лібералістичних вартостей — «демократії, самоуправління і прав людини»⁵³. Тобто національна держава стає фактично синонімом ліберальної держави.

В іншій монографії «Америка на роздоріжжі» (2006) дослідник констатує виродження американського неоконсерватизму й пропонує як геополітичний метод «реалістичне вільсоніанство», яке вирізняється серйозним ставленням до міжнародних інститутів, виступає за багатополярність і «сприймає все, що відбувається всередині держав як об'єкт американської зовнішньої політики». Зрозуміло, що така позиція віддаляє Ф. Фукуяму від принципів націоцентричного ладу й утверджує США як лібералістичну імперію, що повинна перекроювати світ «на демократичний лад» («США залишаються надто великою, багатою і впливовою державою, щоб відмовитись від найсерйозніших амбіцій у світовій політиці»). Щоправда, він радить максимально відмовитись від мілітаризації, від «превентивних війн» і діяти з позицій «м'якої сили», зокрема й через формування «міжнародних інститутів»⁵⁴.

⁵³ Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: пер. с англ. Москва: АСТ; Хранитель, 2006. С. 5, 200.

⁵⁴ Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / пер. с англ. А. Георгиева. Москва: АСТ; Хранитель, 2007. С. 9–10, 24–26, 242–253.

Інша провідна течія в неолібералістичній політиці базується на *космополітизмі (мондіалізмі)*, тобто на витворенні глобальної лібералістичної системи без виразної держави-гегемона. У цьому плані ця теорія продовжує утопічні ідеї «світової держави», керованої явним чи прихованим «світовим урядом», як єдиного гаранта «вічного миру» у Е. Крюсе, Я. Коменського, Т. Гоббса, І. Канта, К. Маркса, О. Конта, Г. Спенсера, фабіанців, П. де ла Бланша та ін. До основних представників цієї течії в новітній період історії можна віднести Ж. Атталі, раннього Ф. Фукуяму, численних представників міжнародних неурядових організацій та ін.

Прикладом такої впливової міжнародної організації може бути Римський клуб, заснований італійським підприємцем Ауреліо Печчеї у 1968 році, котрий позиціонує себе як наднаціональний, надполітичний та надідеологічний аналітичний центр, об'єднує провідних інтелектуалів, політиків, підприємців світу та ставить собі за мету виявлення глобальних проблем, їх обговорення і сприяння політичному вирішенню⁵⁵. Цікавими з цього погляду є доповіді Римському клубові. Наприклад, перша — «Межі зростання» (1972), підготовлена групою вчених Массачусетського технологічного інституту (МТІ). В ній пропонувалося переорієнтувати людство «з цілей зростання на цілі рівноваги», шляхом «гальмування світового демографічного й економічного зростання». Заради всесвітньої шляхетної мети — «вигідного всім» «гармонійного стану глобальної економічної, соціальної та екологічної рівноваги», пропонувалось здійснити радикальні ідеологічні («докорінну зміну систем вартостей» на особистому, національному та сві-

⁵⁵ Римський клуб. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/rimskij-klub/>

товому рівнях) та політичні (змінити «політичні та економічні структури влади») перетворення⁵⁶. Ця доповідь добре вражає основну проблематику та акцентовано космополітичний світогляд цієї потужної організації. Важко також не помітити тут інтелектуальних джерел неолібералістичного екологізму та глобалізації.

Прикметно, що у 2018 році була запропонована доповідь «Come on! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети» з дещо іншими ідейними акцентами, створена колективом авторів, серед яких президенти клубу Ернст Вайцзеккер та Александр Вайкман, що свідчить про її виняткову стратегічну роль. З метою порятунку світу від системної кризи (соціальної, політичної, культурної, моральної, демократичної, екологічної, ідеологічної і капіталістичної (економічної)), автори пропонують фактично трансформувати базову неолібералістичну ідеологію (а також світове суспільство) в напрямку до джерел — до «нового Просвітництва», класичного лібералізму, який, мовляв, досі неправильно трактували, — А. Сміта, Д. Рікардо та Ч. Дарвіна. Основна частина концептів береться ними від соціал-лібералізму, менше — від правого лібералізму і націоналізму. Автори виступають проти спекулятивного капіталізму, надмірного споживання, перенаселення, тваринництва, урбанізації, «глобального капіталізму транснаціональних корпорацій», наївного реалізму й матеріалізму, редуційного мислення та ін. Натомість вони пропонують інтегрувати в «нову філософію» цінність національних держав, локальних культур, інтегральне мислення, узгоджен-

⁵⁶ Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рэндерс Й., Беренс Ш. В. Пределы роста / пер. с англ.; предисл. Г. А. Ягодина. Москва: изд-во МГУ, 1991. С.198–199.

ня наукових і релігійних пошуків (щоправда, чомусь більше східного типу) та ін. Державі при цьому відводиться важлива роль: піклуватись про загальне благо, контролювати ринки, гарантувати соціальну справедливість, утверджувати терпимість до релігії тощо.

Однак, справжня політична мета простежується у третій частині доповіді, котра в цьому моменті прямо перегукується із доповіддю першою. Там ідеться про потребу витворення космополітичного «нового світу» на основі «глобальних правил» єдиних «для всіх країн» (наприклад, напрацьованих транснаціональним фондом «Всесвітня рада майбутнього» Якоба фон Іксюлля), «єдиного людства», про усунення кордонів, про «стійку», а не «зростаючу» економіку, про нову освіту, що, окрім іншого, повинна «корінитися в універсальних цінностях і повазі до культурних відмінностей»⁵⁷. Як на практиці виглядає така «універсальна» освіта, можуть багато розповісти недонищені представники українських академічних кіл.

Одним із основних ідеологів мондіалізму небезпідставно вважають французького економіста (єврея за походженням), геополітика, футуролога, письменника, радника президента Ф. Міттерана, члена Більдерберзького клубу і першого керівника Європейського банку реконструкції та розвитку Жака Атталі (1943 р.н.). Щоправда, у своїй книжці «На порозі нового тисячоліття» (1991) йому вдалось передбачити не все: наприклад, розпад СРСР, народження нової ринкової структури у США (він думав в Європі або басейні Тихого океану) чи зникнення національних, расових, класових, релігійних кор-

⁵⁷ Матвейчев О. Римский клуб, юбилейный доклад. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2020/matvejchev-rimskij-klub.htm>

донів. Як і Ф. Фукуяма, Ж. Атталі надто повірив у тотальну безальтернативність неолібералізму: «Цінності ліберального плюралізму і перспектива ринкового процвітання привели до консенсусу, котрий тепер об'єднує всі народи Землі». Однак, він доволі точно окреслив домінування в сучасному світі лібералістичної «влади грошей» (чи ринків), на відміну від попередніх історичних епох, де домінували священники та воїни, передбачив ще більший розрив між багатою Північчю (центром) і бідним Півднем (периферією), світову «війну терору», появу космополітичної еліти (заможного «кочовика», що пориває зі своїм народом і родичами) та ін. Французький автор пропонував поглибити процеси глобалізації, відмовитись від національного суверенітету, надати інститутам ООН справжню «наднаціональну владу» тощо⁵⁸.

У 2006 році Ж. Атталі запропонував нову, набагато масштабнішу візію космополітичного майбуття із виразними соціал-лібералістичними, антилібертаріанськими та антиамериканськими акцентами в монографії «Коротка історія майбутнього». Логіка подій наступна: у найближчому майбутньому завершиться панування американської імперії, світ поділиться на 11 політичних центрів (поліцентризм) (причому, без Європи і США), однак, на їх місці незабаром з'явиться нова лібертаріанська, ринкова гіперімперія, керована гіперкочовиками, що супроводжуватиметься подальшою дегуманізацією, розпадом держав, машинізацією людей та ін. Це призведе до періоду глобальної війни всіх з усіма — гіперконфлікту, котрий завершиться встановленням всесвітнього порядку — гіпердемократії. Це буде ідеальний лад «планетарної демокра-

⁵⁸ Атталі Ж. На порозі нового тисячелеття: пер. с фр. Москва: Международные отношения, 1993. 133 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/96956/>

тій», який вирішить всі протиріччя. Ринок буде витіснено на користь «соціальної економіки», компанії будуть працювати в ім'я загального блага, буде знайдено баланс між «альтруїстичними та універсалістськими силами», поруч з ринковою буде вибудувана «альтруїстична економіка». Здійснить усе це глобальне благо — «транслюдство», альтруїстичні «громадяни світу», які витворять глобальні інституції: спочатку союзи ринкових демократій (за зразком ЄС), а потім — «планетарну конституцію» та «світовий уряд», що забезпечить «всесвітнє братерство», поборе всі виклики (мафію, наркоторгівлю, сексуальну експлуатацію, рабство, кліматичні зміни, тероризм та ін.) і забезпечить планетарну рівновагу ринку і демократії. У цьому сенсі завдання батьківщини автора — Франції (як і всіх держав) — сприяти народженню гіпердемократії⁵⁹. Отака добра новина світлого майбутнього від мондіалізму із комуністичним присмаком.

Звичайно, щоб отримати більш вивірені висновки, варто проінтерпретувати ще й інші неоліберальні сфери та структури: внутрішню політику лібералістичних держав, економічні засади, культурні стратегії, державні та міжнародні інституції, специфіку правлячого класу та ціннісної системи. Однак, і вже опрацьованого матеріалу достатньо, щоб зробити попередні висновки про суспільно-світоглядну сутність цієї політичної ідеології.

Отже, у випадку неолібералізму ми маємо справу із сукупністю споріднених політико-ідеологічних доктрин і практик імперського типу (основними з яких є соціал-лібералізм та лібертаризм), котрі задомінували у західній політиці після

⁵⁹ Агтали Ж. Краткая история будущего: пер. с фр. СПб.: Питер, 2014. 288с.

Другої світової війни, спрямованих на постання нового лібералістичного устрою в інтересах великого капіталу — транснаціональної олігархії (у вигляді глобальної політичної системи під керівництвом США як держави-гегемона й сукупності сателітів-неоколоній чи космополітичного «світового уряду»). Його базову ціннісну, аксіологічну систему формує поєднання радикального індивідуалізму (егоїстично трактованих свобод і прав людини), «вільноринкової» економіки (економіки, монополізованої транснаціональними корпораціями) та ліберальної демократії (фактично, псевдонародовладдя, прихованої олігархії). Його очевидними й безпосередніми нігілістичними наслідками є поневолення людини (дегуманізація), нації (денаціоналізація) і держави (колонізація). Ефективно боротися із цим складно влаштованим і часто замаскованим імперіалізмом можна лише через координацію національно-визвольних зусиль різних народів світу на основі ідеології націоналізму. (Приклад свого часу дала ОУН через створення Антибільшовицького блоку народів.) У контексті новітнього протистояння української нації із московськими загарбниками та малоросійською п'ятою колоною, не варто забувати й про неолібералістичні імперські амбіції наших так званих західних «партнерів» та «кочовиків»-вестерністів — космополітичних представників всередині України.

Олег БАГАН

голова Науково-ідеологічного центру імені Дмитра Донцова

НАСТУП НЕОЛІБЕРАЛЬНОГО «КОНТРОЛЬОВАНОГО ХАОСУ»: ПРИКЛАД США

Останнім часом ми спостерігаємо світові суспільно-політичні процеси, забарвлені потужними тенденціями *до витворення в умовах демократії соціального хаосу на ґрунті ідеалів та принципів неолібералізму*. Відтак, з одного боку, бачимо потужне розмивання ідеалів правдивої демократії (коли люди втрачають реальні важелі впливу на вищу політику), широкі процеси профанації виборів та парламентаризму (коли більшість людей відсікається від виборів через засилля маніпулятивних ЗМІ, роль великого капіталу, моральний хаос), а з іншого — йде наростання настроїв відкритого популізму, лівого радикалізму, деструктивного мультикультуралізму, суттєво підсиленого мільйонними напливами іммігрантів із країн третього світу до багатих держав Європи. Не треба бути пророком і ясновидцем, щоб зрозуміти, що такий стан справ загрожує майбутньою дестабілізацією та руйнівними процесами всьому цивілізованому світові. Окремою проблемою стає розвиток псевдоправих, псевдонаціоналістичних рухів та ідеологій, які в сумі витворюють суспільну ситуацію по-

зірних екстремістських поривів, тенденції до тоталітарності, галасливої нетерпимості і які можна також вважати витвором неоліберального мейнстріму, через те що вони допомагають дезорієнтувати суспільство в цінностях.

Нагадаємо, що «батьками-засновниками» ідеології неолібералізму можна вважати філософів-неопозитивістів переважно єврейського походження із т. зв. **Віденського гуртка** 1920-х рр., який ставив собі за мету зруйнувати всі основи традиційної філософії, був спрямований проти світоглядного ідеалізму, загалом проти класичної системи філософського мислення. Керував гуртком професор Віденського університету Моріц Шлік (1882–1936). До кінця 1920-х рр. ідеї віденців поширилися в більшості країн Західної Європи і в США, де вони згодом стали особливо популярними. Найяскравішими постатями цього феномену були британець Бертран Рассел (1872–1970), австрійці Отто Нойрат (1882–1945), Людвіг Вітгенштайн (1889–1951), Рудольф Карнап (1891–1970) та ін. У 1930-і рр. центр активності був перенесений до Берліна, де працював Ганс Райхенбах (1891–1953), який видавав журнал «Пізнання». Головним здобутком віденців стало утвердження логіко-емпіричного мислення у філософії, відірваного від духовних, метафізичних основ, які проголошувалися «неважливими» і «шкідливими». Це була гносеологія математично-формалістського мислення, абсолютно відірвана від основ культурної та інтелектуальної історії людства. Так був відкритий простір до розвитку голого технократизму та практицизму в західній цивілізації, що, зрозуміло, завдало удару по гуманітарній сфері, яка відтепер трактувалася як «другорядна», «малопотрібна». Закономірно, що своєю ціллю віденці зробили систему освіти, передусім університетської, оскільки там

куються інтелектуально-ціннісні основи суспільств. Відтак в Західній цивілізації почалося «вимивання» ідей та принципів класичної освіти, насамперед в гуманітарній сфері, що повело до деструкції в навчальних стратегіях університетів, до формування цілих поколінь науковців та інтелігенції, вихованих на засадах морально-етичного релятивізму, ігноранції високої культури, практицизму і меркантилізму. Зрозуміло, що такий стимул дав великий поштовх до розростання психології масового суспільства, добре описаного знаменитим Х.Ортего-і-Гасетом у трактаті «Бунт мас» (1930), і тенденції до виголошення духовності й високої естетики в культурі, добре описаної ним же в трактаті «Дегуманізація мистецтва» (1929).

Послідовниками віденців були теоретики з т. зв. **Франкфуртської неомарксистської школи** філософів — Макс Горкгаймер (1895–1973), Вальтер Беньямін (1892–1940), Герберт Маркузе (1898–1974), Теодор Адорно (1903–1969), Ерих Фром (1900–1980), Юрген Габермас (1929 р.н) та ін., які також в основному мали єврейське походження. Епіцентром спочатку був Франкфуртський інститут соціальних досліджень. Після 1933 р. інтелектуальним центром цієї школи став Колумбійський університет в США, куди переселилися віденці Філіп Франк (1884–1966) та Генріх Фейгль (1902–1978). Згодом ідейними лідерами американського «прагматичного аналізу» стали Віланд ван Орман Квайн (1908–2000), Нелсон Гудмен (1906–1998) і Мортон Вайт (1917–2004). Школа проповідувала неомарксизм як антитезу до традицій ідеалістичної та ірраціоналістичної філософії і крайній формалізм мислення. Їхнім найбільшим і найвпливовішим учнем був знаменитий австрійський філософ Карл Попер (1902–1994), автор теорії «відкритого суспільства», натхненник глобалізму і, до слова,

головний ідейний учитель Джорджа Сороса, нинішнього лідера плутократії в Західній цивілізації. Після 1945 р. представники Франкфуртської школи і їхні учні здобули суттєві впливи в університетській сфері всього Західного світу.

Що ж утверджували ці філософи і за чим пішла у своєму розвитку Західна цивілізація після 1945 року, коли неолібералізм став мейнстримом епохи?

Наріжними каменями неоліберальної філософії життя є **антитрадиціоналізм** (без відчуття традиції людина втрачає світоглядну й духовну орієнтацію), **утилітаризм-практицизм** (коли головними ідеалами в житті людини визначаються матеріальні здобутки), **раціоналізм** (коли головним критерієм поступу вважається технократичний, технологічний прогрес, а не морально-духовне, культурне ушляхетнення людини), **атеїзм** (як фактор долання будь-якої сакральності в душі людини), **анархізм** (коли хаос стає запорукою управління деградованими суспільними масами), **антиелітарність, антиєрархічність** (як продовження анархії і руйнування будь-якого авторитету в душі суспільства), **глобалізм-імперіалізм** (як форма неймовірного збагачення плутократії через планетарні масштаби її фінансової діяльності і тотальні впливи на свідомість людей через надмірні можливості ЗМІ). Неоліберальні філософи переконані, що умови технологічного прогресу в постіндустріальному суспільстві, тотальна залежність людини від матеріально-технічної ситуації нівелюють сутність особистості, витворюється «одномірна людина» (Г. Маркузе), яка є безмежною жертвою зовнішніх впливів, оскільки позбавлена духовної (християнської) субстанції, естетичних ідеалів (тотальний вплив масової примітивної культури, власне, псевдокультури), моральних принципів, нівелює

льованих широкими напливами теорій релятивізму.

Однією з головних форм впливу неолібералізму є його **маніпулятивність**. Він маніпулює майже усім: підмінює поняття, створює фальшиві теорії, затемнює минуле, руйнує правильні теорії пізнання, відвертає від основного в бутті людини, переінакшує культурні й естетичні цінності, витворює тенденційні рівні в освіті, підмінює її правдиві цілі й методи. Головне завдання при цьому — **зруйнувати цілісну картину світу в головах сучасників**.

Пояснимо спосіб фальсифікації в освіті на одному прикладі. У 1995 р. в Україні була видана «Історія західної філософії» визначного «віденця» Бертрана Рассела. Ось її зміст. Два основні розділи книги присвячені історії «Античної філософії» та «Католицькій філософії». Вони займають понад 400 ст. у 700-сторінковій книзі — це для солідності, щоб ніхто не звинуватив Б. Рассела в тенденційності. Уся новітня філософія «Від Ренесансу до Юма» вмістилася в 150 ст., друга її частина «Від Руссо до сьогодення» — ще в 150 сторінках. А вся філософія Романтизму вмістилася в 7 ст. (!!!), такі постаті, як Ф. Шеллінг, Г. Фіхте, Ф. Якобі, Т. Карлайл та ін. цілком випали з цієї дуже «об'єктивної» історії філософії або є лише поодинокі згадки їх імен; цілком випала величезна традиція релігійної західної філософії у післясередньовічну добу (це десятки імен), також немає інформації про т. зв. «філософію життя», або ірраціоналістичну філософію 2-ї половини ХІХ – поч. ХХ ст., у якій були такі яскраві імена, як Е. Гартман, В. Дильтай, Г. Лебон, М. Шеллер, Г. Зимель, О. Шпенглер, Х. Ортега-і-Гасет, А. Дж. Тойнбі тощо. У книзі нема хоча б маленьких підрозділів про М. Гайдегера та К. Ясперса, без яких годі уявити ХХ ст. Загалом «Історія західної філософії» Б. Рассела більше нагадує вибірккові

тлумачення, аніж системний виклад. Тепер уявімо, що таких тенденційних, уривчастих, фальсифікаторських підручників для університетської освіти написано сотні, і уявімо той деструктивний вплив, який вони справляють на молодь і Заходу, і всього світу, бо сприймаються там як «останнє слово науки», як «істина» від найпередовішої цивілізації в умовах глобалізації. Студент, який вчився за цим підручником в університеті, щиро переконаний, що він отримав «добру освіту» і цілком не підозрює, що його світогляд просто м'яко «відрізали» від найбільших теорій та колосальних постатей європейської філософської думки, через що йому будуть недоступними великі істини буття на все життя. І що цікаво: останнім підрозділом в книзі Б. Рассела йде «Філософія логічного аналізу», тобто виклад хаотичних, спекулятивних ідей, власне, псевдотеорій філософів із Віденського гуртка, які ненав'язливо подаються як «вершина європейської думки». У такий спосіб досягається головна мета: цілі покоління молодих інтелектуалів відсікаються від духовної та культурної традиції Європи, їхнє мислення анархізується, цінності девальвуються.

До всього цього треба додати, що неолібералізм приховано скерований *проти високої культури* бо, логічно, вважає її формою самозбереження націй і консервативних традицій в соціумах. Тому через посилену пропаганду примітивної поп-культури, тобто квазікультури, він максимально хаотизує, деградує світоглядне, естетичне мислення і світосприйняття людства, власне, перетворює його на *безмежний охлос*. (Цей процес деградації й примітивізації суспільства ми зараз дуже виразно можемо спостерігати на прикладі популістського успіху в Україні типово неоліберальної партії «Слуга народу» В. Зеленського).

У сфері естетики і художньої творчості паралеллю до неолібералізму були теорії і практики мистецтва *сюрреалізму*, що розвинувся у 1920-их рр. Його попередником була література дадаїзму, що виникла у 1918 р. як тенденція до абсурдності, хаотичності, безвідносності, її основна теза — творчість є беззмистовним набором слів. Першим теоретиком сюрреалізму став француз Андре Бретон (1896–1966), який у 1924 р. видав «Маніфест сюрреалізму». Його головні засади: відкидання класичної культури, моральних основ суспільства, анархія психіки в дусі теорій З. Фрейда, автоматизм мислення, звільнення від контролю розуму, вивільнення спонтанної підсвідомості, руйнація всіх жанрових і формальних засад літератури, примат фантазмагорії. А. Бретона відразу підтримали такі ліві письменники, як Г. Аполлінер, Л. Арагон та П. Елюар. Відтоді сюрреалізм став домінантним явищем в Західній культурі. У 1960-х рр. він трансформувався у постмодернізм і вже в цій ідеології вплинув на сучасну українську літературу. В Україні головними етапами розвитку сюрреалізму були творчість Ярослава Цурковського в Галичині 1920–1930-х рр., Ігоря Костецького у 1940–1960-х рр. на еміграції, феномен т. зв. Нью-Йоркської школи (Б. Рубчак, Б. Бойчук, Ю. Тарнавський, Е. Андієвська) у 1950–1990-х рр., творчість групи поетів у 1960–1970-х рр. в советській Україні, умовно об'єднаної поняттям «Київська школа» (М. Воробйов, В. Рубан, В. Кордун та ін.); від 1990 р. сюрреалізм розвивається під назвою постмодернізму в творчості Ю. Андруховича, Ю. Винничука, В. Єшкілева, Т. Прохаська, С. Жадана та ін. Головною сутністю цієї літератури є не так активне утвердження якихось ідей, як *відволікання читача від важливих проблем життя, створення атмосфери морального й ціннісного хаосу, руйнація в*

людині духовної здібності до особистісного і громадянського зростання, відволікання від національного служіння та самоствердження. Як і в політиці, в культурі неолібералізм-постмодернізм діє як м'яка сила, його впливи зростають з огляду на те, як світоглядно й морально хаотизується суспільство. Великою мірою саме ця література підготувала ту морально-культурну й суспільно-політичну кризу, у якій зараз опинилася Україна.

Однією із форм просування ідей та вартостей неолібералізму є різноманітні фонди, зовні дуже нейтральні та благодійні, які поширюють свої філії в усіх країнах, охоплених політичними впливами ліберальної демократії. Наприклад, фонд «Відродження», фонд ім. Г. Бьоля тощо. Ці фонди діють тихо, але чітко. За допомогою великих коштів, які їм виділяє великий капітал, вони вербують передусім інтелектуалів, які «розчищають» дорогу для максимального поширення космополітичних ідей неолібералізму в суспільстві; вони втягують у свою сферу впливів вагомих політиків, які допомагають в знаходженні контактів, адміністративно; вони створюють навчальні програми для університетів і шкіл, через що неоліберальні цінності широкою лавиною «запливають» в голови мільйонів дітей і світоглядно ще несформованої молоді. Як правило, жоден уряд в країнах, які погодилися на співпрацю із Західним ліберальним світом, не може відмовити цим фондам, бо за ними стоять політичні верхи Європейського Союзу чи США. Тобто, коли навіть якийсь уряд чи його окремі міністри будуть опиратися впливам фондів, тоді до керівника держави чи його адміністрації пролунає дзвінок від чільного політичного представника ЄС — і справа буде полагоджена. Бо ж як можна відмовити «нашим західним партнерам», «нашим благодійни-

кам», які виділяють через МВФ та інші структури великі кошти на розвиток нашої економіки?

Насамперед неолібералізм воює з консерватизмом, на якому, наприклад, розвинулася могутність США в 1-й половині ХІХ ст., і з націоналізмом. Чому? Бо ці дві ідеології в глобальних масштабах здатні оптимально консолідувати суспільство на засадах високої духовності, традиціоналізму, героїки, елітарності, моралі тощо. А саме це є перешкодою для тотального панування плутократії, інтереси якої й виражає неолібералізм, але маскується переважно під масовіську ідеологію демократичного штибу, що він запозичив від марксизму. Неолібералізм завжди апелює до свідомості широких мас, позірно виступає захисником різноманітних маргінальних соціальних груп — від іммігрантів до представників ЛГБТ, постійно виголошує гасла найширшого егалітаризму, але насправді лише витворює за допомогою пропаганди ідейного релятивізму та нігілізму, егоцентричного меркантилізму **«охлократичну рівнину»**, тобто загальну **нездібність найширших мас до розумного, морально вмотивованого політичного й громадянського вибору**. За таких умов панами ситуації стають великі олігархи капіталістичного світу, які легко маніпулюють масами через свої ЗМІ, а сьогодні через цифрові гіганти, такі як Google, Facebook, Amazon тощо; через псевдоідеологічні, імітаторські політичні рухи, збудовані на протестних настроях різних маломотивованих в моральному плані соціальних груп. Найновішими підтвердженнями цього є такі приклади широких успіхів на парламентських виборах в різних країнах відверто популістських, гротескно-агресивних, демагогічних політичних проєктів на чолі з різноманітними клоунами та ексцентриками в Італії (рух «П'ять зірок» на чолі з клоуном

Бепе Грillo), Польщі (політичний рух «Кукіз-15» на чолі з рок-музикантом Павелом Кукізом), в Словенії (партія коміка Мар'яна Шареца), в Україні («Слуга народу» і В. Зеленський) тощо. У цьому ж ряду стоїть і феномен екстравагантного президента США Д. Трампа — людини з явними ознаками психічної шизофренії, яка дивом, попри свою жахливу біографію цинічного «ділка», виявилася на вершині політичної піраміди США. Також до цього феномену можна віднести (з певними поправками на національну специфіку) різні праворадикальні, зовні екстремістські та псевдонаціоналістичні рухи в Європі, наприклад, «Альтернативи для Німеччини», які хоча й мають іноді якісь зв'язки з зовнішньополітичними інтересами Кремля, часто отримують від нього фінансування, проте в суті своїй є породженням системи неолібералізму, оскільки вихлюпують передусім енергетику безідейного хаосу суспільства.

Метою появи і Д. Трампа, і «Альтернативи для Німеччини» є каналізування настроїв та тенденцій консервативного та націоналістичного змісту, які раз у раз зринають в Західній цивілізації як негативна реакція на тотальний і деструктивний наступ неолібералізму.

Тут треба зауважити, що неоліберальні стратеги зумисне витворюють хаос із ідеологічними орієнтирами, тому для них не важливо на кого ставити: на відверто ліволіберальні політичні сили чи на правих (як в Німеччині чи Польщі), важливо, якими є домінуючі настрої в певній країні, щоб через них виходити на реальні політичні впливи. Прихід до влади якогось правого лідера чи партії з хаотичною ідеологією в підсумку лише ще більше розхитає суспільну ситуацію й посіє зневіру, від чого виграють тільки «грошові мішки» і загаль-

на лінія неолібералізму, оскільки тоді консервативна та націоналістична ідеї будуть дискредитовані надовго. Яскравим прикладом цього є результати діяльності Д. Трампа на посаді президента США: правоконсервативний і націоналістичний табори дискредитовані, суспільство обурене його заявами й діями, посилюється тенденція до ще більшого неоліберально-го космополітизму.

Цілком закономірно, що саме США стали нині епіцентром протистояння між неолібералізмом і консерватизмом. Саме в цій країні, з одного боку, за останні десятиліття наростали впливи неолібералів в усіх сферах — від університетів до вершин політики, а з іншого — зміцнювалося середовище консервативне, оскільки надто очевидними були руйнівні результати діяльності неолібералів, які своєю політикою мультикультуралізму ставили державу на грань розколу і громадянської війни.

Усі ці стратегічні плани й ідеї неолібералізму прецизно втілені у внутрішній політиці США після 1945 р., коли неоліберальні ідеї потужно поширилися там на ґрунті перемоги над фашизмом — через університети, скуплені ЗМІ, в річищі пропаганди гедонізму-матеріалізму, споживацької свідомості, безбожницького егоцентризму та масовізму. Саме США перетворилися в 2-й половині XIX ст. на гігантську «суспільну машину» зі світового плекання й поширення *меркантилізму* як способу життя, *космополітизму* як форми національного розмивання народів, *мультикультуралізму* як ідеологеми руйнування традицій і ментальностей, *вульгарності* як естетичної свідомості (передусім через примітивне кіно). Саме ці нігілістичні цінності й принципи стали пріоритетами для мільйонних мас в самій Америці, особливо серед молоді й

чорношкірих. Тож нинішній вибух руйницького протесту в США та ідеологічна агресивність руху BLM насамперед спрямовані проти тих символів Ієрархії і Порядку, які уособлює в собі влада і загалом американський істеблішмент, який, попри все, ще зберігає в собі залишки колишнього американського ідейного консерватизму британського зразка, прищепленого до американського національного характеру в XVII–XVIII ст. Тому такими брутально-жорстокими є всі ті американські погроми, як би їх не вибілювали наші неоліберальні теоретики.

Американська держава і суспільство, щоб подолати расову нерівність, доклали великих зусиль у два великі історичні етапи: 1) *під час діяльності президента Абрагама Лінкольна (1809–1865) і перемоги в Громадянській війні промислової та ліберальної Півночі над патріархальним та рабовласницьким Півднем*; 2) *у процесах Руху за громадянські права 1960-х рр.* Однак, як ми бачимо сьогодні на прикладі цих шалених протестів влітку 2020 року, всі ці завоювання політики розуму, терпимості, гармонії і порядку руйнуються надто нігілістичними ідеями в душі неолібералізму, якими заразилася, мабуть, вже більша частина американського суспільства. Очевидним є одне: неоліберали підбурювали чорношкірих протестувальників зумисне, сьогодні втіленням залишків американського консерватизму й традиціоналізму для них став Д. Трамп і його політика, тому вони прагнуть зруйнувати цей порядок. Це й пояснює, чому американські протести були такими жорстокими: брутальна поведінка протестувальників, масовані пограбування крамниць і складів, руйнування приміщень, нищення автомобілів, побиття людей — часто випадкових перехожих. Цими людьми керувала ненависть до існуючої системи, вони поводитися наче не у своїй, а в *чужій країні*.

Тому безглуздими є порівняння подій в США з українським Майданом 2014 р. чи іншими «кольоровими» революціями в Східній і Середній Європі останнього десятиліття. Збурені маси — це той неопанований «гігантський змій», якого виплекали своєю політикою соціального нігілізму, меркантилізму та анархізму неоліберали, які, як ми показали, залюбки використовували ліві ідеї (неомарксизм Франкфуртської школи), щоб опанувати бездуховні, некультурні маси.

Ліберальні ЗМІ в світі на прикладі того, що відбувалося влітку 2020 року в США і перекинулося в Європу, моделюють ситуацію *post-правди в дусі сучасних фальшивих медіатехнологій*, видаючи певне «чорне» явище за «біле». Вони прагнуть створити інформаційну картинку таку, яка б переконувала світову більшість, що ніякої загрози деструкції й хаосу через засилля ліволіберальних ідей не існує.

Расовий, а точніше цивілізаційно-ідеологічний конфлікт у США (потенційно — і в Західній Європі через збільшення там соціальної ваги афро-азійських іммігрантів та ліворадикальних тенденцій) зумовлений наростанням суперечностей між *ультра антитрадиціоналістськими і традиціоналістськими* поглядами на життя великих груп людей Західної цивілізації. Чорношкірі (й великою мірою азійські) суспільні елементи об'єктивно втягуються у процеси протистоянь як їхній *авангард*, оскільки емоційно й ідейно їх збурити найлегше. Расове протистояння має в Західній цивілізації свою багатосотлітню історію, і тому чорношкірі, до яких у Європі додаються мусульмани з різних країн, завжди будуть *пробоевим сегментом*, за допомогою якого ліві руйнуватимуть основи традиціоналізму в цій цивілізації. Сьогодні головною мішенню для неолібералів став Д.Трамп,

але, по суті, їм ідеться про цільове знищення будь-яких основ консерватизму й націоналізму в Західній цивілізації і в тих країнах, які прилучаються до неї, таких як Україна й інші держави Середньої та Східної Європи. Насправді цей певною мірою випадковий політик навряд чи має якісь системні погляди в дусі консерватизму й націоналізму, у чому його так щедро звинувачують. Але це зручна мішень для неолібералів: він різкий, волюнтаристський, войовничий — на такого легко нацькувати суспільні маси. Очевидно, Д. Трамп лише інтуїтивно реагував на проблеми Америки, він відчуває, що велетенський наплив, наприклад, латиноамериканців, серед яких домінують метиси, закономірно, посилить складність американської соціальної ситуації, поведе до ще більшого цивілізаційного конфлікту в країні, яка вже зараз розривається через ментально-ціннісні суперечності між духовно-культурними традиціями нащадків англосаксів та її іспаномовних мешканців.

Про цю глобальну проблему США докладно пише, наприклад, найбільший сучасний американський консервативний філософ Самюел Хантингтон (1927–2008) у книзі «Хто ми? Виклики американській національній ідентичності» (2004) в розділі «Мексиканська імміграція й іспанізація»¹. Зокрема С. Хантингтон робить такий висновок: «Збереження масовості мексиканської і в цілому іспанської імміграції і численні перешкоди до асиміляції нових іммігрантів в американському суспільстві та американській культурі можуть привести до розділу Америки, до перетворення її на країну двох мов, двох культур і двох народів» (С. 402).

¹ Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М.: АСТ, 2004. С. 347–402.

Об'єктивно так історично склалося, що в Америці сформувалося різнорасове суспільство, це своєрідний фатум цієї країни. Ця нація і держава перейшла через страшні й криваві випробування задля того, щоб збудувати щасливе суспільство. Так, наприклад, у кінці XVII ст. на північно-східному узбережжі Нової Англії, де консолідувалися англо-саксонські переселенці (штати Мен, Масачусетс, Нью-Гемпшир, Мериленд, Вермонт, Род-Айленд, Конектикут, Нью-Джерсі, Пенсильванія, Делавер, Вірджинія), стався грандіозний конфлікт із індіанцями, які зрозуміли, що їхню землю відбирають в них колоністи, що вони руйнують тисячолітні основи їхньої цивілізації і культури, й вирішили завдати смертельного удару по тих. Було знищено понад 50 великих поселень білих, десятки тисяч людей загинули. На це білі відповіли могутнім ударом на тотальне нищення індіанців, який остаточно відкинув тих від східного узбережжя Америки. У цій кривавій війні вперше англомовні поселенці відчували себе **окремою американською нацією** від Британії, з якою були дуже тісно пов'язані до того. На цьому історичному епізоді наголошує й С. Гантингтон як на факті народження **нової нації**. Саме тоді американці зрозуміли, що цивілізаційний конфлікт з індіанцями є непереможним, що або вони створять на цій землі свою нову цивілізацію, в якій не буде індіанців, або індіанці вічно руйнуватимуть їхню будівлю, їхнє право на нове життя і новий цивілізаційний простір. Пролилося багато крові і було багато злочинів, однак тільки так міг бути збудований той блискучий світ, який ми зараз бачимо і який у XX ст. став гігантським «мотором» розвитку планетарної цивілізації.

Згодом у Громадянській війні 1861–1865 рр. американці по-

клали понад пів мільйона своїх життів і ще понад пів мільйона стали каліками, аби подолати внутрішній конфлікт між білими і чорними. Їм вдалося ввести в рамки велетенську кількामільйонну масу чорношкірих, спрямувати їх до творення спільної цивілізації, хоч це було дуже непросто.

Однак, як виявилось, афроамериканці зберігають в основі своєї ментальності такі імпульси, уявлення, стереотипи поведінки, які щораз входять в конфлікт із цивілізаційними стандартами білих, із західним типом мислення і поведінки, із західними цінностями моралі і духовності. Маємо пам'ятати, і на цьому наголошує С.Гантингтон, що американська душа сформувалася як особливо **пристрасне протестанство**, як **посилена релігійність**, яка вимагає досконалості, відданості, жертвовності в усьому. З цього постав феномен американського історичного успіху: **бути переможними, бути певними себе, бути радісними в змаганнях** — це заповіти американської цивілізації і культури. Ось узагальнення С. Гантингтона: «Унікальність Америки серед інших державних утворень полягає в тому, що вона єдина з повним правом може називати себе «дитям Реформації». Без Реформації у нас не було б тої Америки, яку ми знаємо» (С. 109). І далі: «Протестантський натиск на індивідуальну совість і на особисту відповідальність кожної людини за осягання слова Божого просто з Біблії великою мірою сприяло формуванню в Америці відданості індивідуалізму й пошани до прав людини на свободу думки і віросповідання. Також протестантизм зобов'язував кожного дотримуватися робітничої етики і клав відповідальність за успіхи й провали на життєвому шляху на саму людину. З його демократичними формами церковної організації, протестантизм виступав противником ієрархічності; в суспільстві по-

ступово складалася думка, що такі ж форми організації треба використовувати і для управління країною» (С. 117–118). Тобто надзвичайно свободолюбне, динамічне, підприємливе, творче, чесне, дисципліноване суспільство вдалося витворити на основі цієї протестантської етики відданості й цілеспрямованості.

Сьогодні американське суспільство входить до чільної групи в світі за рівнем релігійності поряд із Нігерією, Туреччиною, Ірландією, Польщею (С. Гантингтон наводить відомості спеціальних соціологічних досліджень), але ця релігійна свідомість поширена насамперед серед мешканців сіл і малих міст, в консервативних районах аграрного або т. зв. «біблійного поясу» країни. Саме ці мешканці й проголосували на президентських виборах за Д. Трампа, вони є сьогодні серйозною основою для розвитку правих, консервативних та націоналістичних настроїв та ідей в США.

Натомість в Америці паралельно сформувалася потужна соціальна культура великих міст як результат об'єктивного розвитку ліберального капіталізму, сповнена масовізму й антитрадиціоналізму, в якій домінують неоліберальні цінності й інтенції і в яку легко влилися мільйони афроамериканців. Це і є сьогодні основою для існування **двох Америк** всередині однієї країни. Цей внутрішній конфлікт і зображають нинішні болючі протестні зіткнення, що набули таких руйнівних форм.

Прикладом того, як відбувається просування неоліберальних ідей в український інформаційний простір, може бути матеріал відомої ліберальної української журналістки з телеканалу «Громадське» Наталії Гуменюк, яка вирішила пояснити причини бурхливих американських подій, запросивши до

розмови, як сказано в заголовку інтерв'ю, «найвідоміших американських істориків і філософів»: Тімоті Снайдера, Френсиса Фукуяму й Енн Еплбаум². Безумовно, такі «розкручені» в світовій науці й медіа імена викликають у кожного посилене зацікавлення, тож ефект від такого інтерв'ю, прогнозовано, буде значний.

Нагадаємо, що Тімоті Снайдер — це впливовий американський історик, професор Єльського університету; фахівець з історії Східної Європи, автор низки відомих книжок з історії України: «Червоний князь» (про Голодомор, (2011), «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталінім» (2011), «Перетворення націй: Польща, Україна, Литва, Білорусь» (2012), «Чорна земля: Голокост як історія і застереження» (2017) та ін.

Френсис Фукуяма — це знаменитий американський філософ, професор Стенфордського університету; автор популярних книжок «Кінець історії і остання людина» (1992), «Великий розрив» (1999), «Наше постлюдське майбутнє» (2004), «Сильна держава» (2008), «Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції» (2010), «Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії» (2013), «Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості» (2017).

Енн Еплбаум — це популярна американо-британська журналістка, письменниця, історикиня, викладачка Лондонської школи економіки, авторка успішних книжок про ГУЛАГ і Голодомор.

² Гуменюк Н. Фукуяма, Снайдер, Еплбаум. Як пояснюють протести в США найвідоміші американські історики й філософи. URL: <https://suspilne.media/39288-fukuama-snajder-epplbaum-ak-poasnuut-protesti-v-ssa-najvidomisi-amerikanski-istoriki-j-filosofi/>

Ось головні думки Т. Снайдера: «расизм у США — системний», темношкірі постійно відчують утиски, їх садять за ґрати, убивають набагато частіше за білих; «демонстрації в абсолютній більшості — мирні» (???!), «демонстранти дуже молоді», вони зрозуміли, «що расизм — це неправильно», «це ключ, завдяки якому Трамп утримує свою олігархію, мобілізуючи прихильників»; «насильство проти людей чинить винятково поліція», «немає ані знаку, щоб люди нападали на поліцію» (???!).

Т. Снайдер чомусь порівнює нинішні протести в США із українським протестним Майданом 2014 р., вважає, що «Трампа варто порівняти з Януковичем», бо він «хоче бути олігархом» і керується «не інтересами держави, а власними». Т. Снайдер впевнений, що організації «Антифа» «не існує», тому звинувачення Д. Трампа щодо неї за підбурювання протестантів безпідставні, і загалом, ліві не причетні до цих погромів та демонстрацій: «США — останнє місце на планеті, де варто турбуватися про ліворадикалів — настільки вони незначні» (???!). «У США майже немає лівих, а найбільше внутрішніх терактів скоєно ультраправими. Усе це — президентська пропаганда». «Учасниками протестів є такі люди, як я», — гордо заявляє Т. Снайдер.

А ще американський історик порівнює змагання між білими і чорними в США із Голодомором, сталінськими репресіями й загальними тоталітарними утисками в Україні в період СРСР, що є цілковитим nonsensom і неправдою, свідомою маніпуляцією, бо ж не можна порівнювати суспільно-політичні умови держави демократичної (США) із абсолютною тоталітарною, репресивно-деспотичною державою, чим був СРСР в часи Й. Сталіна.

Ось головні тези Ф. Фукуями. «Демонстрації були переважно мирними», «це наслідок расової політики в США»; «Ідеологічні вподобання залежать від політики ідентичності, відколи Демократична партія підтримала Рух за громадянські права (змагання чорношкірих за рівноправність у 1960-ті рр. — О.Б.), ті, хто йому опонували, перейшли до Республіканської партії, яка певною мірою стала партією білих». «На основі таких поглядів (за домінування білих — О.Б.) і було обрано Дональда Трампа. Я щиро вважаю, що він — расист».

Загалом, Ф. Фукуяма гадає, що всі розмови про спеціальну організацію цих протестів, їхнє спрямування є фальшиво конспірологічними. Головний винуватець протестів — це Д. Трамп, який веде безглузду, авторитарну політику. У випадку його переобрання Сполученим Штатам загрожує диктатура. Він нічого не робить для розв'язання расової проблеми.

А ось головні думки Е. Еплбаум. У США, поряд з расовою, наростає «соціальна нерівність як наслідок ситуації карантину через Covid-19». «Головне пам'ятати, що протести абсолютно законні, як і виправданою є злість мітингарів». Всі випадки погромів і пограбувань треба розглядати окремо, не змішувати з настроями протестів. Д. Трамп користує з цього всього і прагне об'єднати перед виборами своїх прихильників. Його політика й риторика — наскрізь авторитарні, в дусі лідерів Центральної Азії. Він хоче залякати американське суспільство. Загалом, протестний рух дуже неоднорідний, в ньому є мародери, провокатори, є «чимало дезінформації».

Отже, в підсумку ми отримали наступну картину. Виявляється, расизм, зверхність і жорстокість білих щодо чорних в Америці процвітали всі останні десятиліття; влада, зокре-

ма президент Д. Трамп, цілком не думає про розв'язання цієї проблеми, протестувальники мають моральну правду на своєму боці, загалом в США замало космополітизму, мультикультуралізму, толерантності — і в усьому найбільше винен той же Д. Трамп.

У цьому тріо-інтерв'ю з американськими науковцями є ще й український аспект. Енн Еплбаум і Тімоті Снайдер відомі як автори праць на теми з української історії. Це автоматично робить їх нібито «друзями України», тим більше, що обоє писали на таку болісну для нас тему Голодомору. Відтак, ці автори є поза критикою для такої упослідженої країни, як Україна, яка вдячна всім хоч за одне добре слово про себе. І це зрозуміло. Однак задумаймося над такими фактами. Т. Снайдер у своїх книгах понаписував багато безпідставних звинувачень в сторону українського визвольного руху, ОУН і УПА, часто показуючи його «колабораціоністським», «профашистським», «антисемітським» тощо, іноді дуже поверхово й викривлено трактуючи історичні події на Україні. Він часто прагне нав'язувати українцям своє лібералістично-космополітичне бачення історії (думаємо, ці книги для того й пишуться насамперед). Недавно він у годинному інтерв'ю на «Громадському» з тією ж Наталією Гуменюк “впарював” українцям думку про потребу посиленого вивчення російської мови як нібито можливої «альтернативи російській мові Путіна», серйозно закликаючи нашу державу і громаду виділяти великі кошти на пропаганду російської мови і культури³. Більше користі чи прихованої шкоди має така діяльність закордонного вченого?

³ Баган О. Дари данайців. Російська мова від Тімоті Снайдера. Вголос. Інтернет-видання. URL:https://vgolos.com.ua/news/dary-danajtsiv-rosijskajamova-vid-tymoti-snajdera_1155015.html.

Мусимо пам'ятати й розуміти, що західні науковці здебільшого прибувають в Україну й посилено вивчають нашу історію і культуру з певною політико-ідеологічною метою. Передусім сюди прибувають неоліберали, бо вони представляють дуже багаті західні фонди й середовища, що спеціально займаються “перекиданням” неоліберальних цінностей в Східну і Середню Європу (і в решту світу, зрозуміло). Вони несуть нам певний набір принципів та ідеологем і вимагають їх виконувати, забезпечуючи це відповідним фінансуванням (стипендії для бідних українських вчених і студентів, гоноарари, гранти тощо). В Україні часто спостерігаємо як рекцію на це лише «телячу радість» від того, що «хтось зацікавився нашою історією», хтось там, в чужині, та ще й англійською мовою, «про нас тепле слово сказав». Так, ніби повідомити світові, що «Сталін був злочинцем» і «українців масово морили голодом» — це дуже велика новина для того світу!

Наступ неоліберального «контрольованого хаосу» на країни Середньої і Східної Європи передбачає тотальну нівеляцію традицій консерватизму та націоналізму в них. Цей процес завжди починається від руйнації гуманітарної сфери, через що національні суспільства не в змозі будуть зміцнювати свій духовний імунітет, формувати нові покоління національно відповідальної інтелігенції. Тому сьогодні головне протистояння відбувається в просторі інтелектуальних та інформаційних змагань.

Українці — велика і потенційно могутня нація, яка вже самим своїм геополітичним розташуванням вимагає до себе посиленої уваги світу. Великою мірою нам не має бути дуже важливо, що там хтось сказав про наше минуле і нашу культуру. Увага світу буде збільшуватися до України насамперед

через одну велику причину: **через зміцнення української державності, національної сконсолідованості, вольової здібності українства до перетворень і перемог**. І на це мають бути спрямовані всі наші зусилля. Стратегічним завданням для нас є збереження **цивілізаційних, духовних** основ країни, загалом цивілізаційного контексту Середньої Європи як головної за-поруки культурного й суспільного зростання в майбутньому.

Втягуючись у політико-ідеологічну гру з Заходом на основі його правил, Україна буде впадати в залежність від його стратегічних маніпуляцій з нав'язування неоліберальних цінностей та ідеологем решті світу. Неоліберальному Заходові йдеться про витворення суцільного і безмежного простору з поширення космополітизму та мультикультуралізму, щоб прищепити людству тотальну **практично-матеріалістичну свідомість**, яка й стане опорою для вічної **охлократії** (сліпої підневільності мас і вседозволеності олігархії). Для цього й створюється інформаційна ситуація **post-правди**, коли пропагуються абсурдистська свідомість й очевидна фальсифікація, перекручування фактів, щоб люди не розуміли, що з ними діється.

Олександр ЧУПАК

випускник Селкірк коледжу (Канада),
аудитор Grant Thornton,
експерт Недержавного аналітичного центру
«Українські студії стратегічних досліджень»

**СУЧАСНА ЧЕРВОНА ЗАГРОЗА ІЗ ЗАХОДУ.
ВИТОКИ, ФУНДАМЕНТ І МЕТОДИ ПРОПАГАНДИ**

*Політичні потреби суспільства перетворилися на бажання
окремого індивіда, його задоволення є найвищим втіленням
Розуму.*

Г. Маркузе «Одновимірна людина»

*Для великих рас є щось, що є вище за життя одиниць. І для
цього «щось» готові вони жертвувати навіть життям
одиниць.*

Д. Донцов «Націоналізм»

24 липня 2015 року рішенням Міністерства юстиції всі комуністичні партії України були позбавлені права брати участь у виборчому процесі. У вересні того ж року Законом України була заборонена пропаганда комуністичних символів і засуджений комуністичний режим. Цими законодавчими актами формально був покладений край партії, діяльність якої близько

ста років спрямовувалася на руйнування всього українського.

Однак ми не можемо говорити, що з червоною загрозою вдалося покінчити. Більше того, з кожним роком вона дедалі нахабніше намагається проникнути в українське середовище в замаскованих і гібридних формах. Сучасний комунізм, на відміну від того, що ґрунтувався на оригінальній ідеології Маркса, перейшов з переважно економічної в культурно-гуманітарну сферу. Але часто ця загроза залишається непоміченою через нерозуміння механізму її дії.

Відповідно, надзвичайно важливим є роз'яснення методів, інструментів, а також походження і фундаментальних принципів нового марксизму (неомарксизму, культурного марксизму). Це дозволить нам виявляти і протидіяти практичним проявам цієї ідеології, що є абсолютним антагоністом українському націоналізму.

Об'єктом нашої роботи є сучасний марксизм, його походження і методологія. *Предметом* роботи є критична теорія як ідеологічна основа марксизму сьогодення, основний засіб його практичного втілення. Ми проаналізуємо постулати фундаторів (Франкфуртської школи), теоретичну основу і механізм реалізації критичної теорії.

Трансформація класичного марксизму. Заснування Франкфуртської школи

Перша світова війна принесла не тільки небачені для того часу жертви, але й масштабні перетворення на політичній карті світу. Найяскравішим прикладом є падіння великих імперій: Романових в Росії, Габсбургів у Австрії і Гогенцоллернів у Німеччині. Приклад останньої є особливо цікавим, адже тамтешні події 1918–1919 років у дечому перегукуються з по-

діями початку нинішньої Російсько-української війни. Німеччина, маючи сильні позиції на фронтах, з хорошими перспективами довести війну до перемоги, змушена капітулювати через внутрішню революцію, що почалася в жовтні 1918 р. В атмосфері повного безладу комуністичні сили на чолі з Карлом Лібкнехтом, Розою Люксембург та іншими за підтримки СРСР сприяють створенню ряду «кишенькових» республік: Мюнхенської Радянської Республіки, Бременської Радянської Республіки тощо. Закріпленню комуністів і перетворенню Німеччини на другий Радянський Союз завадила активна діяльність фрайкорів — добровольчих корпусів, що склалися переважно з учасників щойно завершеної війни. У результаті влада в країні перейшла до рук соціал-демократичного уряду Веймарської республіки.

Демократичний устрій нової держави жодним чином не заважав подальшому розвитку лівих рухів, представники яких почали проникати в академічні кола. У 1923 році прихильник комуністичних ідей Фелікс Вайль надав кошти для заснування Інституту соціальних досліджень (Institute for Social Research) при Університеті імені Йоганна Гете у Франкфурті-на-Майні. Згодом інститут отримує назву «Франкфуртська школа», а заклад в цілому почнуть називати Університетом Карла Маркса.

Першим директором інституту став професор-марксист із Відня Карл Грюнберг. Він запам'ятовується насамперед тим, що здійснив вагомий внесок в організацію роботи закладу, зокрема, заснував архів і налагодив наукову співпрацю з СРСР. У 1930 році його замінив Макс Горкгаймер, який заклав теоретичний фундамент Франкфуртської школи, сформулювавши критичну теорію, — філософське підґрунтя всієї подальшої теорії і практики гуманітарного марксизму. За наступні

десятиліття через Інститут соціальних досліджень пройдуть такі відомі теоретики, як Еріх Фромм, Теодор Адорно, Герберт Маркузе та інші.

Схрещування класичного марксизму з фрейдизмом

Перш ніж переходити до опису ідей представників Франкфуртської школи, варто визначити теоретичні передумови їхньої філософії. Усі вони були прихильниками марксизму, але в тій чи іншій мірі розуміли нежиттєздатність напрацювань Карла Маркса, особливо в Західному світі. Зокрема, це стосувалося значного акценту ідеології на економічних чинниках, а також звуження боротьби лише до двох сторін: капіталістів і пролетарів. З одного боку ідеальний світ Маркса (комунізм) обіцяв рівність усіх членів суспільства за рахунок колективної власності на засоби виробництва і рівного поділу благ. З іншого — така система була ще більш несправедливою, ніж капіталізм, адже рівний поділ мав відбуватися незалежно від навичок чи рівня докладених зусиль громадян. Тобто всі рівнялися б до найгіршого зразка, а це неминуче призвело б до падіння продуктивності праці.

Незважаючи на ряд недоліків ідеології, теоретики марксизму початку ХХ-го століття намагалися підсилити або знайти її інші, так звані «позитивні», ідеї: позбавлення церкви статусу морального орієнтира, поділ класів суспільства на пригноблених і визискувачів, соціальну лібералізацію, у тому числі сексуальну, а також сумнів щодо доцільності існування загальноприйнятих етичних норм і традицій. Вони зверталися за допомогою до багатьох філософів минулого: Гегеля, Ніцше, французьких просвітників тощо. Але найбільш корисними для них виявилися роботи батька сучасного психоаналізу Зи-

гмунда Фройда.

Представники Інституту соціальних досліджень бачили відірваність тогочасних лівих рухів від модерної культури, оскільки вона здебільшого вважалася породженням буржуазного суспільства. Для інтегрування марксизму в культуру якнайкраще підійшов Фройдів психоаналіз, насамперед завдяки тому, що він ставив під сумнів непорушні величини філософії минулого: авторитет, моральність, об'єктивність, причинно-наслідкові зв'язки. Ідеї Фройда виразно проявляються в ранніх працях членів Франкфуртської школи, наприклад, «Авторитет і родина» (Горкгаймер) і «Діалектика просвітництва» (Горкгаймер і Адорно)¹.

У «Діалектиці» автори розглядають формування его («я») на прикладі легендарного Одісея. Вони описують його схильність до героїчних вчинків і самопожертви як наслідок того, що свідомість героя була сформована під впливом чинників двох видів: з одного боку зовнішніх нераціональних міфів і фантазій, з іншого — властивого чоловічій природі внутрішнього потягу до насильства. *«Чоловіче Я від самого дитинства вимагало важких вчинків для формування особистості»*². Таким чином, для забезпечення здорового розвитку его повинне остерегатися як зовнішніх, так і внутрішніх загроз від народження і аж до смерті. Як бачимо, тут закладені зерна сучас-

¹ Whitebook, J. *The Marriage of Marx and Freud: Critical Theory and Psychoanalysis*. Cambridge University Press, 2006. <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-companion-to-critical-theory/marriage-of-marx-and-freud/69A85511387F7630FC75E4B2AA46B65F>.

² Horkheimer, M., Adorno, T. *Dialectic of Enlightenment*. Stanford University Press, 2002. <https://www.sup.org/books/pages/1103/Table%20of%20Contents.pdf>.

ного лівого дискурсу про вроджену схильність чоловіків до насильства.

Значної уваги представники школи надали Фройдовій концепції сексуальності. Згідно з теорією психоаналізу, люди з дитинства керуються статевими чинниками, визначеними в мить народження (*theory of infantile behavior*). Фройд наголошував, що сексуальна енергія (лібідо) є найважливішим чинником поведінки дорослої людини, адже від самого дитинства люди перебувають у постійному пошуку фізичних задоволень. Найяскравіше ця теорія була використана і розширена Гербертом Маркузе у праці «Ерос і цивілізація»³. Як один із проповідників сексуальної революції, він виступив за звільнення лібідо, що, за Фройдом, зазвичай перебуває у стані придушення (*repression*) відповідно до моральних норм. Зі свого боку, це призводить до існування загального «соціального стримування», що ставить індивідів у рамки моральності, не дає розкритися, реалізувати бажання і здобути щастя. Зрозуміло, що в цій теорії моральні принципи, а також інституції, що їх популяризують (передусім церква), подаються в максимально демонізованому вигляді.

Елементи психоаналізу були використані представниками школи для критики такої соціальної структури, як сім'я. Особливо багато про це писав Еріх Фромм («Втеча від свободи», «Анатомія людської деструктивності»). Він розглядав сім'ю як головний чинник появи в людини системи цінностей. Для Фромма соціалізація всередині родини була тією опорою, на якій тримається чинний суспільний порядок. Згідно з цим саме через родину відбувається репродукція соціальної

³ Elder, A. *The Red Trojan Horse. A Concise Analysis of Cultural Marxism*. CPSIA, 2017, p. 64.

структури в тій чи іншій спільноті, що також включає так звані «патологічні» форми поведінки: наприклад, традиційні уявлення про сексуальність (шлюб створюється представниками протилежних статей), роль чоловіка і жінки в суспільстві (чоловік — батько, захисник; жінка — матір, берегиня), виховання, повага, підпорядкування тощо. На думку Фромма, подібні патології обмежували індивідуальну свободу і в сутності були штучними соціальними конструктами.

Наведені приклади демонструють, як комбінація класичного марксизму з фрейдизмом посприяла створенню фундаменту сучасних лівих ідеологій: зображення традиційних цінностей як засобу приниження, проти якого варто боротися. Можна зробити висновок, що представники школи успішно виконали завдання переведення марксизму з економічної в культурно-гуманітарну площину. Настільки успішно, що нині еліта капіталістичного світу на жодний крок не відходить від їхніх ідей.

Критична теорія

З'ясувавши передумови ідей Франкфуртської школи, поговорімо про найважливішу основу всіх їхніх подальших розробок — критичну теорію. Її вперше сформулював Макс Горкгаймер у праці «Традиційна і критична теорія» (1937)⁴. Хоча вживати слово «сформулював» не зовсім правильно, адже автор не дав прямого визначення поняття. Він радше описово зазначив, чим вона не є і проти чого виступає (знакова для лівих теоретиків нечіткість суджень). Значення

⁴ Corradetti, C. The Frankfurt School and Critical Theory. Research Gate, 2013 https://www.researchgate.net/publication/256045695_The_Frankfurt_School_and_Critical_Theory.

терміну було предметом суперечок подальших поколінь критичних теоретиків, які бачили в ньому щось своє. Однак це не зробило її менш руйнівною для традиційного суспільства, а радше навпаки.

Для розуміння критичної теорії потрібно дати визначення категорії, якій вона протиставляється — традиційній теорії. Остання пояснює факти шляхом використання універсальних діалектичних законів, що діють в усіх сферах науки. За такого підходу будь-яка гіпотеза повинна мати емпіричне (практичне) підтвердження, якщо вона претендує на об'єктивність. Відповідно, знання в сутності уособлює віддзеркалення реальності.

Саме проти цього «дзеркального» принципу виступає критична теорія. Горкгаймер і його послідовники відкинули об'єктивність знання на підставі того, що факти є результатом не тільки історичного, але й соціального процесу: *«Факти, які ми сприймаємо через органи відчуттів, соціально піддаються дії двох чинників: історичної характеристики об'єкта й історичної характеристики того, хто сприймає»*⁵. Далі Горкгаймер заперечує феноменологічну об'єктивність взагалі, адже вона, за його словами, залежить від поточних «технологічних умов» (термін, описаний в «Капіталах» Маркса). Таким чином, головною ознакою критичної теорії є відмова від концепції об'єктивного знання. Зважаючи на це, джерелом істинного знання може бути виключно спільнота взаємопов'язаних індивідів (тобто для окремих індивідів воно недосяжне).

Ось так Горкгаймер переніс комунізм у сферу філософсько-

⁵ Horkheimer, M. *Critical Theory. Selected Essays*. Continuum, 1972 <http://freudians.org/wp-content/uploads/2014/09/Horkheimer-Authority-and-the-Family.compressed.pdf>.

го пізнання.

Традиційна теорія оцінює факти на основі їхнього практичного застосування. Її підхід передбачає сталість кінцевих тверджень, відділення знання від дії і його подальшу незмінність. На противагу цьому, критична теорія заперечує вищість знання, вважаючи його функцією соціального звільнення (emancipation). Таким чином, знання стає засобом соціальної критики, що переростає в соціальну дію, і, зрештою, в трансформацію реальності (sic!), що створює передумови для всеосяжного панування релятивізму.

На основі вищенаведених ознак критичної теорії, спробуймо зробити те, чого не зробили (або не захотіли) її творці — дати чітке визначення. Отже, *критична теорія — це система висновків і причинно-наслідкових зв'язків між явищами з точки зору їхнього історичного і соціального характеру, об'єктивність яких є змінною залежно від чинних технологічних умов.*

На основі фундаментальних робіт представників школи (наприклад, уже згаданих творів Горкгаймера і Адорно, а також статті Маркузе «Концепція сутності», 1936), можна виокремити п'ять чільних спрямувань критичної теорії: критична етика; критика домінації, експлуатації та відчуження; діалектичний розум; критика ідеології; боротьба і політична парадигма⁶. Охарактеризуймо кожний із цих напрямів окремо.

1. Критична етика.

«Людський раціоналізм, прагнення до свободи і щастя є універсальними благами. Їхня універсальність дає майже революційне право всім без виключення, а не тільки певним групам індивідів, бути раціональними, вільними і щасливими» (Маркузе).

⁶ Fuchs, C. *Critical Theory of Communication*. University of Westminster Press, 2016, p. 6.

Сенс першого напрямку критичної теорії полягає в піднесенні універсального права людини бути щасливою, на протигагу традиційним універсальним цінностям. Маркузе і його соратники критикують консервативно-капіталістичний устрій як такий, що заснований на принципі рівних можливостей і однакових правил гри, але не враховує особливих потреб окремих індивідів (людського щастя, *humanhappiness*). Відповідно, етичним завданням критичної теорії є створення умов, за яких кожна людина може реалізувати своє право на особисте щастя.

Неймовірно, з якою точністю логіка Маркузе сьогодні втілена в гаслах нескінченних рухів за «права людини». При тому, що вона була сформульована ще до Другої світової війни.

2. Критика домінації, експлуатації та відчуження.

«Метою критичної теорії є трансформація суспільства в цілому, наслідком чого буде поява справедливої спільноти на основі здорового розуму, прагнення до миру, свободи і щастя. Дії людини будуть не механічними, а заснованими на власних рішеннях. Це позбавить суспільство експлуатації та приниження» (Горкгаймер).

Коріння наведеного твердження походить від категоричного імперативу Іммануїла Канта, зміненого Марксом. За Кантом, «людина повинна ставитися до іншої людини як до мети, а ніколи — як до засобу». Маркс, прагнучи етично виправдати потребу в економічних перетвореннях (боротьбу проти капіталізму), запропонував свій категоричний імператив: «суспільний устрій, що сприяє занепаду суспільства, має бути змінений»⁷.

⁷ Martin. B. *Ethical Marxism: The Categorical Imperative of Liberation*. Open Court, 2008 <https://ndpr.nd.edu/news/ethical-marxism-the-categorical-imperative-of-liberation/>.

В інтерпретації школи, зміна суспільного устрою і боротьба з експлуатацією стосується вже не тільки дуалізму капіталіст-пролетарій, а значно ширшої системи соціальних зв'язків. Звідси походить панівна парадигма сучасного лівого дискурсу: протистояння пригноблених (oppressed) і тих, хто пригноблює (oppressors). Завдяки цьому виникла широка палітра так званих «пригнічених» соціальних класів, до яких прикута увага Західного світу: жінки, кольорові мігранти, сексуальні меншини і так далі.

3. Діалектичний розум.

Маркс побудував критику капіталізму на основі трьох законів діалектики Гегеля. Франкфуртська школа надавала особливої уваги закону заперечення заперечення (negation of the negation). За Марксом, капіталізм — це заперечення і обмеження можливостей, приватна власність — заперечення права на спільне користування природними ресурсами. Відповідно до цього школа поширила цей принцип на соціальні категорії (наприклад, універсальні цінності — це заперечення індивідуальної свободи).

4. Критика ідеології.

У роботах Маркса словосполучення «критика ідеології» вживається в контексті викривання замаскованих негативних характеристик чинної соціально-економічної системи. Представники школи перенесли цю категорію до сфери культури, зокрема літератури, кіно і музики. Критика модерної культури була вагомою віхою діяльності Теодора Адорно («Парадокс естетики», «Нотатки про літературу»). Він часто висвітлював сучасне мистецтво як таке, що обслуговує впадобання правлячого класу і не враховує суспільної різноманітності (diversity).

Сьогодні напрацювання Адорно і його соратників відображаються у відмові західних навчальних закладів вивчати «недостатньо різноманітних» митців, наприклад, епохи Відродження.

5. Боротьба і політична парадигма.

«Філософський ідеал кращого світу і справжнього буття невід'ємно пов'язаний з практичною метою боротьби людства» (Маркузе).

Для Франкфуртської школи критична теорія виправдовує і підтримує ідею боротьби за краще майбутнє. Боротьба повинна бути постійною і всеосяжною. Такою, що проникає до всіх сфер суспільного життя.

Насамкінець варто зазначити, що нові покоління критичних теоретиків дедалі більше відходять від формулювання філософських підстав, зосереджуючись на аналізі сучасних процесів навколо загальної категорії «прав людини» (humanrights). Підсумуймо теоретичні основи теорії, що донині залишаються незмінними.

1. Заперечення природи знання як віддзеркалення реальності (об'єктивності).

2. Залежність фактів від історичних і соціальних чинників, їхня відносність (релятивізм).

3. Здатність знання трансформувати реальність в очах окремих індивідів і суспільства загалом.

4. Істинне знання може бути здобуте тільки спільнотою взаємопов'язаних індивідів, але не окремими особами.

Практичне застосування критичної теорії в ХХІ столітті

Будучи прихильниками великих соціальних перетворень,

представники Франкфуртської школи у 1920–1930 роках мусили чекати суттєвих історичних змін як поштовху до реалізації своїх ідей. Більше того, після приходу до влади в Німеччині Націонал-соціалістичної партії, провідні діячі школи змушені виїхати до Швейцарії або до США.

Усе змінилося після поразки Німеччини в Другій світовій війні. Як наслідок політики денацифікації країни, її громадян змусили переглянути ряд цінностей, сповідування яких нібито сприяло піднесенню націонал-соціалізму. До таких прямо або побіжно належали націоналізм, мілітаризм, патріотизм, традиціоналізм, глорифікація власної історії та звичаїв. Очевидно, новий підхід до роботи з населенням виявився максимально сприятливим для теоретиків Інституту соціальних досліджень. До того часу вони вже здобули визнання в американських академічних колах (зокрема, Горкгаймер працював у Колумбійському університеті Нью-Йорка, Адорно — в Каліфорнійському університеті), і на початку 50-их більшість із них повернулися до Німеччини.

Другим і вирішальним поштовхом став рух за громадянські права (civilrights movement) у США, що закінчився у 1968 підписанням президентом Ліндоном Джонсоном Акту про громадянські права (Civil Rights Act). Актом вводилися в законне поле поняття дискримінації, злочинів ненависті (hate crimes), а також визначалися ознаки дискримінації: за статтю, расою, національністю, релігією тощо. Відповідно, це дало безмежний простір для тих, хто хотів поширювати ідеї Франкфуртської школи і втілювати їх у реальному житті.

У подальшому світ спостерігав за надзвичайною активізацією неомарксистських рухів, риторика яких насичувалася елементами критичної теорії. Узагальнивши їхні підходи,

можна виокремити універсальний метод, так звану *формулу*⁸, що застосовується до певних соціальних явищ чи демографічних груп. Спершу певна категорія громадян ідентифікується як «привілейована» група, і надалі всі представники цієї групи подаються як привілейовані пригноблювачі. Далі інша категорія визначається «недопривілейованою» і «пригніченою», з ідентифікацією всіх її членів як ображених і пригноблених.

Привілейованій групі накладається щонайменше одна «патологія», що на письмі позначається суфіксом «-изм-» або частиною складного слова «-фобія». Ця патологія вважається чимось на зразок підсвідомої хвороби, а будь-яка спроба заперечити наявність привілейованості — ознакою свідомого чи несвідомого лицемірства. Надзвичайно симптоматичним виявом цього методу є випадок, коли представник пригнобленої групи заперечує, що він пригноблений. Тоді кажуть, що така особа прийняла патологію інших. В обох випадках заперечення визначається як неповноцінність розуму.

Наступним етапом є впровадження «нарративу жертви» (victimnarrative). Це досягається двома методами: по-перше, випадкові приклади негативної поведінки представників «привілейованої» групи проти «пригноблених» подаються як системні та вкорінені в культуру суспільства. По-друге, факти і статистика або вириваються з контексту, або недостатньо аналізуються, щоб ними можна було обґрунтувати вплив «привілейованої» групи на структуру соціуму для підтримки свого «вищого» становища. Будь-які випадки негативної поведінки «пригноблених» відкидаються на підставі того, що це є не більше, ніж реакція на їх пригнічений статус. Відповід-

⁸ Elder, A. TheRedTrojanHorse. A ConciseAnalysisofCulturalMarxism. CPSIA, 2017, p. 86.

но патологія подається як поєднання упередженості та влади. Завдяки цьому можна виправдати позбавлення «привілейованої» групи громадянських свобод.

Останнім етапом є утворення «кола зворотного зв'язку» (feedbackloop). Він полягає в постійному підсиленні нарративу жертви через усі можливі культурні аспекти. У системі освіти учням і студентам нав'язується доктрина того, що нарратив жертви є незаперечним. Фільми, телебачення, театр, література, музика, газети і всі інші форми мас-медіа безперестанку вкорінюють його від покоління до покоління. Таким чином, він стає самодостатнім і самовідтворюваним до міри зростання з культурою суспільства.

Приклади застосування формули критичної теорії.

1. Фемінізм.

Привілейована група: чоловіки.

Пригноблена група: жінки.

Патологія: сексизм, мізогінія.

Наратив жертви: жінки завжди пригнічувалися чоловіками; маскулінна поведінка є агресивною і токсичною; жінки несправедливо отримують нижчу оплату праці.

Коло зворотного зв'язку: у школах хлопців критикують за фізичну активність, дівчаток натомість подають як ідеал поведінки; медіа постійно розповідають про різницю в оплаті праці й дискримінацію жінок у робочому просторі; самотні матері змальовуються як героїні, тоді як їхні колишні чоловіки — як негідники; популярна культура зображує жінок невтомними борцями проти гнітючого патріархату, а чоловіків — агресивними монстрами-домінаторами.

2. Мультикультуралізм.

Привілейована група: білі.

Пригноблена група: інші раси.

Патологія: расизм, ксенофобія.

Наратив жертви: білі завжди пригнічували інші раси через колоніалізм, імперіалізм і рабство; науково-технічний прогрес був можливий лише завдяки жорсткій експлуатації інших рас; випадки расизму щодо білих є лише реакцією на їхню систематичну жорстокість.

Коло зворотного зв'язку: у школах практикується расизм проти білих, завуальований під «рішучі дії» (affirmative action) проти дискримінації; білих учнів і студентів переконують у тому, що вони мають почуватися винними за столітній гніт інших рас; солідарність між білими вважається проявом опору різноманітності; згадування етнічних стереотипів жорстко засуджується; неконтрольована імміграція заохочується на підставі збагачення місцевої культури.

3. Трансгендеризм.

Привілейована група: ті, хто не заперече біологічну стать.

Пригноблена група: трансгендери.

Патологія: трансфобія.

Наратив жертви: фізіологія, хромосоми, вторинні ознаки не мають значення, важить лише особиста думка людини; намагання використати об'єктивні факти для визначення статі є дискримінацією; відмова прийняти думку індивіда про свою ідентифікацію є запереченням його права на існування.

Коло зворотного зв'язку: система освіти закладає дітям думку про те, що стать обирають, а не народжуються з нею; випадки зміни статі змальовуються як приклади неабиякого героїзму; в масовій культурі чоловічі персонажі наділяються жіночими рисами і навпаки.

Американський журналіст Такер Карлсон описує характер

так званої боротьби проти расизму в США наступним чином: *«Їхній дискурс подається чітко: кожна біла людина глибоко в серці смертельно вражена отрутою расизму. Від цього не існує ліків. Білі мають вроджену ненависть. Білий расизм — це спадок непрощених гріхів, вчинених білими людьми протягом століть»⁹.*

Ці приклади показують, як критична теорія може вплинути на безліч галузей науки і закласти ідеї марксизму в ті сфери, що начебто не мають з ним нічого спільного. Особливо показовим є приклад трансгендеризму, де повною мірою розкривається постулат теорії про те, що знання здатне трансформувати реальність. Усвідомлення сутності критичної теорії надзвичайно важливе для розуміння того, як зовнішньо демократичне і капіталістичне суспільство може водночас бути культурно марксистським.

Український націоналізм як спосіб протидії неомарксизму

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що модель сучасної західної демократії сама по собі має обмежену здатність чинити опір неомарксистським ідеям. Особливо ситуація погіршується тоді, коли на захисті цих ідей стає держава, а також великий міжнародний бізнес. Максимальне поглиблення проблеми відбувається через домінантне панування неомарксистського дискурсу в засобах масової інформації.

Проблеми демократичного устрою вдало описав Микола Сціборський у своїй праці «Націократія»: *«Вона (демократія) не спромоглася створити закінченого й абсолютного світо-*

⁹ Carlson, T. Ship of Fools. Free Press, 2018, p. 156.

гляду. Це і не дивно, бо сама, надміру аналітична, наскрізь раціоналістична і скептична, природа демократії була здатна лише на створення умовних, релятивних ідейних вартостей. Так повільно віру, мораль і дух минулого заступала зроджена нею матеріалістичність нової доби. ... Зростаюча боротьба політичних — класових і господарських інтересів, привела до створення чисельних партій, груп і фракцій. ... Усі вони намагаються впливати через парламенти на державне керування, часом дуже мало оглядаючись на загальні національні інтереси»¹⁰.

Дмитро Донцов у статті «Позиції визвольного руху чи нове советофілство?» (1949) ставив під сумнів антикомуністичність настроїв тогочасної західної еліти: «Чи брудні потоки большевизантської літератури — камюсів і сартрів, якими захоплюються й наші “прогресисти”, які зневажають у своїх “творах” християнського Бога, а вивищують всяке моральне плюгавство, і якими зачитується “прогресивна” Франція — теж є доказом, що “прогресивна” Франція прихильна нам і ворожа комунізмові? Чи “демократична” преса обох півкуль, яка сухої нитки не лишає на Іспанії і на країнах Південної Америки, де ще плекається культ християнського Бога, але не криє своїх симпатій до безбожницької Москви, може бути союзником протибольшевицьких сил?»¹¹.

Там само Донцов наголошує на моральному виродженні західного світу: «Світ збольшевичений і світ “прогресивний”, який збольшевичується, мають багато між собою спільного: матеріалізм, безбожництво, ідеал егалітаризму (загальної рів-

¹⁰ Сціборський М. Націократія. Київ: Мена Домінант. С. 20.

¹¹ Донцов Д. Московська отрута. Київ: ФОП Стебеляк, 2013. С. 87.

ності), тоталітарної, всемогутньої і всюди влазючої держави, нехтї або ненависть до всього великого і величного, культ “малої людини” та їх суми, людського муравлища, людської череди, матеріалістичного й атеїстичного земного “раю”. Лише “прогресисти” хотіли би запровадити цей “рай” поступово, дорогою еволюції без ножа, а більшовики — дорогою революції. А та анархічна “свобода”, та атрофія влади — в нації, в державі, в родині, в соціальному життю, яка шириться в країнах, заражених “прогресивними ідеями”, — це лише щабель в еволюції, за яким іде кий комуністичної диктатури¹². Цей самий зв’язок бачить мовознавець Ірина Фаріон: «Логічно, що колишні прихильники московської інтернаціоналізації сьогодні стали прибічниками глобалізації, вбачаючи в її супротивниках давно відоме ще з початків XIX ст. “хуторянство” ≤... ≥ що не має “виразної перспективи на успіх”»¹³.

Як бачимо, задум Франкфуртської школи абсолютно збігається з тим, про що казав Донцов. Їхня праця була спрямована на винайдення способу реалізації ідеології марксизму шляхом, відмінним від російського комунізму: замість революції та різких економічних перетворень — поступова культурно-гуманітарна експансія. Водночас неймовірною є спільність рис: схильність до тоталітаризму, ідеал рівності за будь-яку ціну, всеосяжне втручання держави в економічне і соціальне життя. Неомарксизм також характеризується гібридністю підходів. Наприклад, показова релігійність політичних лідерів.

¹² Донцов Д. Московська отрута. Київ: ФОРМ-ЛТД, 2013. С. 87.

¹³ Фаріон І. Українська мова в пастці англоварваризації: причини, наслідки, суть: збірник матеріалів П’ятих Бандерівських читань / упор. Ю. Сиротюк, Т. Бойко, Ю. Олійник. Київ: НАЦ «УССД» — ТОВ «Основа», 2020. С. 113.

рів, які на законодавчому рівні підтримують протирелігійні ідеї (аборти, одностатеві шлюби, гендерну ідеологію).

Очевидно, що подібні впливи завдають великої шкоди здоров'ю нації і стають на заваді реалізації національних інтересів. На цьому однозначно наголошує Донцов у легендарному «Націоналізмі»: *«Мусимо змести з дороги всі доктрини, що заважають консолідації нації навколо одного ідеалу: демократизм, соціалізм, всесвітянство, пацифізм. Кожна з цих ідей має відповісти на питання чи вона скріплює націю, чи спричиняється до її могутності, чи навпаки її послаблює. Не ідеал самостійності маємо оцінювати з точки погляду свободи одиниці, демократичності, форми правління або визволення пролетаріату, чи щастя “плохої гречкосійської породи”, чи мирного життя країни, лише на те все треба глядіти з точки погляду власновладства і могутності нації»*¹⁴.

За Сціборським, надзвичайно важливою є цілісність нації і держави: *«В націоналістичному світогляді нація й держава виступають як одноціла і найвища в її ідейній і реальній вартості мета... Таке розуміння істоти держави далеко відбігає від її поглядів на природу політичної демократії... яка перебуває під прокляттям примітивної та безтрадиційної ідеології»*¹⁵. Особливо роль держави зростає в умовах невпинного інформаційного натиску, як неомарксистського із Заходу, так і російсько-окупаційного зі Сходу. В такій ситуації вартості «вільного ринку», «саморегуляції» і надмірного лібералізму завдають значної шкоди національним інтересам.

На небезпеку нехтування лібералізмом як передвісником

¹⁴ Донцов Д. Націоналізм. Київ: ФОП Стебеляк, 2011. С. 174.

¹⁵ Сціборський М. Націократія. Київ — Мена: Домінант. С. 163.

неомарксизму вказує публіцист Юрій Ноевий: *«Досі націоналізм як окремий політичний рух не знає майже нічого про лібералізм. Як і не має його критичної розробки. А він уже запанував у Конституції, методології гуманітарних наук, економіці, законодавстві, інформаційному просторі як точка відліку і критерій цензури. ... З різних причин дійсністю є роз'єднання сил націоналізму і християнства, що створило для лібералізму великі переваги й завершило його ідеологічно-політичну перемогу»*¹⁶.

Таким чином, неомарксистська загроза була ясно передбачена класиками українського націоналізму ще в першій половині минулого століття. Сьогодні ж, маючи власну державу, українці не тільки не ведуть боротьби, але часто навіть не вбачають суттєвої небезпеки. Зрозуміло, що це частково пояснюється пріоритетною потребою щоденно охороняти власні кордони від фізичного проникнення Росії. Однак поширення ідей, заснованих на формулі критичної теорії (пацифізм, антимілітаризм, інтернаціоналізм), може надзвичайно швидко деморалізувати суспільство і підірвати національну обороноздатність.

Висновок

Насамкінець варто навести вислів американського письменника, прихильника неомарксизму Чарльза Алана Рейха: *«Наближається революція. Вона не буде схожа на революції минулого. Вона зародиться в індивіді та культурі, і зрештою змінить політичну структуру. Для її успіху не знадобиться*

¹⁶ Ноевий Ю. Євразійство: розширення геополітичних візій націоналізму: збірник матеріалів П'ятих Бандерівських читань / упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ-Львів: НАЦ «УССД» — Астролябія, 2018. С. 429.

насильство, так само їй не можна буде протистояти силою. Це – революція нового покоління»¹⁷.

Чарльз Алан Рейх надзвичайно вдало передав сутність задуманого Максом Горкгаймером і рештою Франкфуртської школи: змінити суспільство крок за кроком, так, що ніхто не помічатиме шкоди, а зміни здаватимуться перемогою здорового глузду. Як бачимо, за понад 80 років неомарксистки досягли неабияких успіхів і нині саме вони визначають дискурс у більшості сфер суспільного життя Західного світу: в освіті, науці, медіа, розвагах, популярній культурі, економіці тощо.

Боротьба проти породжень критичної теорії повинна починатися з її вивчення і глибокого розуміння. У цій роботі ми визначили походження, філософські підстави, теоретичне обґрунтування, описали кульмінацію практичного застосування — універсальну формулу, а також дали власне визначення критичної теорії.

Підсумовуючи думки класиків і сучасних теоретиків українського націоналізму, протистояння червоній загрозі із Заходу не може обійтися без наступних засобів: консолідації всієї нації навколо спільного ідеалу, сильної виховної ролі держави, пріоритету національних інтересів, а також повного усвідомлення сутності небезпеки.

¹⁷ Breshears, J. The Origins of Cultural Marxism and Political Correctness. The Areopagus, 2016. <https://www.theareopagus.org/blog/wp-content/uploads/2017/04/Origins-of-Cultural-Marxism-1-Article-Revised.pdf>.

Ірина ФАРИОН

доктор філологічних наук,
професор катедри української мови
Національного університету
«Львівська політехніка»

УКРАЇНСЬКОМОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ДОСВІД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО МИНУЛОГО

Щоб бути — треба відрізнятись. Історія та сучасність української мови — це її постійне, найчастіше протиборче співіснування з чужими мовами всередині самої країни, попри самоочевидне межування з чужими державами як окремими мовними системами. На жаль, в українській реальності таке співіснування українське суспільство не використовує для посилення можливостей та розширення функцій своєї мови, а натомість забезпечує **розвиток чужих мов на своїх етнічних теренах**. Спостерігаємо сьогодні численних прогнозистів майбутнього, що ризикують поворожити без найменшого вміння уважно прочитати минуле. Бо там, у минулому, не лише причина сьогоднішнього стану речей, але й матриця для розвитку сьогодення. Але будете дивитися — не будете бачити. Тож які мовні, а отже, національні уроки можемо витягнути з минулого?

Церковнослов'янська мова

1. Серед перших показових чужомовних досвідів у житті нашої мови — церковнослов'янська мова, що привнесена в наш культурно-політичний простір разом із запровадженням християнства щонайменше від X століття, а відтак із першими сакральними пам'ятками на зразок Остромирового Євангелія 1056–1057 рр. і світськими питомими пам'ятками, лексика яких насичена церковнослов'янськими, наприклад, «Збірник Святослава» 1073 і 1076 рр. чи «Слово про закон і благодать Іларіона, «Повчання» Володимира Мономаха поч. XI ст. та ін., що написані давньоукраїнською (руською) мовою.

Функціонування церковнослов'янської мови в просторі Руської держави певною мірою суголосне з теперішнім проникненням англійської мови, а донедавна російської в усі сфери нашого життя. І та, і та мови ділять суспільство на посвячених і непосвячених у якісь вищі доступні цінності.

Якщо церковнослов'янська мова формувала вертикаль сакрального і профанного, а отже, високого і низького, то англійська мова для посвячених у цю мову сьогодні недоступна понад 70% наукової інформації і вважається головною мовою світової політики й економіки. Цікаво, коли Бісмарк 1898 року запитали, що він вважає вирішальним чинником сучасної історії, політик відповів: «Те, що північноамериканці говорять англійською»¹. Якщо церковнослов'янська мова «стала панциром-оберегом»² від язичницького і латиномовного, католицького світу і водночас потіснила руську (дав-

¹ Кристал Д. Английский язык как глобальный. М.: Весь мир, 2001, с. 127.

² Фаріон І. Мова — краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в XI–XIX ст. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 4-е видання. Львів, 2011, с. 46.

ньоукраїнську) мову з сакральної сфери, то англійська мова, потіснивши з освітньо-наукової сфери російську мову, водночас неспинно усуває з цієї ж сфери українську мову.

Відтак церковнослов'янська мова, як тепер англійська, стала мовою освіти. Зокрема, лінгвістична концепція знаменитої Острозької школи полягала в поверненні до другого південнослов'янського впливу з церковнослов'янською мовою в основі, і то тоді, коли інші сусідні слов'янські народи (чехи, поляки) пішли шляхом розвитку національних мов і видання ними Біблії. Школа мала на меті утвердити престижний статус церковнослов'янської мови та грецької на противагу до латинської. Приблизно так, як зараз англійську мову протиставлено російській і водночас суттєво витіснено українську. Вінцем аналізованих історичних процесів стала слов'янськомовна Острозька Біблія (1581 р.), що з мовно-літературного боку лише зафіксувала дальший розрив між слов'янською та руською (староукраїнською) мовами. Понад то, цей переклад «стримав перекладання Біблії на живу мову та стримав розвиток рідної мови»³.

Подібна ситуація була у Львівській братській школі, де серед пріоритетів було вивчення слов'янської мови. Ревнителі християнства були певні, що збереження православної віри і руського народу зумовлено збереженням церковнослов'янської мови, як, до речі, і теперішні англійзатори трактують процеси англоманії в руслі позитивної європеїзації України та її відриву від московських впливів.

Друге місце посідала грецька мова, яку сприймали як мову країни, звідки прийшло до нас християнство. Вивчен-

³ Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. Львів: Каменяр, 1995. Т. 1. С. 309.

ня грецької мови зумовлено настійною потребою провадити листування зі східними ієрархами. Вивчення латинської мови диктували потреби часу, позаяк ця мова була не лише ключем до науки того часу, а разом із тим мала величезне суспільне значення: це була мова освічених верств суспільства. Однак цій мові було відведене дуже скромне місце⁴.

Як свідчить історія, наслідки оцерковнослов'янення русинів (українців) виявилися катастрофічними не тільки через те, що, опинившись у пастці чужої і начебто ієрархічно вищої мови, українці відстали у своєму суспільно-політичному поступі щонайменше на сотні років, порівняно з найближчими сусідами: поляками, чехами та й усіма західноєвропейськими народами. Ці народи ще в Середньовіччі усвідомили визначальну роль для сили нації та державотворення саме рідної мови, натомість українці вже в ХІХ ст. потрапляють у нову пастку — слов'янофільства, в чому чималу роль відіграла та ж сама церковнослов'янська мова як спільна мова церкви у східних та південних слов'ян. Тому сьогодні загрозливо для ідентичностей чути в інавгураційній промові Байдена термін нативізм, тобто «вроджені навички», «рідність» у такому синонімічному ряді, як расизм, страх, демонізація, які «давно розірвали нас на частини».

Подивімося в історію: найдошкульнішого удару в Італії по пануванні космополітичної і глобальної латинської мови завдав Данте Аліг'єрі (1265–1321 рр.) своєю «Божественною

⁴ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Киевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волыномъ генерал-губернаторе. Постановленія дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ, въ Югозападной Россіи. Кіевъ, 1904. Ч. I. Т. XII.

комедією», написаною народною мовою, адже вона проклала шлях сонетам Франческо Петрарки (1304–1374 рр.) та прозі Джованні Бокаччо в його «Декамероні» (1349–1352 рр.). Наприкінці XIV ст. проповідник Джон Вікліф переклав Біблію англійською мовою. Особливо рішуче проти німецьких запозичень і побутування німецької мови в Чехії виступив Ян Гус — і вже 1480 року чеська Біблія була видрукувана. Початок перекладів Святого Письма польською мовою сягає XIII ст. Відповідно до ухвали Ленчицького синоду 1285 року, кожен польський парох у неділю та свята публічно мав виголошувати молитви «Отче наш» і «Вірую» польською мовою⁵. Цю подію польські дослідники трактують як основний вияв пробудження народної самосвідомості і початок вироблення польської мови як літературної⁶.

У XVI ст. спостерігаємо тріумфальний парад Біблій народними мовами, серед якого руською (українською) мовою Біблії не знайдемо: англійською (1524 р.), німецькою (1534 р.), французькою (1535 р.), голландською (1537 р.), шведською (1541 р.), фінською (1548 р.), данською (1550 р.), польською (1561, 1665 рр.), а відтак вже у XVII ст. європейські мови загалом набули своїх сучасних форм⁷.

⁵ Obrońcyjęzykapolskiego / Opracował WitoldTazsycki.Bibliotekarodowa. SeriaI. Nr. 146. WydawnictwoZakładulmieniaOssolińskich. Wrocław, 1953.S. V.

⁶ Kwiek-OsiowskaJanina. Miłośnicyobrońcyjęzykapolskiego.Kraków: WydawnictwoPolskiejAkademiiNauk, 1978. S. 3–4.

⁷ Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. С. 359; Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора

Натомість українці від часів давньої Русі **обирають так званий «серединний шлях»**, чи, за А. Кримським, **«лінію погодження»⁸**, намагаючись поєднати не просто різні береги тої ж ріки (літературну мову з народною), а різні ріки (свою мову з чужою). Так виникла мішанина староукраїнської мови з елементами церковнослов'янської, слушно названа язичієм. **Що більше чужих слів, як уважалося, то начебто вищий рівень гідності мови та освіченості її носія.**

Панування роздвоєної мовної свідомості, в якій з часом церковнослов'янська мова навіть ототожнювалася з руською (староукраїнською) мовою, призвело врешті-решт до дуже поступового, але життєво необхідного розриву з явищем *церковнослов'янізації*. Передумовою цього тривалого в часі розриву стало лексикографічне явище *глос*, почерпнуте з греко-візантійської традиції⁹. Наші предки застосовували *глоси* від часів Русі, тлумачачи в тексті (контекстуальні) чи на берегах (маргінальні) спершу біблійні особові імена й топоніми, а відтак окремі *старослов'янізми*, що заклало підґрунтя для української перекладної лексикографії, а отже, **актуалізувало питоми лексичні можливості в супротиві до чужих одиниць і накреслило демаркаційну лінію між чужим та своїм**

древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Киевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ генерал-губернаторе. Постановленія дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ, въ Югозападной Россіи. Киевъ, 1904. Ч. I. Т. XII.

⁸ Кримський А. Нарис історії українського правопису до 1927 року. Історія українського правопису XVI–XX століття: хрестоматія. К., 2004. С. 397.

⁹ Глосографія. Українська мова: енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 93.

лексичним матеріалом. Відтак двомовні церковнослов'янсько-руські (чи словенороські) словники неминуче **ставали паспортами різних мов, різних свідомостей і, зрештою, різних держав**. Серед етапних лексикографічних перекладних праць «Лексис...» (1596 р.) Лаврентія Зизанія і «Лексикон...» (1627 р.) Памва Беринди, де спостерігаємо неминуче сплутування питомого і церковнослов'янського лексичного матеріалу, однак прагнення до протиставлення лексичних одиниць як запозичених і своїх, що закладено в самій назві словника Памва Беринди як «лексикону славенороського», тобто *словенського* (церковнослов'янського) і *роського* (руського, українського).

Показовою на глоси як прапорці чужої лексики в українському тексті є перша, зі значною кількістю живомовних елементів, сакральна пам'ятка з біблійного циклу Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.). Насичений глосами і Крехівський Апостол (після 1563 р.), де у глосах — переважно церковнослов'янізми.

Таким способом від 2-ї пол. XVI — до першої чверти XVII ст. спостерігаємо послідовне намагання витіснити церковнослов'янську мову і церковнослов'янізми з культурно-політичного поля України, що, на жаль, з часу сумнозвісної «перехресної ради» було припинено через релігійно-політичну орієнтацію духівництва **на церковнослов'янську мову московської редакції**. Цей підневільний рух спинено аж у часи романтизму на межі XVIII – поч. XIX ст., коли **народна мова остаточно перемогла церковнослов'янщину, тобто шлях на сімнадцять століть!!!**

Щойно в XIX ст. це змішування двох мовних кодів зазнало блискучого висміювання в українській класичній літературі,

зокрема в персонажах творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та ін. Чи не нагадує це сьогодишню англо-українську щоденну мішанину на зразок речення з освітнього порталу про те, що «професія вчитель радикально трансформується, він перетворюється з «урокодавця» на фахівця з індивідуального педагогічного супроводу здобувача освіти, *тьютора, фасилітатора, консультанта, коуча*» (освіта.ua, 23.01.21).

Латинська мова

2. Функціонування *латинської мови* в суспільно-культурному полі України ранньомодерного часу, передусім від Люблинської унії 1569 року, має також неабиякі паралелі з теперішньою *англійзацією* українського суспільства. Латинська мова була не лише мовою католицької церкви, але й мовою освіти та науки від раннього Середньовіччя до Передмодерного часу. До прикладу, коли православний митрополит Петро Могила (основний контрреформатор!) творив винятково релігійно-схоластичні твори, як повчально-виховну «Антологію» (1636 р.) та «Катехизм» (1645 р.),— Рене Декарт написав наукові трактати «Міркування про метод» (1637 р.) французькою мовою та «Першопочатки філософії» (Амстердам, 1644 р.)— латинською, а відтак, повернувшись до Франції, переклав її французькою¹⁰, ознаменувавши таким способом початок відступу латини як універсального засобу в освітньо-науковому просторі.

Натомість створена П. Могилою 1632 року колегія цілком слушно отримала назву «*латинського и польського учили-*

¹⁰ Матвиевская Г. П. Рене Декарт. М.: Просвещение, 1987. С. 25, 34, 41.

ща». Таким способом західноєвропейська концепція гебрайсько-грецько-латинської освіти в Україні трансформувалася в засаду грецько-латинсько-слов'янської тримовності. Це засвідчило перехід до нового етапу культурного синтезу — усвідомленого прагнення поєднати слов'яно-грецьку спадщину з досягненнями «латинськими», тобто з культурними надбаннями Західної та Центральної Європи¹¹. **Насправді ж це було підлегле прийняття чужої мовно-політичної моделі, де місце староукраїнської (руської) мови було маргінальне:** *«Коли беремо чужий взірєць як норму — завжди виглядаємо «не такими». А значить — нижче вартісними. Це завжди чудово розуміли англо-сакси.<...> А проте англієць виробив власні норми вимови французьких слів. Формувати поняття про зовнішній світ згідно з законами власної раси (нації), а не навпаки, — це найцінніший внесок англо-сакса у світову цивілізацію. Лише так можна оминати комплекс нижчевартості»*¹².

Попри це, панування в колегії латинської мови трактували як найнадійніший спосіб зняти з українського народу докори в глупоті, невігластві та відсталості, щоб поставити його врівень з іншими народами¹³. Показово про це пише одна з найяскравіших постатей першої пол. XVII ст. митрополит Сильвестр Косів у польськомовній праці «Exegetis...» (1635 р.): *«Найго-*

¹¹ Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. С. 119.

¹² Мороз В. Горіги надзвичайним світлом / Ю. Липа. Призначення України. Передм. В. Мороза. Львів: Просвіта, 1992

¹³ Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. / упор., прим. В. Шевчука. Київ: Дніпро, 2001. Т. II. Кн. 2. Перша половина XVII ст. С. 113.

ловніша потреба в латинських школах та, щоб бідолашну Русь нашу не називали дурною Руссю. Поїде сердешний русин на трибунал, на сейм або на сеймик, до повітового міського суду або земського — *bez łaciny rłaci wıny!* Ні судді, ні урядовця, ні розуму, ні посла. Дивиться тільки то на того, то на іншого, вирячивши очі, як шуліка»¹⁴. Як відповідь на суспільну потребу знати латинську мову стала поява найвищих філологічних здобутків українських учених, зокрема «Лексиконъ латинській» Єпифанія Славинецького (1642 р.), укладена латинською мовою перша граматика книжної української мови Івана Ужевича (1643, 1645 рр.), «Лексиконъ словено-латинській» Єпифанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського (1650 р.).

Проте латинською мовою української нації і держави не збудували, як і не збудують її англійською мовою: «Брак відпорности щодо якоїсь чужої раси — то признання її влади над собою»¹⁵. Цілком справедливо хибну чужомовну пріоритетність окреслив доктор богослов'я Дмитро Блажейовський: «Могила і його співробітники, як Косів, Кальнофойський та інші, не бачили рації існування української мови, бо в колегії заведено як викладову мову не українську, а чужі — латинську та польську, і вони самі писали свої праці по-польськи. А як щось писали, ніби по-українськи, то це не була жива українська мова, а безграмотна макаронічна саламаха, тоді як українські думи були у рідній народній мові. Вони як учителі та провідники народу повинні були українську мову знати, її уживати,

¹⁴ Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови XVII ст. Вибрані праці. Філологія. Київ: Наук. думка, 1987. С. 27

¹⁵ Липа Ю. Бій за українську літературу. Твори. Том 4. Львів: Каменяр, 2012. С. 92

*вчити та літературу впровадити»*¹⁶. На відсутності руської мови у колегії зауважив також сучасний британський дослідник Ендрю Вілсон: «*Навіть у Києво-Могилянській академії в XVII–XVIII століттях не розвивали українську літературну мову»*¹⁷.

Так само і теперішні європеїзатори англomовного вишколу усувають з вищої школи вивчення української мови та історії України як предметів (наказ міністра освіти і науки С. Квіта N1392 від 25 листопада 2014 р.), а в середній школі світоглядний предмет *українська література* зливають із зарубіжною літературою, мотивуючи це інтегруванням у світову спільноту і побудовою Нової української школи. Найцікавіше, що це видаване для нас освітнє благо здійснюють через міжнародні проекти з Польщею, Нідерландами та Фінляндією, так наче українці для самих себе не здатні напрацювати своєї національної моделі української освіти¹⁸.

Це буде справді нова школа, але не українська ні за формою, ні за змістом, бо не формуватиме ні національної свідомости, ні державницького мислення, позаяк національна мова і література — це мислення і дія нації. Лише збалансована мовна політика з питомих національних пріоритетом забезпечить якість усередині країни й повагу назовні: «*Розв'язка проблеми*

¹⁶ Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. Львів: Каменяр, 1995. Т. 1. с. 37–38.

¹⁷ Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: К.І.С., 2004. С. 91.

¹⁸ Обговорення державного стандарту базової середньої освіти: МОН оприлюднило звіт. Педрада. Портал освітян України. URL: <https://www.pedrada.com.ua/news/5437-obgovorennya-derjstandartu-bazovo-seredno-osvti-mon-oprilyudnilo-zvt?fbclid=IwAR30pG4en3LbfXHN6Ai07K5GqMJESH79fSjGl-hbD9hscR1q2ehdlmn-r8o>.

для нас не в тому, щоб безумовно приймати або відкидати чужинні впливи. Мусимо брати до уваги потребу знайомитись з чужими осягами. Мусимо також боронитись перед небезпечною затратити або викривити власне національне обличчя. Розв'язка полягає для нас на дбайливій селекції, яка відкидатиме з чужинних впливів те, що шкідливе, натомість охоче прийматиме те, що корисне, а передовсім на активній поставі супроти тих впливів»¹⁹.

Характерно, що і в ці далекі передмодерні часи знаходилися люди, що застерігали від згубної космополітизації освіти та хибного шляху формування мовних пріоритетів. У передмові автор «Апокрисису» (1598 р.) Христофор Філалет наголошує на загальній суспільній думці того часу в панівних польських колах про начебто руську (українську) вторинність, звідки «нась, хотяй ихъ о то не просимо, учити хотятъ, приписуючи собъ выдворную мудрость, а намъ простоту»²⁰. Характерним є цілком неоцінене судження щодо вживання чужих слів, що вмотивоване лише практикою міжлюдського порозуміння. Це, власне, та ситуація, коли слід безпристрасно вербалізувати по-своєму: «Найважливіше назвати. Назвати, змусити говорити Рідну Немову, перетворити несвідомі процеси в свідомі. (Тим самим вирвати з чужих рук!)»²¹.

Натомість в анонімній «Пересторозі» (бл. 1605–1606 рр.) прямо зауважено, що саме занепад власної питомої освіти

¹⁹ Віконська Д. За силу і перемогу. Львів: Піраміда, 2016 С. 233

²⁰ Філалет Христофор. Апокрисис. Русская историческая библиотека. Памятники полемиической литературы в Западной Руси. Петербург, 1882. Т. 7. Кн. 2 С. 1022.

²¹ Липа Ю. Бій за українську літературу. Твори. Том 4. Львів: Каменяр, 2012. С. 174.

привів до державної руйни: «...бо коли би были науку мѣли, тогда бы за невѣдомостію своею не пришли до таковыя погибели», яка, на думку очевидця, полягає найперше у перейманні чужої школи та віри²².

Відтак автор, аналізуючи мовлення Іпатія Потія як свого релігійного опонента, зауважує на його своєрідності, що через вживання полонізмів та латинізмів відірване від традиції, а отже, книжки такою мовою «неправдиві»: *«Але присмотри-ся пильно въ самую рѣчь, и найдеши, же хоть такіе писма старые змышляютъ, але рѣчь вся Потѣева, якъ бы усты самъ мовилъ. Притомъ найдеши тамъ слова, вѣка теперешного людьми уживаемые, которыхъ старые предки нашихъ неуживали: бо якъ Поляцы у свой языкъ намѣшали словъ Латинскихъ, которыхъ южъ и простые люди зъ налогу уживаютъ; такъ же и Русь у свой языкъ намѣшали словъ Польскихъ и оныхъ уживаютъ. Тогда snadно познаеши, же то книжки змышленные и неправдиве»*²³. Як тут не згадати послідовника цієї історичної класичної думки від класика ХХ ст. Августина Волошина: *«Борімося проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімося проти самого родного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своєї родной земли развиваться. Коли маєте вже свої свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тоди не будьмо ворогами йому ми самі, сини руського народа»*²⁴.

Як бачимо, в міркуваннях діячів братського і церковного

²² Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссіею. СПб. Ак. ЗР 1851. Т. IV. С. 204–205.

²³ Там само. С. 229.

²⁴ Волошин А. І. Вибрані твори / упоряд., вступ. ст. та прим. О. Мишанича. Ужгород: Закарпаття, 2002. С. 233.

руху аналіз ситуації здійснено в протиставному дискурсі не лише з'ясування зовнішніх причин занепаду питомої освіти, але нагальної потреби створення й розвитку її на противагу до польсько-латинських шкіл.

Отже, в полемічних працях кін. XVI – поч. XVII ст. уперше порушено проблему культури мовлення щодо доцільності запозичень, що спровоковано гострими позамовними чинниками релігійно-політичного характеру. Якщо на ту пору засилля чужої релігії чи її нових форм, на зразок унії, викликало перші теоретизування на полі лексичної нормативності староукраїнської (руської) мови як захисного протиставлення латинсько-польській освіті, то теперішній захист української мови від *англоварваризації* — це умова, за якої українська мова може задіювати свої внутрішні поклади словотворення та вистояти в освітньо-науковій царині як конкурентоспроможна і самовистачальна система. У нашій непевній ситуації неповноти національного самоусвідомлення важливо брати до уваги, що *«не всяка одиниця і не всякий організм спроможний засвоювати собі чуже. Щоб засвоїти собі якусь річ, треба передовсім мати своє власне «Я», свій власний, ясно зазначений характер, який з різного матеріялу вибирає собі для дальшої розбудови власної особовості те, що підходить до його потреб, а відкидає, що для нього нездатне»*²⁵.

Як засвідчує історична ретроспектива, орієнтація на чужі мови як пріоритетні в освітній і науковій царинах — церковнослов'янська, латинська, грецька, польська — та масовані запозичення з них аж ніяк не зарадили українському національному самоусвідомленню та не спричинилися до відновлення

²⁵ Віконська Д. За силу і перемогу. Львів: Піраміда, 2016. С. 224.

втраченої Української Держави в її етнографічних межах. Зовсім навпаки — циркулювання чужих мов в культурно-політичному просторі України та їхня пріоритетність в освітньо-науковій царині призвела до понад кількостолітнього відставання українських державотворчих процесів порівняно з найближчими і дальшими сусідами. Орієнтація на чуже відчужила українців від самих себе. То який сенс повторювати цю ж помилку, замість шукати збалансованої мовної моделі між чужим і своїм? *«Нема чого боятись чужинних впливів, якщо ми є справді сильні»²⁶.*

«Чи ми сильні?» — питання риторичне.

Історичний досвід циркулювання чужих мов в Україні та надмірних запозичень у своїй мові переконливо спростовує затерту тезу про позитивність явища мовного експансіонізму та глобалізму. Своя держава і нація, попри якнайширшу потребу знання чужих мов, потребує всеохопного й необмеженого функціонування державної мови. Хто не визначає першорядности свого — служитиме чужому. Блискучі міркування щодо цього висловив талановитий митець і політичний діяч 20-х років ХХ століття, спалений живцем московським ворогом восени 1920 року, Михайло Гаврилко: *«...на чужинців даремні надії, наші шукання долі поза морями не дадуть нічого гарного. Не потрібне нам жебрацьке збирання чужого лахміття, дамо своїй матері як не пишну царську ризу, то хоч пишно вишивану сорочку, та за те буде то своє, а краще, краще своє латане, ніж чуже хапане.*

А доки не скинемо чужинецької полуди з наших рабських душ і очей, доки не відшукаємо сили і віри в самих себе, не збу-

²⁶ Там само. С. 271.

*димо в своїх серцях свого народнього «святая святих», недо-
ступного покривавленій лані чужинця і ворога, доти даремна,
мої братове, метушня наша, ми жити не будемо і слідів на
землі по собі не покинемо»²⁷.*

²⁷ Коваль Роман, Михайло Гаврилко. І стеком, і шаблею. Історичний на-
рис. Київ: Державна картографічна фабрика, 2011. С. 63.

Андрій ХОЛЯВКА

історик, політичний аналітик

ПОПУЛІСТСЬКА ХВИЛЯ ПРОТИ ГЛОБАЛІЗМУ

Коли я чую, як хтось проклинає популізм, я знаю, що насправді він проти демократії. Слово «популізм» придумали чи, точніше, повернули саме тому, що вже неможливо було обвинувачувати певні партії у фашизмі — бо це було вже очевидною брехнею. Тому винайшли нову лайку — популізм. Так, я вважаю себе популістом. Я хочу, щоб народ вирішував усі питання.

Мішель Уельбек

Сьогодні планетою бродить привид популізму і всі сили старих еліт, транснаціонального капіталу, наймогутніших спецслужб думають, як зупинити його.

Що ж таке цей популізм, якого так бояться сильні світу цього?

Популізм походить від латинського слова *populus* — народ, і українською може бути перекладений як «народництво». Ліберальні політики та експерти вживають його як лайку, як синонім демагогії, а то й абсолютного Зла. Так було не завжди.

В обох Америках існували партії, що називали себе популістськими. «Сьогодні ми часто забуваємо, що у 60-ті та 70-ті роки багатьох лідерів країн третього світу описували як популістів чи націонал-популістів, з огляду на їх виступи, стиль здійснення влади чи форму її легітимізації,» — нагадує французький дослідник П'єр-Андре Тагієф, вказуючи на Гамалю Абделя Насера, Хуана Перона чи Патріса Лумумбу¹. У 80-их популізм закидали Маргарет Тетчер, Рональду Рейгану, Андреасу Папандреу і навіть Леху Валенсі.

Серед фахівців-політологів існує кілька підходів до аналізу популізму. Одні бачать у ньому ідеологію або ідеологічну схему, інші — як П'єр-Андре Тагієф чи Марко Таркі — стиль або менталітет. Ще інші — використовують типологічний підхід, виділяючи протестний популізм, національний популізм тощо².

«Популізм — зазначає Тагієф, — не втілений ні у певний тип політичного режиму (як демократія, так і диктатура можуть мати популістський вимір, орієнтацію або стиль), ні в конкретному ідеологічному змісті (популізм не можна вважати великою ідеологією, але він може бути доданим до будь-якої з них, щоб надати їй певної барви, ослабити чи загострити її, надати мети чи орієнтації). Тому я **розглядатиму популізм як політичний стиль, що здатний надати форми різним символічним матеріалам і, відповідно, закріпитися у різних ідеологіях, набуваючи політичного кольору від тих, з ким пов'язаний**»³.

¹ Taguieff P-A. L'illusion populiste. Berg International Éditeurs, 2002. P. 43.

² de Benoist A. Le Moment populiste. Droite-Gauche c'est fini! éditions Pierre-Guillaume de Roux, 2017. P. 79

³ Taguieff P-A. L'illusion populiste. Berg International Éditeurs, 2002. P. 57.

Таркі, своєю чергою, більше схильний окреслювати популізм як менталітет, **який кладе в основу суспільного порядку уявлення про вроджені чесноти народу, який є джерелом легітимності політики і влади**⁴.

Ці підходи видаються досить плідними.

Ліберальні автори, такі як Умберто Еко, висувають проти популізму аргумент, що, мовляв, народу не існує, це нібито фікція, а насправді є лише різні суспільні групи та класи; воля народу, виявляється, — теж фікція⁵. Певні інтелектуали транслюють подібні тези і в Україні. Хочеться спитати: «Панове, а як же знаменита формула Авраама Лінкольна з його Геттисберзької промови про «владу народу, волею народу і для народу»? Чи Лінкольн теж був злим популістом і загрозою для демократії?»

У цілому ліберальне та елітарне бачення популізму є редукційоністським, воно надзвичайно спрощує складний та суперечливий феномен, дуже мінливий і залежний від конкретних історичних та національних умов⁶.

Спільним для популістів різних країн є те, що вони говорять про проблеми, які раніше табуувалися. Відомо, що одним з інструментів лівих лібералів є політична коректність. Популізм підриває її — «про щось заборонено говорити? Чудово! Саме з цього ми і почнемо!» Майже в кожному популістському русі присутній національний момент. Більшою чи меншою мірою всі успішні популісти звертаються до тем на-

⁴ Tarchi M. *Italia populista: Dal qualunquismo a Beppe Grillo*. Edizione a stampa 2015. P. 43.

⁵ Эко У. *Полный назад! Горячие войны и популизм в СМИ*. Москва: Эксмо, 2007. С. 230–231

⁶ Taguieff P.-A. *L'illusion populiste*. Berg International Éditeurs, 2002. P. 57.

ціональної гідності, національного суверенітету, національної економіки, національної ідентичності.

Передумови популістської хвилі

Можна виділити чотири передумови підйому сучасного популізму: **а) глобалізація, б) самокапсуляція та глобалізація еліт, в) неоліберальна економічна політика, г) поширення інтернету, нових медіа та соціальних мереж.**

Глобалізація потягла за собою ерозію національного суверенітету на користь наднаціональних структур та посилила вплив на політику з боку транснаціональних корпорацій. Стимульована глобалізацією масова міграція, що набула вже вигляду «нового переселення народів», поставила під загрозу звичний спосіб життя, посприяла небаченому зростанню етнокриміналітету і релігійного тероризму. Це супроводжувалось і системною деструкцією національних культур на користь фантомної «різноманітності» чи репресивної «мультикультурності».

Під самокапсуляцією національних еліт я розумію процес відмежування, відгороджування еліт від своїх народів з одночасним відкриттям цих еліт до інших та формування глобальної кочової (в сенсі добровільної відмови від коренів) еліти. Ситуація протилежна, ніж та, що була у ХІХ–першій половині ХХ ст., коли національні еліти розвинутих народів працювали над тим, щоб зробити кращою і доступнішою освіту, забезпечити комплекс соціальних гарантій, середню заробітну плату і так далі. Еліти в той час змагалися за те, хто забезпечить вищий рівень життя свого народу. Нинішні самокапсульовані еліти намагаються **всіма силами якомога сильніше знизити освітній та культурний рівень мас та маргіналізувати їх економічно.**

Неоліберальна економічна політика привела до постійного розмивання середнього класу у розвинутих суспільствах, надзбагачення вузького прошарку супербагатіїв, маргіналізації трудових класів. Вона привела до деіндустріалізації Заходу з перенесенням виробництва у Китай.

Поширення інтернету, нових медіа та соціальних мереж з початком ХХІ століття зробили можливим необмежену свободу слова, артикуляцію широкого невдоволення станом справ, а з іншого боку — стали каналами поширення у масах ідей і концепцій, витіснених з провідних ЗМІ, з телебачення та газет.

Який же він — популістський стиль?

До характерних рис популістського стилю слід віднести простоту і доступність, підкреслену антиелітарність та народність (інколи аж до вульгарності), акцентування на реальних проблемах простих людей, пропонування зрозумілих рішень. Іншою рисою популістського стилю є його «право-лівий», поперечний характер, тобто використання і поєднання тем, до того часу притаманних протилежним політичним таборам (Ален де Бенуа). Наприклад, захист національного суверенітету та відстоювання прав найманих працівників, протидія міграційному вторгненню та боротьба з транснаціональним капіталом.

До визначальних рис популістського стилю також слід віднести «звернення до народу» та бажання встановити прямі стосунки між владою і громадянами, бачення народу як однорідного суспільства, що зберігає незмінні справжні цінності. Популізм хоче повернути владу народові, дати йому слово або говорити від його імені. Національна спільнота як єдине органічне ціле протиставляється в популістській риторичі

елітам, що захопили владу. Пряма демократія, здебільшого у вигляді референдумів, та харизматичні лідери на службі у народі є в оптиці популістів суттєвими засобами оновлення народовладдя⁷. Популістський лідер завжди підкреслює, що він плоть від плоті з народом, з виборцями, завжди підкреслює ті риси, жести чи слова, що об'єднують його з аудиторією послідовників. Вульгаризми та бруталізми, які нерідко трапляються у промовах популістських лідерів також можна розглядати як намагання вирватися з кодової мови політичного класу, якою той маніпулює, щоб нав'язати масам фальшивий ідеологічний консенсус.

Коли такий стиль лідерства зустрічається з масовим низовим протестом, тобто відповіддю народів на боротьбу з їх ідентичностями, на спробу позбавити їх економічного суверенітету і пограбувати, як результат на атакування основних цінностей, зокрема на сім'ю, виникає популістський рух.

Ліві, праві, центристські популісти

Підйом популізму розмиває кордони між «правими» та «лівими», та цей поділ все ще зберігається. За перевагою соціальних чи національних тем виділяють відповідно лівий і правий (національний) популізми. З'явився також і центристський (ліберальний) популізм.

До головніших лівих популістських рухів і партій слід віднести «Подemos» в Іспанії, СІРІЗА у Греції, «Непокірну Францію» у Франції, Ліву партію в ФРН, ліве крило Демократичної партії США навколо Берні Сандерса, покійного венесуельського лідера Уго Чавеса тощо.

⁷ de Benoist A. *Le Moment populiste. Droite-Gauche c'est fini!* éditions Pierre-Guillaume de Roux, 2017. P. 80.

Серед провідних дослідників і водночас ідеологів сучасного лівого популізму можна назвати Ернесто Лакло і Шанталь Муфф. Ще у середині 80-их рр. вони написали книгу «Гегемонія і соціалістична стратегія. До радикальної демократичної політики». Вони вважаються класиками пост-марксистського дискурсу-аналізу. Виходець з Аргентини, Лакло починав у юності як пероніст, і ці інтенції він частково зберіг і надалі. На світогляд Шанталь Муфф великий вплив мала теорія «друга» і «ворога» Карла Шмітта. Лакло відкинув економічний детермінізм класичного марксизму, наголосивши на вищості політики над економікою. Через популізм він сподівався радикалізувати демократію, відновити народ як історичного актора. «Популізм, — стверджує Лакло, — це не ідеологія. Це спосіб побудови політики, при якому низи кидають виклик верхам, минаючи офіційні канали»⁸. Для Лакло народ — це політичне поняття — демос, і як такий він не зводиться ні до етносу, ні до класу, ні до ідеології. Ідеї Лакло і Муфф відчутно вплинули на іспанський Подемос.

Правими популістами вважаються такі різні сили: UKIP (Brexit-party) у Британії, трампістське крило Республіканської партії США, італійська Ліга Півночі, іспанський Vox, французьке «Національне об'єднання», німецька Альтернатива для Німеччини, Жаїр Болсонару в Бразилії та інші.

Про правий популізм існує значна, і, на відміну від лівого популізму, здебільшого дуже тенденційна література, яка змальовує його як «загрозу демократії», «фашизм» і т. п. Показовою тут є книга Енцо Траверсо «Нові обличчя фашизму. Популізм та крайні праві», яка є прикладом вкрай уперере-

⁸ de Benoist A. *Le Moment populiste. Droite-Gauche c'est fini!* éditions Pierre-Guillaume de Roux, 2017. P. 131.

дженої та тенденційної пропаганди, замаскованої під науку⁹. Але є й об'єктивні дослідження. Зупинюся на книзі, яка стала віхою у дослідженні цього явища. У 2018 році відомі вчені Роджер Ітвел та Метью Гудвін видали книгу **«Націонал-популізм: повстання проти ліберальної демократії»**, яка дуже відрізняється від поширених панічно-альярмістських опусів-жахалок.

Ітвел і Гудвін рішуче відхиляють пропагандистське отожднення популізму з фашизмом. Вони пишуть: «Націонал-популізм ставить на перше місце культуру та інтереси нації і обіцяє дати слово людям, які відчують, що їх нехтують чи навіть зневажають далекі й корумповані еліти»¹⁰. Якщо фашизм виступав за цілісну націю, формування нової людини та авторитарний третій шлях, то популізм виступає за народну волю, обороняє звичайних простих громадян від далеких корумпованих еліт. Популізм зовсім не антидемократичний — відхиляють вони наступне пропагандистське звинувачення — він є відповіддю на кризу ліберальної демократії, яка під розмови про владу народу все більше зосереджує реальну владу в руках неконкурентних технократичних еліт, цінності яких цілковито відрізняються від цінностей народних мас. «Сьогодні популісти, і часто з усіма підставами, атакують елітарний характер ліберально-демократичної політики, масштаби і темпи етнічних змін та все більш нерівні економічні угоди...»¹¹

⁹ Traverso E. The new faces of fascism: Populism and the Far Right. Verso, 2019.

¹⁰ Eatwell R., Goodwin M. National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. Pelican Books, 2018. P. 7.

¹¹ Eatwell R., Goodwin M. National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. Pelican Books, 2018. P. 53.

Ітвел і Гудвін стверджують, що підйом націонал-популізму спричинений чотирма причинами, які вони називають **«чотири D» (distrust, destruction, deprivation, de-alignment)** — **недовірою, руйнуванням ідентичності, депривацією, переорієнтацією**. Недовіра — це зростання масової недовіри до уряду, інтелектуалів та ЗМІ. Руйнування ідентичності пов'язане з розчиненням етнічної основи їх батьківщини через масову міграцію та політику мультикультуралізму. Третя причина — депривація у значенні падіння рівня життя середнього і трудового класів у країнах першого світу, спричиненого глобалізацією. Четверта причина — переорієнтація, відхід виборців від право- та лівоцентристської дуополії, що встановилась після Другої світової війни. Автори наголошують, що ці чотири причини мають довготривалий характер і впливатимуть на політику найближчі десятиліття, тобто націонал-популістська хвиля — це надовго. Іншим чинником цього є найвищі показники підтримки націонал-популістів серед молодого покоління.

Центристський популізм існує, прикладом його є італійський рух «П'ять зірок» Беппо Грілло. У кінці 80-их ліберальний (центристський) популізм сповідував у Бразилії Фернандо Коллор ді Мелло, що навіть став президентом. Тагієф висуває гіпотезу про ліберальний популізм, що просуватиме ринкове суспільство та тотальний економічний лібералізм. Але наразі це рідкісні випадки. Сьогодні центристський популізм має здебільшого технологічно-проектний характер. Коли еліти переконуються, що зростання популістського руху не вдається зупинити засобами дифамації чи замовчування, вони використовують відомий у гасінні лісових пожеж метод «зустрічного палу». В центрі уваги ЗМІ раптом опиняється

молодий симпатичний політик, який нападає на еліти та обіцяє зміни. Та прийшовши до влади, він проводить політику попередніх влад. Прикладом саме такого центристського популізму може бути Емануель Макрон і його партія або проекти Ляшка чи Зеленського.

Переважно, центристський популізм — це насправді отруєна зброя еліт проти народу.

Як еліти борються проти популізму?

Вище були згадані головні, донедавна, методи боротьби еліт проти популізму — **медійна дифамація, замовчування, «зустрічний пал»**. Поширеним методом було й **відкриття кримінальних справ** за «розпалювання ненависті» і т. п.

Але з 2016 року, з року перемоги Брекзиту у Британії і Трампа у США, цей арсенал значно розширився.

Це **вал науковоподібної академічної пропаганди** від різноманітних «експертів». Це **фейкньюз** — поширення під виглядом новин очевидної брехні. Це **постправа** — формування суспільної думки, виходячи не з фактів, а з емоцій. Це тиражовані провідними медіа **теорії змови**, на зразок «Трампа — агент Путіна». Це **газлайтинг** — через всеохопні масовані кампанії у ЗМІ змушування людей сумніватися в очевидних істинах та емпіричних фактах. Це оглушливе **повернення цензури**, насамперед в соціальних мережах інтернету, масова **деплатформізація** консервативних та антиімміграційних активістів і політиків у фейсбук та твітер (при тому, що там вільно почуваються акаунти лівих екстремістів та ісламських терористів)¹². Ще у 2011 р, під час «арабської весни», Джек Дорсі

¹² Dice M. The Liberal Media Industrial Complex, 2019. P. 18.

та Марк Цукерберг співали оди свободі слова у твіттері і ФБ, але за десять років все докорінно змінилось.

Нарешті чи не найбрудніший прийом — **інструменталізація епідемії коронавірусу** для дискредитації популістських політиків і рухів, свідками чого світ був у 2020 році.

Здається, що боротьба еліт проти популізму — це боротьба без правил.

Путінські сирени і популістські рухи

Популістські рухи сприймають себе як рухи антисистемні. Нерідко їм ввижаються союзники серед тих, до кого панівна система демонструє прохолодне ставлення, наприклад, до кримінально-тиранічного режиму Путіна в РФ.

Позитивне ставлення до путінської Росії деякими лівоча право-популістськими рухами (СІРІЗА чи німецька АдН) може бути пояснене різними причинами. Від наївного підходу у дусі «ворог мого ворога — мій друг», до традиційних для деяких країн проросійських сантиментів. Наївні підходи, бо насправді Путін — сам частина системи і виконує роль публічного «опудала» для ліберальних демократій та фальшивого маяка, який заманює на скали їх опонентів. Якби він справді заважав системі, так як це демонструється про людське око, його режим давно був би розчавлений зовнішнім тиском.

Брутально фальшовані вибори, поліцейські кийки, повний контроль над ЗМІ, рекордна корупція, сфальшовані судові процеси, тюремні тортури, жорстоке національне гноблення неросіян — всі ці родимі плями путінського режиму (втім, будь-якого російського режиму) мали б викликати огиду та відразу в усякого борця за народ. Особливо, якщо Росія про-

бує експортувати свою ординську модель у сусідні країни і вдається до гібридних війн, підтримки тероризму, анексій. Та, як бачимо, немало у світі політиків різних мастей, котрі виступають за дружбу і «торгівлю з людоїдами».

Іншим поясненням є фінансова допомога від Кремля, яка, очевидно, у певних випадках справді трапляється. І це насправді є самогубством для тих, хто йде на це, адже путінський рубль тягне за собою неминучу компрометацію та дискредитацію для тих, хто його бере.

Врешті потрібно пам'ятати, що **друзів Путіна не бракує в жодному з політичних таборів Європи чи Америки. Борців проти санкцій та за визнання анексії Криму можна зустріти серед лівих, правих, центристів, серед лібералів і консерваторів, серед влади й опозиції, причому серед істеблішменту не менше, ніж серед популістів.** Просто провідні ЗМІ голосно кричатимуть про «проросійську Марін Ле Пен», але і словом не згадають про ще більш проросійського кандидата — Франсуа Фійона від центристської (!) партії «Республіканці». ЗМІ кричатимуть про дійсно проросійську АдН, але про таку ж проросійську Ліву партію — вже говоритимуть тихіше, а, наприклад, про проросійську Вільну демократичну партію Німеччини (ліберали) — взагалі ні пари з уст.

Не існує якогось роману популізму з путінізмом. З путінським режимом мають справу ті, хто ставить прибуток вище від репутації, як-от колишній німецький канцлер Шрöder, соціал-демократ.

Спад популістської хвилі?

Восени минулого року з'явилися публікації, у яких пишуть

про «спад популістської хвилі». Справді, поразка Трампа на виборах, невелике зниження рейтингів популістів у Європі — таке існує. Та самі аналітики пов'язують це з психологічним впливом епідемії коронавірусу, внаслідок чого народи в момент небезпеки згуртувались навколо урядів¹³. Та якщо уряди та еліти не запропонують успішних способів подолання епідемії, то популістська хвиля перетвориться на цунамі. Адже «чотири D» нікуди не поділися.

Перспективи популізму в Україні

В Україні існує запит на низову активність з соціал-національною проблематикою. Проблема в тому, що «наші» еліти одними з перших застосували метод «зустрічного палу» — у 2014 р. цю роль зіграв Ляшко (землю їсти, корову цілувати), а в 2019 р. зірвав джекпот телезірка Зеленський. Коли Трамп став президентом США, його запитали, чому ж він не брав участі в президентській кампанії 2008 року (тоді балотувався Обама і Маккейн). Трамп відповів, що в той час він був ведучим дуже популярного телешоу, з захмарними рейтингами, а в США існує закон про рівні можливості, який забороняє ведучим популярних телешоу балотуватися.

В Україні внутрішня політика, напрямки «реформування» не змінюються з часів Кучми. Їхнім змістом завжди була приватизація прибутків елітою, соціалізація втрат, збагачення багатих, обкрадання бідних; змістом «реформ» завжди було розукраїнювання України, витіснення українців з України, плазування перед зовнішніми потугами. Владна еліта Украї-

¹³ Zangana Azad. Has Covid-19 killed off populism in Europe? URL: <https://www.schroders.com/en/insights/economics/has-covid-19-killed-off-populism-in-europe/>

ни як обслуга клубу олігархів десятиліттями веде прибуткову справу — запродає народ і націю. Тому підйом масового антиелітного, національно і соціально орієнтованого руху є питанням часу. Важливо, щоб цей рух очолили націоналісти.

Юрій ОЛІЙНИК

кандидат політичних наук,

керівник дослідницьких програм

Недержавного аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень»

ЛІБЕРАЛЬНИЙ ПОПУЛІЗМ: ПАРТІЇ-СИМУЛЯКРИ ОЛІГАРХАТУ

Українська політика залишається інфільтрованою впливом олігархів, що втілюють власні інтереси і протидіють конкурентам. Партійна структура стала чи не головною жертвою, змінивши свою первинну суть з вихолощенням засадничих принципів представлення інтересів окремих груп населення. Для розуміння цього викривлення варто окреслити головні поняття, про які йдеться, виокремити їхню суть і походження, а також проблеми сучасного порядку денного.

Почати варто з питань дефініцій. Що таке олігархат? Це не просто великий бізнес, накопичений відповідно до рамок суспільної моралі. І навіть не бізнес, що намагається впливати на владу через лобістські кампанії — за умови їхньої прозорості або вагомої автономії “політичного класу”. Не можна сюди відносити і традиційну аристократію, що ґрунтується не лише на фінансово-майнових, а й звичаєвих принципах функціонування суспільства (на відміну від звичних нам “нуворишів”).

Проблема навіть не у прямій участі олігархів в політичних проектах на чільних ролях (що епізодично бачимо і в Центральній Європі — той же випадок прем'єр-міністра Чеської Республіки Анджея Бабіша). Але справді згубну систему олігархату формує саме тотальне взаємопроникнення і зрощення політичної влади та бізнес-інтересів. В Україні вже навіть самі олігархи не беруть всіх політичних та репутаційних ризиків на себе, не стають політиками, залишаючись зовнішніми напівприхованими ляльковиками.

Без розуміння головної внутрішньої загрози Україні неможливо будувати адекватну стратегію реформ і розвитку, так як і зовнішньої — агресивної політики Російської Федерації. Два вищезгадані фактори можуть взаємопосилюватись, зазнавати додаткового тиску західних ментальних впливів. Натомість бачимо спроби перевести увагу на інші деструктивні фактори — такі як тотальна корупція, яка насправді є лише одним із симптомів проблем політичної структури.

Базовою одиницею політичної структури модерної демократії є партія. Що таке партія як явище суспільно-політичного життя? Мусимо згадати класичні джерела, античне походження (від римсько-грецьких джерел). У полісах античного світу перманентна відкрита боротьба груп формувала плинну партійність із залученням широких мас населення. Згодом у III-I ст. до Різдва Христового головною фавбулою існування Римської Республіки стала боротьба угруповань оптиматів та популярів, які опирались на патриціат з багатою верхівкою і широкі маси населення відповідно. У цій боротьбі чітко бачимо різне програмне наповнення, формування відмінних проєктів розвитку суспільства — у наш час це можна порівняти з дихотомією Демократичної і Республіканської партій у США,

що являють собою масштабні суспільно-політичні рухи з внутрішньою фракційністю.

Починаючи з елітарних клубів XIX століття поступово розгортається формування сучасних партійних структур (торі проти вігів у Великобританії, джексонівські демократи проти опонентів у США, розбіжності між якими вирішувались в ході Громадянської війни). На початку XX століття формується тип масової партії.

Звісно, зберігається відмінність між тоталітарними та демократичними режимами. У перших (класично в СРСР і Китайській Народній Республіці) монополія влади однієї партії стимулює масовість участі в партійній структурі мільйонів осіб — через примус або стимулювання потенційними привілеями і додатковими можливостями. У державах західної демократії членство добровільне, але формується значна зацікавленість громадян у реалізації своїх поглядів на суспільні зміни. При чому ваги набирає опосередкована участь різних верств населення — професійних спілок, земляцтв, відкритих груп впливу. Хоча ця модель частково відмерла у Європі, в США у групи членів партій та офіційно зареєстрованих прихильників входять мільйони осіб. Головний принцип модерної партійної структури (що відповідала розвиненому індустріальному соціуму) — публічна політика виступає втіленням інтересів окремих груп.

Тим часом в результаті деколонізації у новопосталих державах Азії та Африки запозичується модель партійної демократії. І в більшості випадків лише як фіктивне прикриття більш архаїчних структур. Тут можна виокремити дві заміни деформації. Перша — партійна структура виступає просто виразником інтересів ворожих етнічних груп та їхніх еліт, з

процвітанням принципів кланової побудови політики. Інша деформація — партії стають лише симулякром місцевих олігархів чи зовнішніх спонсорів, що або фальшують вибори, або скуповують голоси.

У ХХІ столітті вищезгадані негативні риси передаються назад до метрополій, стимулюючи певну партійну деформацію у країнах Заходу. З одного боку бачимо закапсулювання головних керівних партій (як соціал-демократи та християнські демократи у Федеративній Республіці Німеччина) у вузькому колі політичного істеблішменту, що виражає, насамперед, інтереси панівних еліт, а не широких верств населення. Відбувається зближення ідеологічних позицій двох чи трьох головних партій, що просто змінюють один одного. Це супроводжується масовою втомою від політики, зменшенням відсотку громадян, що беруть участь у виборах.

Довгий час і в Україні вищезгаданий сценарій сприймався як приклад європейської політичної традиції, до побудови якої варто прагнути (особливо активно в інтелектуальних колах це обговорювалось за доби «пізнього» Ющенка, під час майже двопартійного домінування “Батьківщини” та “Партії регіонів”). Але ця модель продемонструвала крихкість на Заході під час кризи останнього десятиліття. Маса виявилась незадоволеними закритістю еліт, що замість реалізації інтересів виборців нав’язують населенню стереотипи, як йому діяти. Це стало головною причиною так званого сплеску “популізму”, що спровокований насамперед зближенням позицій мейнстримних партій. Таке домінування все вужчих центристських позицій оголює ідеологічний простір на лівому та правому фланзі для нових альтернативних сил, які демонструють прагнення втілювати в життя бажання народних мас.

У глибшому контексті за конфліктом між популістами та мейнстрімними партіями можна побачити різницю між демократією та елементами меритократії (“влади мудрих”, які вчать нерозумні маси, чого їм слід прагнути). Такі самопроголошені авторитети у поєднанні з нав’язуванням специфічної моделі. Нормальність такого становища легітимізується як через ЗМІ, так і політичних філософів, що багато уваги приділяють не лише парципативній, а й деліберативній стороні демократії — тобто важливістю обговорення і осмислення проблеми на експертному рівні, а не виключної орієнтації на результати волевиявлення населення культурної поведінки згідно з напрацюваннями культурного марксизму, представники якого захоплюють домінування в університетах, викликають несприйняття всередині широких мас, що поступово проявляється у політичному плані. Відповідно надії знищити популізм через дискредитацію нових рухів — марні, допоки не будуть вирішені базові протиріччя.

Але попри закритість мейнстрімних еліт і зближення позицій партій, на Заході вони зберігають основні ідеологічні риси, за якими їх можна класифікувати і передбачити ймовірну поведінку у майбутньому, виконання частини взятих перед виборцями зобов’язань. Аналогічно працюють і популісти — з наголосом на певну нішу (здебільшого з правим чи лівим нахилом).

В Україні, як часто це бувало в нашій історії, взаємно накладаються негативні сторони кількох моделей при мінімізації позитивних аспектів. Загалом, бачимо домінування проектів “на одне скликання”, що, по суті, тримаються на фінансово-медійній підтримці олігархів та зовнішніх спонсорів. Водночас політична пропаганда (особливо на перших етапах)

прагне охопити якомога ширше поле виборців, хоча і з певними відмінностями (приклад “Слуг Народу” і “Голосу” — орієнтація на різні відтінки електорату зі схожою програмою). По суті, у 2019 р. не було якісної новели — схожі проекти розроблялись понад 20 років — можна згадати “Озиме покоління”, “Партію зелених”, “Самопоміч” et cetera. З перетіканням середньої ланки і частини керівництва. Вивіски змінюються — обличчя залишаються.

Тобто, бачимо запозичення головних мінусів мейнстримної моделі — відсутність чітких меж між поглядами партій, закритість їхнього правління. Водночас активно експлуатується пропагандивна орієнтація на широкі маси. Але на відміну від західних “популістів” не пропонується осмисленого рецепта розвитку суспільства (правого, лівого чи навіть лібертаріанського— як у Піратської партії Ісландії). Лише тотальні обіцянки покращення всім соціальним групам, що взаємно виключають одна одну під час реалізації на практиці. Звісно, окремі політики намагаються розробити такі політичні програми, орієнтуючись на європейські моделі. Часом ці проекти виглядають досить поважно, але ніколи не сприймаються політичними структурами як чітко визначена програма. Відсутність ідеологічної визначеності — вона не потрібна, бо ж лише обмежує електоральне поле.

Це призводить до ідеологічної прірви між політичними інтелектуалами всередині цих конструктів (бо назвати їх партіями дуже важко). Здається, що формуються внутрішні платформи, між якими ведеться заочна дискусія. У «Голосі» — консерватор Юрчишин проти марксистки Савсун. У «Слузі народу» — русофіл Бужанський проти Мокана чи Юраша. Однак причиною розколів ці суперечності не стають. Бо самі

носії різних принципів усвідомлюють, що вони залишаються впливовими саме через аморфність і невизначеність.

Адепти цих рухів намагаються також апелювати до західних моделей, де співіснують та дискутують різні ідеологічні табори партії — від поміркованого Байдена до соціаліста Сандерса в Демократичній партії США, платформи палеоконсерваторів, неоконів та трампістів у Республіканській. Але такі порівняння, по суті, карго-культ. Бо у США йдеться про кілька багатомільйонних рухів з багатьма зацікавленими групами. А наші партії займають лише невеликий електоральний сегмент (або він швидко зменшується після аномального старту — як у «Слуг народу»), різні погляди обмежуються позиціями індивідів-політиків, не стаючи ідеологією груп, що виражають думку цілих верств населення.

Інші, давно обговорені вади, властиві більшості політичних структур держав Азії та Африки — відсутність живої структури на місцях (яка може сформуватись на обмежений час в процесі передвиборчої ейфорії, але швидко зникає), вкоріненості політиків у партію, та насамперед — відсутність диверсифікованого фінансування (партійці, дрібний та середній бізнес) і монополізація з боку кількох олігархічних джерел, які через доступ до фінансових ресурсів та ЗМІ здобувають непереборний вплив на політичні сили (з якого політики рятуються паралельною орієнтацією на різних покровителів, що теж призводить до послаблення впливу формального на власну партію, в якій присутні групи впливу різних акторів). Склалась ціла традиція — коли окремі акціонери у партіях зберігають різний вплив.

У кінцевому результаті українські псевдопартії залишаються утворенням з подвійним дном — приходять до влади як

справедливо-популістські, а надалі реалізують ліберальний порядок денний (з певними корективами в інтересах різних гравців — окремих олігархів, тримачів пакетів акцій всередині політичної групи).

І щонайгірше — олігархічні групи зацікавлені у збереженні деструктивного для держави і суспільства стану і стримуванні національного відродження, бо розрізнена атомізована маса — зручне поле для маніпуляцій. Тоді як люди з окресленими принципами і національною свідомістю важче піддаються інформаційному впливу. Тому останніми роками запроваджуються інші інструментарій — запозичення національних і конструктивних гасел політиками, що надалі дискредитують правильні ідеї. Також все більше наростає вплив західних акторів, насамперед ліволіберального поля (хоча Москва продовжує зберігати левову долю впливу).

Олексій ТКАЧЕНКО

студент магістратури факультету соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПОПУЛІЗМ НЕ ЗАГРОЗА, А СОЮЗНИК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Останнім часом багато спостерігачів характеризують політичну ситуацію у світі як хвилю популярності популізму, популістських рухів й політиків. Деякі з них мають протилежні інтереси до тих, кого називають популістами. Відповідно вони невпинно критикують популістів та звинувачують у різних нещастях. Чимало таких спостерігачів поширюють думки в Україні нібито популісти є загрозою нашій державі. Згідно з таким доволі гучним у соціальних мережах поглядом, популізм сам по собі чи у будь-якому забарвленні є ворогом України, її національних інтересів та сил, тобто українських націоналістичних рухів. Однак, якщо дійсно захищати національні інтереси, то потрібно точно окреслювати тих, від кого їх потрібно захищати. Тож для українського націоналістичного дискурсу є актуальним питання, чим є популізм в цілому та у різних забарвленнях та чи несе він або його прихильники загрозу Україні. Спроба цього наведена у даному матеріалі.

За допомогою чого можна здійснити найбільш чітко та незаангажоване дослідження певного явища? За допомогою науки! Тобто якщо винесене до розгляду поняття є явище політичне — то науки політичної. У межах останньої безліч спроб проаналізувати популізм таким чином робилось політичними дослідниками з моменту другої хвилі популярності популізму у світі — у 1960-ті роки. Зазначені дослідники розробили чимало варіантів складових теоретичного підходу для дослідження популізму. І для того, щоб чітко окреслити сутність популізму, необхідно систематично оглянути найбільш важливі з цих варіантів та виділити з них найбільш ефективні.

За результатом систематичного огляду найзначніших дослідників популізму, можна виділити чотири основні теоретичні підходи для його дослідження. Тобто підходи для визначення чітких критеріїв популістських політиків і рухів серед інших напрямків:

- харизматичний;
- ідеологічний;
- комунікаційний;
- стратифікаційний¹.

Тепер коротко розглянемо кожен з них та встановимо найбільш ефективний. Згідно з харизматичним підходом, популістськими є рух та політики, які прагнуть встановити панування харизматичного лідера. Цей підхід є, очевидно, найбільш неефективним. Адже з його позицій до популістів потрібно віднести безліч політиків — аж до Цезаря, що розмиває явище популізму, змішує в його межах політичні явища

¹ Ткаченко О. А. Вимірюючи популізм: теоретичний інструментарій для дослідження феномену. Молодий вчений. 2020. № 2(78). С 268. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/2/58.pdf>.

давнини та сучасності й робить неможливим його дослідження. Згідно з ідеологічним підходом, популізм є ідеологією, яка ґрунтується на поділі населення на «добрі» маси та «погану» еліту й повагу до суверенітету маси — народу чи нації — будь-якою ціною. Однак, оскільки цих цінностей недостатньо для конструювання ідеології як системи за допомогою якої пояснюється будь-що, прихильники цього підходу називають популізм «тонкою ідеологією». Тобто ідеологією, яка тонко на шаровується на різні інші ідеології й без них не існує. Однак, якщо за таким підходом вести ефективне дослідження того, що має «ідеологічну розмитість, то в такому контексті популізм як визначається, так і постійно губиться, бо перетворюється на перескакування від ідеології до ідеології у пошуках популізму»². Згідно з комунікативним підходом, популізм є прийомом політичної риторики, за допомогою якого політик спрямовує маси виборців проти умовної еліти. Відповідно популістом може стати будь-який політик, який використовує даний прийом. Однак тоді стає абсолютно незрозумілим, чому з приходом до влади одних популістів у державі відбуваються кардинальні зміни, а з приходом інших істотних змін не відбувається. І чому у світовій історії популісти періодично є то дуже популярними і до влади приходять їх велика кількість, то відносно забутими, тоді як популізм як риторика застосовується завжди. Всі ці недоліки дослідження популізму усуваються із застосуванням останнього підходу — стратифікаційного. Згідно з ним, популізмом є політичний рух, «спрямований на усунення від ключових позицій в політичному

² Ткаченко О. А. Вимірюючи популізм: теоретичний інструментарій для дослідження феномену. Молодий вчений. 2020. № 2(78). С 267. URL:<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/2/58.pdf>.

режимі представників старої політичної еліти представниками не з контреліти, а з не-еліти, щодо якого перш за все має важливість його соціальна підтримка не-елітами суспільства, а не політичні ідеологія чи риторика»³. І розробивши критерії практичного застосування стратифікаційного підходу, можна максимально ефективно досліджувати популізм. Тобто, можливо:

1) «визначати в якості критеріїв до визначення популізму те, що можна чітко визначити в політичній історії й сучасності світу — рух мас та їх прагнення до оновлення політичного режиму, а не чіткі речі, як ідеологію чи комунікацію;

2) визначити унікальність популістських рухів та акторів на фоні інших і чітко відокремити перших від усіх інших. А не звалювати в нерозділену сукупність безліч політичних явищ, як це відбувається згідно з іншими підходами»⁴.

Згідно зі стратифікаційним підходом, розподіл популізму на лівий і правий не відбувається. Адже не елементи лівих та правих ідеологій чи політичної риторики визначають популіста, а характер його відносин з політичною елітою незалежно від ідеології чи риторики. Це влучно зазначає гасло іспанських протестувальників-популістів у 2011 році: «Ми не праві й не ліві, ми прийшли знизу і йдемо догори!». І це є наслідком того, що згідно зі стратифікаційним підходом розподіл маси – еліти визначається як «соціальна реальність, з якою стикаються представники популістських рухів. І на яку вже реагуючи, вони формують такі риторичні й ідеологічні лозунги. За

³ Ткаченко О. А. Вимірюючи популізм: теоретичний інструментарій для дослідження феномену. Молодий вчений. 2020. № 2(78). С 268. URL:<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/2/58.pdf>.

⁴ Там само.

цим підходом популізм переплавляє мозаїку лівих, правих, глобалістських та націоналістських елементів у зброю собі на службу»⁵.

Якими є взаємини такого популізму з націоналізмом? Популізму як антиелітарного руху, до якого тоді відносяться різні політичні рухи? Відносини подібних популістських рухів з націоналізмом залежать від позицій в межах цього руху щодо вирішення протиборства мас з елітами у співвіднесенні з національним питанням. Якщо національний розподіл позиціюється як перешкода до перемоги над елітою мас, що мають діяти на наднаціональній основі, то такий популізм є противником націоналізму. Такими популістськими рухами є радикально ліві рухи або анархістські рухи всіх гатунків — і лівих, і правих. Але якщо національний розподіл розуміється як необхідні рамки для перемоги мас над елітами, що можлива лише на національній основі, такий популізм навпаки є союзником націоналізму. Такий популізм є націонал-популізмом. І як влучно помітив дослідник феномену Дж. Джудіс, націонал-популістські рухи «відкидають наднаціональні утворення. Вони хочуть відновити твердий державний контроль над валютою, фіскальною політикою і кордонами. Не всі з них люблять використовувати для опису своїх цілей термін «націоналістичний». Але по суті ці рухи є націоналістичними на противагу імперіалістичним чи глобалістським»⁶.

Націонал-популістський рух може діяти в будь-яких межах.

⁵ Ткаченко О. А. Вимірюючи популізм: теоретичний інструментарій для дослідження феномену. Молодий вчений. 2020. № 2(78). С. 267. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/2/58.pdf>.

⁶ Джудіс Б. Дж. Великий вибух популізму. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2017. 190 С. 164-165

Але найбільшої популярності він набуває там, де його позиції є найбільш актуальними — як відповідь на суспільні виклики. У країнах, де національний розподіл ще точно не реалізовано, тобто не розбудовано національну державу. Оскільки націонал-популізм є явищем сучасності, бо базується на сучасному розподілі маси – еліти, то виклик нерозбудованості національної держави — у країнах, де діють націонал-популістські рухи,— стоїть поруч з іншими важливими викликами цих країн. І якщо націонал-популістський рух чи політик прагне набутти популярності в цій країні, він має давати відповіді й на ці виклики. Детально зазначені виклики та як згідно з ними формується природа націонал-популізму досліджено у дипломній роботі автора. За результатом цього дослідження, націонал-популізмом є «політичний рух, спрямований на усунення від ключових позицій політичного владарювання представників старої політичної еліти представниками не з контреліти, а з не-еліти, (щодо якого перш за все має важливість його соціальна підтримка не-елітами суспільства, а не політичні ідеологія чи риторика руху) з метою:

- 1) побудови сучасної ринкової економіки;
- 2) переходу до моделі електоральної демократії;
- 3) формування сучасної національної держави;
- 4) встановлення прозорого та ефективного соціального регулювання»⁷.

Прикладами політиків, що реалізовували такий націонал-популізм у минулому, є Жетуліу Варгас — пре-

⁷ Ткаченко О. А. Держава «прозорого та ефективного соціального регулювання»: дипломна робота. URL: https://drive.google.com/file/d/1At5y iXYCg5TQ3MeM1ZHA_1voZ26XiNJ8/view?fbclid=IwAR1s5eErC2gS89G7MwlgHrZVV84ULyM_X_0iKwbWGr_CKvCGZGv8nmdZi0.

зидент Бразилії у 1930–1945 роках та Джавахарлал Неру — прем'єр-міністр Індії у 1947–1964 роках. А в сучасності — Віктор Орбан, прем'єр-міністр Угорщини з 2010 року, який є прикладом ефективного захисту інтересів власної країни та більшості її населення, зокрема й для багатьох українських націоналістів.

Після цього необхідно лише з'ясувати, чи є націонал-популізм союзником не тільки націоналізму, а й українського націоналізму в реаліях нашої країни. Це можна здійснити опираючись на детальний аналіз реалій України та виклики, що стоять перед країною і більшістю українців, тобто їх національні інтереси та відповіді, які націонал-популізм може на них дати під час реалізації у формі націонал-популістської держави. Подібний аналіз є в роботі автора — «Націонал-популізм як дороговказ для України: практичне обґрунтування». За підсумками даного аналізу виділяються 6 ключових викликів інтересам України та більшості українців.

1. «Відсутність організованого руху, що здатний вивести Україну з глухого кута розвитку.

2. Наявність при владі в Україні еліти, яка хоч і розбита на декілька фракції, але спільна у прагненні витискати ресурси будь-якого характеру, використовуючи всіх інших українців, і спільно утримувати владу не зважаючи на те, яка з фракцій знаходиться при владі.

3. Економіка України лише номінально може вважатися сучасною ринковою, а реально відстала і обмежена у надаванні можливостей повноцінної участі в ринковому обміні як спільноті в цілому, так і українцю зокрема.

4. Відсутність в Україні влади, що реально діє на користь більшості українців.

5. Відсутність становлення України як національної держави.

6. Відсутність соціальних гарантій та привілеїв для українців, хоча б для базового достатнього рівня життя в Україні»⁸.

Отже, спираючись на результати даного дослідження, можна навести 6 рис націонал-популізму, завдяки яким, за його втілення, можна дати ефективні відповіді на дані питання.

1. «Націонал-популізм є не ідеологією і не набором політичної риторики»⁹.

Згідно з відповідною рисою націонал-популізму, саме націонал-популістський рух найбільш підходить на роль організованого руху, що здатний вивести Україну з глухого кута розвитку. Адже, з одного боку, у своїй діяльності він не обмежується ідеологічними мантрами чи мантрами вождів, що трактують ідеї, які можуть з внутрішньої логіки чи власних інтересів закликати до дій, що суперечать і наносять шкоду інтересам України й більшості українців. Ідеологічними мантрами, позитивні функції яких — мобілізаційна та організаційна. Завдяки їм людям надавались мотивація та скріплена єдиними цінностями організація, які ослабли на фоні деструктивних наслідків їх застосування сьогодні. Ослабли, адже, «в період загальної доступності будь-яких джерел інформації, поширення останньої під одним ідеологічним ярликом стало не важливим і складним. Не важливим, адже люди і так отримують безліч стимулів до дії з інших джерел іншого ідео-

⁸ Ткаченко О. А. Націонал-популізм як дороговказ для України: практичне обґрунтування. Покров. URL: <https://pokrov.world/nacjonal-populizm-yak-dorogovkaz-dlya-ukrayiny-praktychne-obgruntuvanny/>.

⁹ Там само.

логічного забарвлення або без забарвлення. Складним, адже з таким рівнем конкурентності ізолювати осіб від отримання інформації та ідей з інших джерел надзвичайно важко. Для цього потрібно будувати систему складно пов'язаних ідейних фрагментів, що часто суперечать самі собі та нав'язуються особам через тиск. І в результаті частіше викликають більше зневіри та відрази, ніж покращують їх організованість та вмотивованість»¹⁰. А з іншого боку, націонал-популістський рух не окреслює свою діяльність лише умовними риторичними лозунгами, за незначущістю яких приховані інтереси окремих осіб, але не національні. Націонал-популістський рух має не умовні, а чіткі у реалізації для себе орієнтири. Орієнтири, реалізація яких безпосередньо пов'язана з інтересами України, більшості українців та членів руху. Насамперед це усунення від ключових позицій політичного владарювання представників старої політичної еліти та реалізація інтересів мас — більшості населення країни, які позиціонуються як національні інтереси. Але при цьому націонал-популістський рух не обмежує себе у цій реалізації чужими ідеологічними ланцюгами на зразок ліво-право і використовує будь-які засоби, тільки щоб вони відповідали «інтересам більшості її членів та не порушували базових інтересів інших членів»¹¹. При цьому дотримуючись заповітів українських націоналістів, наприклад, Миколи Сціборського: «Все те добре, що добре для блага, сили й розвитку моєї нації; все те зле, що цю силу й розвиток послаблює — це основна заповідь ідеології українсько-

¹⁰ Ткаченко О. А. Проти всіх глобалізмів. Націоналізм як досконалий егоїзм. Покров. URL: <https://pokrov.world/oleksij-tkachenko-proty-vsih-globalizmiv-nacjonalizm-yak-dokonanyj-egoyizm/>.

¹¹ Там само.

го націоналізму»¹².

2. «Націонал-популізм призводить до усунення від ключових позицій політичного владарювання представників старої політичної еліти представниками не з контреліти, а з не-еліти».

Стара політична еліта є головною перепоною розвитку України. Вона й до сьогодні не залишає вершин політичного владарювання, лише одні її фракції змінюються іншими, тоді як українцям це здається кардинальними політичними змінами. За панівною верхівкою залишаються одні й ті ж інтереси та схеми, що є очевидним завдяки ряду досліджень^{13,14}. саме організований націонал-популістський рух здатний усунути від політичного владарювання цю стару політичну еліту, а не замінити одну її фракцію іншою (панівну групу на контреліту). Чи зробити це частково, поставивши на одні ключові посади представників не-еліти, а на інших залишивши представників еліти, які оперативно введуть у свої організовані схеми розрізаних представників не-еліти.

Риса третя — націонал-популізм призводить до реального формування сучасної ринкової економіки.

Україна визнана Світовою організацією торгівлі країною з ринковою економікою де-юре з 2006 року. Але де-факто вона

¹² Сціборський М. Націократія. Київ: Домінант, 2016. С. 37.

¹³ Ткаченко О. А. Люстрація як чинник успіху пострадянських країн. VoxUkraine. URL: https://voxukraine.org/uk/lyustratsiya-yak-chinnik-uspihu-postradyanskih-krayin/?fbclid=IwAR1DjGnKWUkM3Q7ATixVLCv84U66sLRxk4ekLTL_aauy7yuffbWQB1cSxho.

¹⁴ Ткаченко О. А. Націонал-популізм як дороговказ для України: практичне обґрунтування. Покров. URL: <https://pokrov.world/nacjonal-populizm-yak-dorogovkaz-dlya-ukrayiny-praktychne-obgruntuvanny/>.

не є такою. Адже не є країною, де «члени суспільства та інститути якої на позиціях рівноцінних суб'єктів беруть участь у процесах ринкового обміну як всередині країни, так і ззовні»¹⁵, що у такому значенні було б абсолютно на благо українцям. І лише націонал-популістський рух може реалізувати найбільш систематичне перетворення України на країну з сучасною ринковою економікою. Адже його представники здатні не лише провести необхідні для цього структурні реформи, але й усунути стару еліту від важелів економічної політики, які вона застосовує на шкоду економіці країни і на благо собі. І правомірно змусити еліту заплатити компенсацію за ці збитки, яка є такою необхідною для проведення зазначених реформ.

Риса четверта — націонал-популізм призводить до моделі електоральної демократії, яка реально забезпечує формування влади, що діє на користь більшості членів суспільства.

Значна частина представників нинішньої політичної влади, що вибрана зі старої політичної еліти, не діяла і не діє на благо українців, оскільки вона є безвідповідальною перед ними. Якщо відсутня відповідальність за попередні злочини проти України та українців, то мотивації не робити нових у представників влади немає — навіть коли всі ці злочини виявлені за допомогою сучасних засобів розкриття інформації. Без покарання таке виявлення обертається лише цинізмом. Непокарані представники влади й надалі слідують неперегородженою дорогою правопорушень та завдають збитки Україні прямо й побічно, підриваючи у громадян України мотивацію не порушувати закони. Який же механізм зможе

¹⁵ Там само.

нарешті притягнути політичну еліту до відповідальності, встановити контроль над нею з боку суспільства? Тільки демократія, яка за класичним визначенням є «суспільством, в якому звичайні громадяни проявляють відносно високий ступінь контролю над лідерами»¹⁶. Демократія, яка є політичним режимом, що реалізує технічні риси гарантованості реалізації базових прав та інтересів окремих членів певної спільноти, інтересів більшості цієї спільноти, контрольованості влади цією більшістю та відповідальності першої за порушення інтересів цієї більшості та будь-якого члена спільноти. А не режимом, який має упроваджувати ліберальні чи інші ідеологічні забаганки у формі сумнівних для демократії практик. Демократія, яка в такому окресленні не може не нести блага українцям. І «саме націонал-популізм в останній формі здатен вирішити проблему з демократією в Україні, не розпилюючись на другорядні, чи взагалі не властиві їй в цілому чи Україні зараз, риси»¹⁷.

Риса п'ята — націонал-популізм призводить до формування сучасної національної держави.

Націонал-популістський рух реалізує інтерес більшості членів національної спільноти та усуває від влади стару політичну еліту, яка задовольняє лише свій вузький інтерес і задля цього здатна зрадити інтересам більшості, зокрема і в союзі з зовнішніми силами. Таким чином, націонал-популістський рух розбудовує національну державу як таку, що володіє «верховенством влади в середині та незалежністю у зовнішніх

¹⁶ Dahl R. A. A preface to democratic Theory. Chicago, 1956.

¹⁷ Ткаченко О. А. Націонал-популізм як дороговказ для України: практичне обґрунтування. Покров. URL: <https://pokrov.world/nacjonal-populizm-yak-dorogovkaz-dlya-ukrayiny-praktychne-obgruntuvanny/>.

зносінах»¹⁸. Державу з ефективною формою існування. Ефективною, бо функціонує перш за все на благо більшості власної національної спільноти, а тому має її беззаперечну підтримку і цим забезпечує свою силу й розвиток.

Риса шоста — націонал-популізм призводить до встановлення у державі «прозорого та ефективного соціального регулювання».

У результаті неефективного розвитку української держави та зловживання владою української політичної еліти, більшість українців опинилось у злиднях. А Україна стала державою, «яка прямує в перший світ Європи, але за основними показниками соціальних прав знаходиться на одному рівні із малоперспективними для їх мешканців країнами третього світу»¹⁹. Так, у рейтингу за Індексом людського розвитку, наша країна на 88 місці зі 189 і знаходиться поруч із Домініканською Республікою, Санта-Люсією та Тунісом. І для того, щоб українцям результативно вийти з таких злиднів, їм необхідно підтримати в Україні розбудову держави, що й уможливить досягнення економічного добробуту власними силами, гарантуючи соціальні права і привілеї. А оптимальною моделлю такої держави для країн третього світу є націонал-популістська.

Висновок

Отже, популізм в цілому не є викликом українському націоналізму та рухам, що його втілюють. Такими є лише рухи, які дотримуються тих форм популізму, що прагнуть втілити

¹⁸ Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. Київ: Либідь, 2002. 574 с.

¹⁹ Ткаченко О. А. Націонал-популізм як дороговказ для України: практичне обґрунтування. Покров. URL: <https://pokrov.world/nacjonal-populizm-yak-dorogovkaz-dlya-ukrayiny-praktychne-obgruntuvanny/>.

свої цілі шляхом знищення національного розподілу. Або націонал-популістські рухи в країнах, національні інтереси яких мають суперечності з національними інтересами України, але тоді причина не в націонал-популізмі, а в національних інтересах цих країн. Націонал-популізм же в загальній формі, тобто популізм, реалізація якого вбачається лише на основі національного розподілу, є не противником, а союзником українського націоналізму. Саме з реалізацією націонал-популізму в нашій державі можна дати ефективні відповіді на основні виклики України. І саме з розбудовою націонал-популістської держави в Україні можна здійснити мрії борців за благо України та українців, зокрема й українських націоналістів. Ефективної та сильної в усіх відношеннях української держави. Держави, що уможливило досягнення блага кожним українцем, який не порушує закони та права й інтереси інших українців, але й гарантує допомогу будь-кому з них на цьому шляху.

Богдан БУТКОВСЬКИЙ

ветеран російсько-української війни,
депутат Тернопільської обласної ради

ГІБРИДНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ІСТОРІЯ ЯВИЩА ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Українське суспільство з моменту відновлення незалежності у 1991 році пройшло тривалий шлях еволюції у ставленні до націоналізму — від його несприйняття внаслідок тривалої комуністичної пропаганди до проникнення націоналістичних ідей у різні сфери буття.

Зі свого боку, ставлення українського політикуму до націоналістичної риторики теж змінювалося. Поряд з націоналістичними партіями, що відверто декларують націоналізм своєю ідеологічною основою та називають своїми попередниками націоналістів доби визвольних змагань, виникло явище, що можна назвати ГІБРИДНИМ НАЦІОНАЛІЗМОМ. Адже ті чи інші елементи ідеології націоналізму, зважаючи на свою привабливість для українців, використовуються політичними силами, для яких патріотизм не є ідейною основою. Що більше перемог здобували справжні націоналісти, що більше українці симпатизували націона-

лістичним гаслам, то більш поширеним ставало явище гібридного націоналізму. Наша сучасна історія — це боротьба націоналізму як єдиної сили, що прагне побудувати УССД з відвертими ворогами та гібридним націоналізмом, який паразитує на націоналістичному електоральному полі.

Джерела гібридного націоналізму пов'язані з діяльністю Народного руху України. У масовій свідомості українців НРУ сприймався як патріотична і навіть націоналістична політсила, в той час як насправді ідеологія Руху була соціал-демократичною як в економічній, так і в гуманітарній сфері. *"Україна повинна бути країною, де українцям краще, ніж у Канаді, росіянам краще, ніж у Росії, євреям краще, ніж у Ізраїлі"*. Це слоган Руху 1989 року. Лідер НРУ В'ячеслав Чорновіл стверджував наступне: *«Коли мене звинувачували в націоналізмі деякі "дуже пильні однокурсники", а пізніше — кадебісти, я цим тільки гордився, бо "потрапив у коло таврованих терміном "буржуазний націоналіст" видатних людей мого народу — "від Петлюри до Сосюри". Але сьогодні мені не хочеться, щоб мене називали однаково із провокаторами, які публічно шматують прапори сусідніх держав... На Заході націоналістами називають також виразників крайніх правих поглядів. Щось подібне починає з'являтися і в Україні»*. **Резюмуючи вищенаведені цитати, слід зазначити: те, що радянська, а згодом і російська пропаганди називали націоналізмом, не завжди було таким насправді.** Адже ні Петлюра-соціаліст, ні Сюсюра-комуніст, ні, зрештою, і Чорновіл-соціал-демократ, не були ніколи націоналістами! У кожного з них були свої сучасники-націоналісти: Міхновський та самостійники, ОУН та УПА, УНА-УНСО, КУН, СНПУ, «Тризуб». Утім, у масовій свідомості народу внаслідок радянської пропаганди образ

націоналіста набув дуже широкого значення: щоб сприйматися таким, достатньо просто говорити українською мовою і критикувати СРСР або РФ. Тому вже на початку відновлення нашої державності почалася політична боротьба за вплив на національно свідомого українця, який інстинктивно прагнув підтримати націоналізм, а натомість голосував за партії з псевдонаціоналістичною риторикою. Зі свого боку, для ворожої пропаганди націоналістом ставав кожен, хто хоч якось відстоював незалежну від поневолювачів політику, навіть якщо мотивами були особисті або кланові інтереси.

Причини відсутності націоналістичного мислення у лідерів НРУ гарно схарактеризував засновник ВО «Тризуб» Василь Іванишин: *«Провід демократичних сил утворили люди зі складаною еволюцією свідомості. Вона йшла від виховання в душі сталінізму — через націонал-комунізм раннього шістдесятництва — до ліберального соціал-демократизму і гуманізму. Здолати упередження до націоналізму, яке виховувалось ще з дитинства, більшість із демократичних лідерів так і не змогла».*

Окрім куцого псевдонаціоналізму рухівців у дев'яностих, виникла ще одна гібридна течія, яку сам Чорновіл вдало назвав **кар'єрним націоналізмом**. *«Змінилися часи, і люди, які колись сиділи по кабінетах райкомів партії та райкомів комсомолу, в інших затишних місцинках, раптом на хвилі часу стали надзвичайно великими націоналістами й повчають, хто справжній націоналіст, а хто — ні. Я думаю, що їм час від часу треба приходити до символічних могил справжніх націоналістів, справжніх українських патріотів і каятися тут».* Тобто, на відміну від прозахідних соцдемів та лібералів, **виникає умовно самостійницька частина полі-**

тикуму, що є частково проросійською, але не хоче втрачати переваги, які надає незалежний статус республіки. До таких політиків можна занести перших двох президентів — Кравчука і Кучму — та більшість урядовців їх доби, а на провінційному рівні — дрібніших чиновників і депутатів провладних партій. Як-то кажуть, місце сидіння визначає точку зору. **Значно цікавіше бути президентом окремої країни, ніж губернатором в Російській імперії.** Проте такий стиль політики, що виражався у геополітичній багатовекторності, у самій Росії сприймався як український націоналізм! Відповідну точку зору для українського суспільства транслиували російські ЗМІ, які були дуже популярними у перші два десятиліття незалежності. Коли в 1999 році на президентських виборах проти Кучми у другому турі змагався відвертий колаборант Симоненко, саме Кучма сприймався проукраїнським суспільством як національна альтернатива втраті незалежності, а для російськомовних регіонів він виглядав українським націоналістом! Той самий Кучма, який у 1994 році приходив на гаслах надання російській мові статусу другої державної та тіснішої інтеграції з РФ, у 2003 видає за своїм авторством доволі провокативну книгу «Україна — не Росія», в той же рік він відстоює територіальну цілісність держави в протистоянні навколо острова Тузла. Все це в Москві сприймається однозначно — як український націоналізм, насправді ж це було елементарне виконання базових функцій президента, що є гарантом суверенітету, і могло мати особисті або ж кланові мотиви.

Антикучмівські протестні акції, що відбувалися впродовж 2000–2003 років поєднали в собі не тільки прозахідних лібералів та соцдемів, але й соціалістів Мороза. У 2003 році

до опозиції приєдналися відверто проросійські комуністи. Багатовекторність та спроби відійти від впливу Москви і закріпити свою владу закінчилися тим, що Кучму змусили за допомогою опозиції відмовитися від планів переобиратися у 2004 році. До того ж, ні Кирпа, ні Кравченко, які як члени команди Кучми могли розраховувати на роль наступників, не набули необхідного статусу. Натомість з'явилася проросійська кандидатура Віктора Януковича та прозахідна Віктора Ющенка. З того часу рівень суверенітету української влади постійно падає і зводиться до балансування між геополітичними центрами впливу.

Помітною силою на антикучмівських протестах стали також і націоналісти. На виборах 2002 року партії «Наша Україна» Віктора Ющенка та «Батьківщина» Юлії Тимошенко об'єднали в своїх лавах і націоналістів. Депутатом ВР від «Нашої України» тоді стали Олег Тягнибок (СНПУ) та Андрій Шкіль (УНА-УНСО), представники КУНУ вже мали парламентський досвід і, як правило, блокувалися з прозахідним табором. **Це ще один прояв гібридної політтехнології, коли ненаціоналістичні політсили використовують яскравих націоналістичних лідерів для залучення їх прихильників.** Безперечно, фігури Тягнибока і Шкіля додали електоральних симпатій Ющенку і Тимошенко в україномовних регіонах. Згодом, уже в 2012 році, БЮТ і «Свобода» узгоджували кандидатів до Верховної ради, а в 2014 та 2019 році націоналістів у свої списки брали ліберальні політсили «Народний Фронт» та «Європейська солідарність».

Перший Майдан 2004 року був не тільки ліберальною кольоровою революцією, але і яскравим проявом національного політичного відродження. Хоч звичайним учасникам тих

подій і здавалося, що вони вийшли відстояти свої соціально-економічні та політичні права, насправді йшла геополітична боротьба між Заходом та Росією за вплив на Україну. У цій боротьбі російські політтехнологи змальовували Ющенко та його прибічників агентами США, неонацистами, що готові ділити українців на сорти... Резонансу набула промова Олега Тягнибока на Яворині, в якій він просто назвав речі своїми іменами, адже виступав у Галичині, де слово «москаль» і «жид» є діалектизмом. Тоді Тягнибок висловив загальнопоширену думку, що побутувала серед населення Західної України, про узурпацію влади чужинцями та потребу в об'єднанні всіх національно мислездатних сил для наповнення української держави українським національним змістом. Те, що для людини з почуттям національної гідності є аксіомою, для ворожої пропаганди є інструментом дискредитації. Саме з тих часів і почалася розкрутка теми про бандерівців, які мріють прийти на «Юго-восток» і знищувати всіх російськомовних... Свою далеку від націоналізму позицію керівництво «Нашої України» виразило тим, що відхрестилося від Тягнибока, виключивши його з фракції. Втім, російській пропаганді байдуже, адже нам добре відомі приклади того, як ліпляться відверті фейки про неонациста Турчинова — «кривавого пастора», про Яценюка, який нібито воював в Чечні проти росіян... Українським політикам варто було давно збагнути, що Московії не потрібна незалежність України в жодній формі. Кремль доклався до дискредитації Кучми, згодом навіть Янукович не міг задовольнити кремлівських апетитів. Зараз всі прокремлівські сили, що долучилися до перемоги Зеленського, активно знищують залишки його рейтингу, а російська пропаганда впевнено прямує до того, щоб відвер-

того космополіта Зеленського зробити новим «українським націоналістом», якими до нього були Порошенко, Тимошенко, Ющенко... Єдина зброя проти російської пропаганди — це націоналізм, але щиро стати націоналістом не зміг навіть Чорновіл, тому годі такого очікувати від сучасних політиків. Натомість, задля політичних дивідендів, вони постійно використовують гібридний націоналізм.

Яскравим проявом псевдонаціоналізму в українській політиці стала епоха президенства Ющенка. З одного боку, було дуже багато обіцянок і розмов, робилися певні кроки в гуманітарній політиці, але, окрім двох десятків музеїв та розкрутки теми Голодомору, не вдалося нічого досягнути. Натомість Ющенко завдяки своїм «любим друзям», серед яких чільне місце займав секретар РНБО Порошенко, розвалив прозахідний блок та, по суті, привів у прем'єрське крісло Януковича. Тривале протистояння між Ющенком і Тимошенко призвело до взаємопоборення та того, що про-російський кандидат у 2010 році став президентом України та мало не здав наш суверенітет на угоду Кремлю. У 2004 році Ющенко мав колосальний кредит довіри і в українському суспільстві, і на міжнародній арені; якби він справді захотів змін і був націоналістом, він би зміг здійснити ряд дій, які б унеможливили надалі загрозу нашому суверенітету та територіальній цілісності. Хороші слова та національно зорієнтована риторика — ніщо, коли за цим нема реальних дій! Ющенко буквально за два роки з українського національного «Месії» перетворився на національне розчарування. **Саме використання високих націоналістичних гасел тими політиками, що згодом через свої дії чи бездіяльність втрачають суспільний авторитет, є найбільшою**

шкодою, яку завдає гібридний націоналізм націоналізму справжньому!

Слід сказати, що багато націоналістів були в опозиції до Ющенка, часто критикували його за непослідовність. **На виборах 2010 року лише частина націоналістів прямо підтримали Тимошенко у другому турі, адже вона, як і більшість прозахідних політиків, займалася, так би мовити, електоральним шахрайством.** На заході країни в ході своєї передвиборчої кампанії Тимошенко виступала з націоналістичною риторикою українською мовою, водночас на сході, у Донецьку, вона давала інтерв'ю російською у футболці донецького «Шахтаря». Втім, знаходилися тоді і ті, хто дорікав націоналістам, що, мовляв, їх недостатня підтримка у другому турі привела до влади Януковича. **Ця практика перекидання з хворої голови прозахідних політиків на здорову голову націоналістів згодом лише набувала більших обертів і досягла свого апогею під час правління Порошенка.** Проте нащадки «Нашої України» чомусь схильні забувати, як Ющенко працював на виборах проти Тимошенко, отже, по суті, на Януковича, згадаймо хоча б його тезу про те, що з Януковича, на відміну від Юлі, ще вийде українець.

Період з 1991 до 2012 року продемонстрував наростання у суспільстві попиту на націоналістичну політику. Яскравим прикладом цього став Мовний майдан 2012 року. Протистояння свободівців, що були основними учасниками подій, з силовиками було немов репетицією подальших революційних подій. Націоналісти продемонстрували себе дуже добре, внаслідок чого отримали 37 депутатських мандатів після виборів тієї ж осені. Ситуація у стінах Парламенту різко змінилася, в українському політичному просторі відбулися

тектонічні зрушення. Цікаво, що поки націоналісти боролися з режимом внутрішньої окупації, майбутній «сивочолий гетьман», а в минулому — співзасновник «Партії регіонів», з березня по грудень 2012 року був міністром в уряді Януковича.

Майдан 2013–2014 років має деякі схожі риси з Майданом 2004 р. Геополітичне протистояння, що проявлялося в спробах Януковича грати в багатовекторну політику Кучми, викликало невдоволення в Москві. У середині країни клан, який очолював син президента Олександр, нарощував фінансові потужності і загрожував іншим олігархічним угрупованням. Колективний Захід теж був невдоволений авторитарним режимом та переслідуванням своїх агентів впливу. Більшість українського суспільства хотіла змін і не вважала Януковича гідним очолювати країну. Завдяки свободівцям була консолідована парламентська опозиція, що уже з літа 2013 року оголосила бойкот режиму внутрішньої окупації та проводила масові акції у регіонах під назвою «Вставай, Україно».

Зараз очевидно, що під час Майдану вище керівництво силових структур прямо або опосередковано працювало на ФСБ і поглиблювало протистояння, звужуючи для влади можливість маневру. Водночас росіяни готували операцію з окупації Криму: їм не потрібний був свій проросійський Янукович, їх завданням було розв'язати кровопролитну громадянську війну. Згодом Путін міг би виступити в ролі доброго миротворця і поділити країну так, як йому заманеться. Проте Євромайдан несподівано переріс у національно-визвольну Революцію гідності, коли дух націоналізму захопив широкі народні маси! Інтереси деяких олігархів, ча-

стини панівної верхівки, колективного Заходу і української нації на певний час збіглися. Попри подальшу контрреволюцію, саме 2014 рік варто вважати роком, коли народилася модерна українська нація в сенсі усвідомлення спільності своїх політичних інтересів. Тоді патріотизм та націоналізм набули доти не бачених масштабів. Проте це було б неможливо без попередніх років боротьби націоналістів проти російських впливів! Виявилось, що їх риторика про одвічного московського ворога, неминучу війну з Росією, необхідність захисту свого культурного простору, економічних та геополітичних інтересів є надзвичайно актуальною!

Здавалося б, в цих умовах, коли після національно-визвольної революції почалася війна з Росією, саме націоналісти мали б прийти до влади, проте народ вкотре обрав гібридних, а не справжніх, націоналістів: тих, хто ще вчора був частиною режиму, тих, хто загравав з Путіним, тих, хто готовий жертвувати національними інтересами та територіальною цілісністю... З одного боку, путінська пропаганда робила з Турчинова, Яценюка та Порошенка справжніх неонацистів, а з іншої — олігархічні ЗМІ ліпили їм образ патріотів і майже націоналістів. **Одночасно справжнім націоналістам робився імідж непрофесійних радикалів, з якими не хоче співпрацювати Захід. Саме інформаційне протистояння націоналістам є одним з найкращих маркерів гібридного націоналізму.**

На превеликий жаль, практика виборчих процесів переконливо свідчить, що ЗМІ мають вирішальний вплив на електоральні симпатії. А в Україні всі ЗМІ контролюються олігархами, внаслідок консенсусу між якими у 2014 році кандидатуру Порошенка було погоджено на президента

України. Окрім цього, на парламентських виборах 2014 р. було використано брудні фальсифікації, щоб не допустити фракцію ВО «Свобода» у ВР.

Наступні роки президенства Порошенка були періодом повзучої контрреволюції та промосковського реваншу. Все, як у Леніна: «крок вперед — два кроки назад». Замість того, щоб безжалісно зачистити усю проросійську опозицію, починаючи від олігархічних кланів та російського бізнесу до Московського патріархату та проросійських ЗМІ, що і мав би зробити справжній націоналіст, Порошенко оголосив інформаційну війну націоналістам. Термін «рука Кремля» з його вуст чомусь частіше звучала щодо націоналістів і фронтовиків, ніж до Медведчука та інших проросійських сил. Була навіть спроба зачислити ВО «Свобода» до екстремістських організацій і заборонити партію після провокації з гранатою під Верховною Радою, неодноразово піддавався тиску Правий Сектор.

Порошенко, як і Ющенко, отримав величезний кредит довіри, за нього голосували, бо сподівалися, що він виконає вимоги Майдану та зможе повернути анексовані Росією території. «Антитерористична операція не може і не триватиме два-три місяця. Вона повинна і триватиме години», — заявляв Порошенко. Натомість ми отримали Іловайськ і Дебальцеве... Рейтинг Порошенка стрімко зменшувався, і він вдався до безпрецедентної інформаційної спецоперації щодо відновлення електоральних симпатій — саме так і з'явилися «порохоботи».

Спочатку цей термін у більшості патріотичного і націоналістичного середовища викликав іронію, але зараз «порохоботи» вважають себе еталонними патріотами та націо-

налістами. Віра в Порошенка, «сивочолого гетьмана», після програшу на виборах лише зростає, і з'являється своєрідна субкультура 25%, а «порохоботство» стає причиною для гордості та претензії на елітарний статус у суспільстві. Якщо у 2015 році серед «порохоботів» переважали проплачені блогери та люди, особисто зацікавлені в збереженні тодішньої влади, то зараз серед них переважають люди, що, як правило, і справді є патріотами, але помилково вважають себе націоналістами, сповідуючи гібридний націоналізм.

Фактично, Порошенко у своїй незугарній спробі перемогти на виборах 2019 року, знову розділив країну, що об'єдналася у 2014 році. Спробувавши вдягнути на себе тогу націоналізму, він та його оточення зробили це у крайній карикатурній манері, звівши свій націоналізм до базових цінностей: армія, мова, віра. Одночасно абсолютно ігнорується економічний націоналізм, міграційна політика, геополітичний суверенітет, демографічна політика та захист традиційної сім'ї. У всіх цих напрямках політичні лідери «порохоботів» на чолі з Порошенком займають антинаціональну позицію. Те, що Порошенко спробував узурпувати під себе націоналізм та стати головним лобістом мови і віри, спричинило до зростання поляризації в країні. Переважна більшість російськомовного і значна частина україномовного населення почала вбачати причини соціально-економічних негараздів та воєнного протистояння з Росією в націоналістичній риторичі. Як-то кажуть, ложка дьогтю може зіпсувати бочку меду. Як наслідок, антирейтинг Порошенка серйозно вплинув на антирейтинг патріотизму і націоналізму. На виборах 2019 р. націоналістична риторика прихильників Порошенка була значно агресивніша, ніж об'єднаних

націоналістів. Тому не дивно, що націоналістичний виборець у своїй більшості підтримав Порошенка та його партію за принципом «краще синиця в руках, ніж журавель у небі».

Водночас суспільству нав'язувалася думка, що або Порошенко, або загибель держави. Політтехнологи Порошенка спробували повторити трюк, коли проти Кучми в 1999 році був Симоненко, щоб у виборців були «вибори без вибору». Саме такий план перемоги частково пояснює багато потурання для проросійських політиків, насамперед Бойка, якого намагалися витягнути в другий тур, та інформаційну війну щодо націоналістів, електоральне поле яких захоплював Порошенко. Проте вихід Зеленського в другий тур зірвав схему, адже він не сприймався як однозначне зло, а на дебатах йому вдалося вдало апелювати до патріотичного сегмента: «Чому через 5 років ми так і не знаємо вбивць на Майдані?», «Чому не покарані прибічники Януковича?», «Чому ніхто не сидить за Іловайськ та Дебальцеве?»...

Найсвіжішими подіями сьогодення є те, що Зеленський тією чи іншою мірою проходить еволюцію поглядів, схожу, як у Кучми, а згодом і Порошенка. Як сказав політолог Корнійчук, «армія і мова уже есть»... Це пов'язано з тим, що мовний закон все ж таки вступив у дію та є певні зрушення в оборонній сфері. Щодо мінських угод та Нормандського формату, то Зеленський не зробив більших поступок Путіну, ніж у свій час Порошенко. Для російських ЗМІ Зеленський впевнено перетворюється на українського націоналіста, а деяка його риторика набуває псевдонаціоналістичних рис. Не виключено, що для переобрання на другий термін Зеленський спробує в другий тур витягнути когось з ОПЗЖ, щоб

мобілізувати патріотичного виборця на свою користь. На сьогодні це найімовірніший сценарій.

Отже, як уже зазначалося, в процесі утвердження української державності відбувається перманентна боротьба сил та ідей, які прагнуть реалізації національного потенціалу, проти тих, хто прямо або опосередковано заважають розвитком нації. Оскільки природним бажанням кожного народу є розвиток і процвітання, актуальність і цінність націоналістичних ідей та вплив націоналістів, в міру визволення з-під ідейного бруду колоніальної спадщини, зростає. Внаслідок цього, окрім відверто ворожих сил та ідей, які прямо протидіють українській нації, є й ті, що опосередковано паразитують на здорових інстинктах українців, — саме таке явище і є гібридним націоналізмом. Псевдонаціоналізм може підтримувати якісь окремі націоналістичні ідеї, він навіть може бути радикальнішим, ніж традиційний націоналізм, проте він ніколи не перебирає всієї повноти ідеї нації, адже це суперечить завданням тих сил, які послуговуються гібридним націоналізмом.

Націоналізм вважає націю основною цінністю, і саме реалізацію інтересів нації в рамках власної держави має забезпечити оптимальний індивідуальний та колективний розвиток людини і суспільства. Все, що сприяє зміцненню нації: від зростання національного самоусвідомлення та патріотичного духу до розвитку національної економіки, культури та науки — сприймається як частки єдиного процесу забезпечення загальнонаціональної величі.

Націоналізм не вписується в традиційну семантичну софістику, нав'язану нам західним політологічним дискурсом, адже його можна вважати і правою, і лівою ідеологією. Ак-

цент на традиційних цінностях і патріотизмі та зміцненні інституту держави йде поруч з такими явищами в соціально-економічній політиці, як протекціонізм, соціальна справедливість, розвиток потужного державного і комунального сектору, захист економічних прав населення на протывагу іноземцям. Логіка поєднання того, що західний дискурс називає правим, з тим, що він називає лівим, дуже проста! Все, що захищає інтереси нації, є цінним, адже в ідеології націоналізму саме нація є точкою відліку, ідеологія націоналізму відкидає на другий план класові розбіжності, що стоять в основі поділу на умовних правих та лівих. Націоналізм, на відміну від лібералізму та консерватизму, є колективістським, водночас, на відміну від соціалізму і комунізму, націоналізм заперечує космополітизм...

Як уже зазначалося, націоналісти сучасності вважають своїми ідейними натхненниками і попередниками Міхновського, а не Петлюру, ОУН, а не «націонал-комунізм»... Як і їх попередники, націоналісти виступають за суверенність України у зовнішньополітичній сфері, на відміну від різномасних псевдонаціоналістів, що воліють інтегрувати країну в наддержавні структури. Також націоналісти чітко стоять на захисті традиційних цінностей та вважають сім'ю базовою одиницею нації та держави. Для демографічного зросту, процвітання культури та надійної оборони необхідна сильна економіка, тому націоналісти виступають за протекціонізм та імпортозаміщення, поєднання планових та ринкових елементів...

Зі свого боку, гібридні націоналісти з ЄС та їх сателіта «Демсокири» з усіх базових націоналістичних ідей взяли тільки оборонний сектор та питання мови, бо щодо питань

ня віри, то адепти крайнього ліберального напрямку в ЄС і «Демсокири» є явними або ж прихованими атеїстами. Як інакше можна назвати тих, хто підтримує руйнівну пропаганду нетрадиційних цінностей? Час покаже, чи вдасться гібридним націоналістам узурпувати все патріотичне середовище, проте, якщо націоналістичні сили не знайдуть адекватних контраргументів, то перемога національного над гібридним може затягнутися надто довго і привести до непоправних наслідків.

Схоже, що є два шляхи боротьби проти гібридного націоналізму. Перший — це мімікрія, що полягає в тому, щоб націоналісти публічну боротьбу перенесли в підклимну сферу. Можна створювати різноманітні проекти та ініціативи гібридного типу, але уже з тим, щоб під ліберальні і соцдемпроекти маскувати націоналізм. Це дуже складна, але перспективна стратегія, яка вимагає серйозної внутрішньої дисципліни та ідеологічної роботи, адже мімікрія може спрацювати і проти націоналістів. Бо ж бути лібералом набагато легше, безпечніше і комфортніше. Другий шлях — це повне заперечення ліберальних ідей та повернення до першоджерел, їх переосмислення відповідно до сучасних вимог. Тоді націоналістам треба бути готовими до часткової маргіналізації і важкої боротьби, адже завдяки тотальному контролю лібералів над ЗМІ спроби впроваджувати націєкратію будуть подаватися для суспільства як прояви нацизму і фашизму.

Гібридний націоналізм Ющенка і Порошенка навіть для націоналістів інколи видається привабливим, адже є певні позитивні зрушення в національних інтересах, що стосуються гуманітарної сфери. Але насправді ці зрушення є

наслідком багаторічної боротьби націоналістів і стали для політиків гібридного націоналізму нічим іншим, як засобами підняття рейтингу. Залежно від стратегії боротьби, яку оберуть націоналісти, має бути вибрана і відповідна риторика. Якщо йти шляхом мімікрії, то можна говорити про вплив націоналістів на ці здобутки, але тим самим націоналісти визнають те, що комусь вдалося здійснити кроки, про які вони лише мріяли. Якщо ж йти шляхом повернення до першоджерел, слід гібридні здобутки Ющенка і Порошенка безжально викривати, вказуючи на половинчастість і непослідовність їх політики.

У масовій свідомості більшості українців зараз саме гібридний націоналізм вважається справжнім, це найбільший виклик, який маргіналізує і ставить на межі виживання націоналістичні політсили. Якщо не подолати домінування гібридного націоналізму, подальший розвиток націоналістичних політсил і, як наслідок, українського національного відродження та реалізації потенціалу української нації буде неможливим.

Євген БУКЕТ

почесний краєзнавець України,
член Історичного клубу «Холодний яр»

ПРАВО НАРОДУ НА ПОВСТАННЯ: ЙОГО ПОСТУП В УКРАЇНІ, ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Право народу на повстання (опір, спротив, право на революцію, *jus resistendi*) є природним правом людини. І хоча в сучасній правовій доктрині відсутнє його чітке визначення, все ж таки в «Загальній декларації прав людини», проголошеній Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, у преамбулі зазначено: «Необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення»¹.

Теоретичне обґрунтування права народу на повстання бере свій початок ще в античні часи. Аристотель (384—322 рр. до н.е.) у творі «Політика» (Πολιτικά) наводить

¹ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Преамбула. Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

думку про опір, який може бути виправданим. За твердженнями Аристотеля, якщо людина, що володіє владою, проявляє негативне ставлення до народу, то сам народ починає вороже ставитись до такої влади. Він визначає спротив як реакцію народу на шкідливе владарювання, що породжує повстання з метою заміни влади.

Видатний давньоримський політик, оратор і філософ Марк Туллій Цицерон вважав право людей на спротив природним, підкреслюючи, що немає держави там, де владарює тиран, однак зауважуючи, що застосування насильства до справедливого правителя є неприпустимим. Китайський мислитель Мен-цзи також виступав проти тиранії, вважаючи, що влада має не тільки прислухатись до прагнень свого народу, але й не здійснювати щодо нього несправедливих дій, бо в протилежному випадку в народі виникає право протидіяти такій владі аж до абсолютної її зміни².

У п. 61 «Великої хартії вольностей» 1215 року — першому юридичному документі, де закладено основи концепції прав людини, зазначається: «Створюємо і жалуємо гарантію, щоб барони обрали 25 баронів із королівства, кого забажають, які повинні усіма силами дотримуватися й охороняти, і змушувати дотримуватися миру і вільностей, які ми їм пожалували і цією Хартією підтвердили... І коли ми не виправимо порушень... протягом сорока днів, рахуючи з того часу, коли було вказано це порушення нам..., то ... чотири барони доповідають про це решті з 25 баронів, і ті 25 баронів спільно з громадою усієї землі будуть змушувати і тіснити нас усіма способами, якими тільки можуть, тобто через захоплення

² Ортинська Наталія. Генезис права народу на спротив. Траєкторія науки. 2020. Vol. 6. № 10. С. 2032 –2033.

фортець, земель, володінь і усіма іншими способами, якими можуть, поки не буде виправлено (порушення) згідно з їхнім рішенням»³. Як відомо, «Велика хартія вольностей» донині входить до неписаної конституції Великобританії.

Статути Речі Посполитої від Мельницького привілею Олександра Ягеллончика 25 жовтня 1501 р. до Конституції 3 травня 1791 р. також передбачали право опору. Тож багато разів «Військо Запорозьке... змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв»⁴. Гетьман Пилип Орлик у своїй праці «Вивід прав України» (1712) відзначив, що «козаки мають за собою право людське й природне, один із головних принципів котрого є: народ завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слухний час»⁵.

Власне, козацтво впродовж усієї своєї історії використовувало будь-яку слушну нагоду, щоб скинути ярмо поневолення і відновити справедливий суспільний лад, використовуючи природне людське право на повстання. Особливо яскраво це помітно з початку XVIII століття, коли видатний інтелектуал свого часу гетьман Пилип Орлик у Конституції 1710 року та пізніших універсалах і трактатах обґрунтував провідну роль української козацької нації як найвищої фор-

³ Велика хартія вольностей. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_хартія_вольностей.

⁴ Договори і Постановлення прав і вольностей Війська Запорозького. Вступ. Вікіджерела. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_Пилипа_Орлика.

⁵ Гетьман Пилип Орлик. Вивід прав України .Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. Львів: Слово, 1991. С. 46.

ми суспільної єдності та її первинність в державотворчому процесі на українських землях. Пилип Орлик був одним із перших у світі ідеологів націоналізму, хоча сам термін в часи його життя ще не вживався. На це звернув увагу Дмитро Донцов у праці «Історія розвитку української державної ідеї» (1917). У ній він, зокрема, зазначив, що Конституції 1710 року «належить надзвичайно важне місце в усьому ходові розвитку української державної ідеї, вона ознаймує дальший крок наперед в розумінні як змісту тої ідеї, так і суверенітету української держави... Це була перша — в сучасному розумінні цього слова — Конституція України. Ця конституція, як також інші постанови договору, представляють інтересний проект державного ладу, що був вироблений за 79 років перед Великою французькою революцією»⁶.

Ідейні послідовники Орлика, учасники Коліївщини 1768–1770 років, проголосили першу у світі декларацію прав людини: «Коронні обивателі, які у великій кількості живуть у маєтках шляхетських, королівських та духовних! Настав уже ваш час вирватися з неволі і позбутися ярма та тягарів, які ви досі терпите від безжалісних ваших панів! Зглянувсь Бог з високого неба на ваше безталання, почув ваш плач і зойки з цього падолу світу і послав Бог вам оборонців, що помстяться за ваші кривди. Прибувайте ж на допомогу тим, хто хоче вас врятувати й поробити повноправними і вільними. Тепер саме час віддячити всім, що стояли над вами, за всі ваші кривди, побої, муки, вбивства, а також за нечувані здириства, яких ви досі зазнавали від своїх панів. Посилаємо до вас керівників, яким треба вірити і з ними йти зі зброєю,

⁶ Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. К., 1991. С. 17.

яка в кого є!

Залишайте ваших дружин, домівки, коханих дітей. Не будете шкодувати, бо в скорому часі побачите, що нам з вами правовірними дасть Бог перемогу і станете вільними панами, коли вигубите це гадюче кодро, тобто ваших панів, які досі п'ють вашу кров. Ми вас давніше остерігали, але ви нам не вірили; тепер можете вірити, бо вже ваші брати на Україні та Поділлі щасливо почали вибиватися з неволі та цього ярма. Покличте Бога на порятунок і прибувайте на допомогу!»⁷

Уже після Коліївщини Декларація незалежності США 1776 року стверджує: «Досвід свідчить, що люди воліють радше терпіти, поки лихо стерпне, ніж вносити покращення скасуванням форм, до яких звикли. Проте, коли довга низка правопорушень і зловживань владою, незмінно з однією й тією ж метою, виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному Деспотизму, тоді народ має право і навіть обов'язок скинути такий уряд і поставити нових Сторожів свого майбутнього»⁸.

А згідно з ухваленою у Франції 1793 року «Декларацією прав людини і громадянина» «спротив пригнобленню є наслідком порушення інших прав людини. Коли уряд порушує права народу, повстання для народу і для кожної його части-

⁷ Букет Є. Коліївщина: право на повстання і національна пам'ять. Коліївщина: право на повстання: збірник наукових і науково-популярних статей, присвячений 250-літтю національно-визвольного повстання 1768–1770 років / упоряд. Є. В. Букет; Наук.-досл. ін-т козацтва ім. С. Бандери, НАЦ «УССД», Іст. клуб «Холодний Яр». Київ: Видавець Мельник М. Ю., 2020. С. 315–316.

⁸ Джордж Бравн Тіндалл, Дейвід Е. Шай Історія Америки / пер. з англ. Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур. — 6-те вид. — Львів: Літопис, 2010. С. 840.

ни є найсвятішим правом і невідкладним обов'язком»⁹.

Геній Тараса Шевченка підніс чин гайдамаків, національно-визвольне повстання на рівень національної ідеї, вершиною якої є слова з «Заповіту»:

Поховайте та вставляйте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом¹⁰.

Микола Міхновський у промові «Самостійна Україна» (1900) зазначав: «Наш нарід своїми повсякчасними протестами проти панування Москви (Дорошенко, Мазепа, Кирило-Методіївське Братство, Шевченко, селянські повстання 80-років і т. д.)... дав напрям розв'язати суперечку про обов'язковість Переяславської конституції цим способом, який може вважатись єдино дійсним і серйозним, себто силою. Та навіть, коли б ми не бачили у нашій історії безупинних протестів, то й тоді наше власне існування є протест проти насилля не тільки над нами, але й над нашими предками... воно накладає на нас обов'язок розбити пута рабства, щоб — спадкоємці Богдана Хмельницького — ми по праву могли користуватись нашою спадщиною!»¹¹.

⁹ Declaration des droits de L'Homme et du Citoyen (France). Павло Гай-Нижник, доктор історичних наук. Особистий сайт. URL: [http://www.hai-puzhnyk.in.ua/doc2/1793%20\(06\)%2024.dekl.prav.php](http://www.hai-puzhnyk.in.ua/doc2/1793%20(06)%2024.dekl.prav.php).

¹⁰ Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. Т. 1. К., 2003. С. 371.

¹¹ Міхновський М. Самостійна Україна. Вивід прав України / М. Грушев-

Починаючи від повстання Косинського, що відбулося майже одразу після вторгнення поляків в Україну, і аж до відновлення незалежності в 1991 році, кожне нове покоління українців боролось за свободу рідної землі. Кожні 16–20 років нашими землями котилися хвилі боротьби за незалежність. Кожне нове покоління вірило, що зможе змінити світ. Тисячі патріотів власними життями заплатили за право українців на свою незалежну державу. На жаль, це право доводиться ціною життів співвітчизників відстоювати й нині¹².

Сьогодні дозвіл на повстання у непрямій формі закріплене в статті 5 Конституції України, якою проголошується, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Це означає, що громадяни України мають право на державну та громадянську непокору у вигляді опору чи повстання¹³. За часів незалежності українська влада зіштовхувалась з народним спротивом вже не один раз. Найбільш яскравими стали, безсумнівно, Помаранчева революція 2004 року та Революція гідності 2013–2014 рр.

«Той спосіб, у який здійснювалася зачистка студентського Майдану, підпадає під визначення катування. І ці дії влади вже можна було трактувати як порушення міжнародних

ський, І. Франко, М. Костомаров та ін. Львів: Слово, 1991. С. 83.

¹² Букет Є. Повстання надвірних козаків 1768 року як предтеча Революції Гідності. Патріотичне виховання нації: матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 15 грудня 2015 р. Київ: Просвіта, 2015. С. 184.

¹³ Волошина В.В., Діордіца І.В. Право на повстання. Молодий вчений. 2017. Жовтень. (№10 (50). С. 686.

стандартів, як порушення того рівня, що оцінюється не тільки національним законодавством, а й міжнародним... Влада продемонструвала свою готовність до агресії, застосування сили, і як відповідь на це у народу виникає право на революцію, на повстання», — вважає правник Микола Сірий¹⁴. Натомість Наталя Стецюк і Віктор Шишкін розділяють події до і після 22 січня 2014 року, коли на вул. Грушевського під час протестних акцій було вбито двох мирних протестувальників — Сергія Нігояна та Михайла Жизневського. До часу розстрілу на Майдані протестувальників перебіг протестних акцій можна схарактеризувати як реалізацію українськими громадянами свого конституційного права на мирні збори, після — вони набули характеру народного повстання проти інститутів влади політичного клану, який узурпував державну владу^{15, 16}.

2015 року один з лідерів білоруської опозиції Зенон Позняк відзначив, що М. Жизневський стоїть в одному ряду з такими білоруськими героями, як Тадеуш Костюшко, Кастусь Калиновський і Станіслав Булак-Балахович¹⁷. Власне, успіш-

¹⁴ Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності / упоряд. Т. Ковтунович, Т. Привалко. Київ: К.І.С., 2015. С. 71.

¹⁵ Стецюк Н.В. Право народу на повстання (український вимір). Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 30 травня 2020 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 37–38.

¹⁶ Шишкін В. Право на повстання. Як завершити Українську національну революцію: збірник матеріалів ІV Бандерівських читань, м. Київ, 2 лютого 2017 р. / упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ: Промінь, 2017. С. 86.

¹⁷ Пазьняк З. Наш беларускі вольны дух. Народная перамога. 2015. 7 траўня.

на реалізація українцями права на повстання в 2004 та 2014 роках стала прикладом не лише для білорусів, а й для інших народів.

Так, до права на повстання і досвіду України 2004 року зверталися учасники революцій 2005 і 2010 років у Киргизстані¹⁸. Кадри з українського помаранчевого майдану транслиували арабські телеканали, що підтримували Жасминову революцію 2010–2011 років у Тунісі та революцію 2011 року в Єгипті.

Влітку 2020 року до права на повстання апелювали учасники протестів у Хабаровську¹⁹ та Білорусі²⁰. А світові ЗМІ активно аналізували їхню схожість із Революцією гідності. Зазначимо, що в Україні перші публікації, присвячені праву на повстання, з'явилися 2000 року в розпал протестної кампанії «Україна без Кучми»²¹. Дискусія поновилася наприкінці 2009 року під час президентської передвиборчої кампанії²².

Зараз російські опозиціонери досить активно аналізу-

¹⁸ Укушов М. Право народа на восстание и апрельская революция 2010 года. Центр политико-правовых исследований. URL: <http://center.kg/article/174>.

¹⁹ Див. скрін: URL: <https://www.facebook.com/buketius/posts/837675916765716>.

²⁰ Погоняйло Г. У белорусов есть конституционное право на восстание. МойBY. URL: <http://www.mouby.com/news/403602/>.

²¹ Нечипоренко А. В. Повстання як останній засіб захисту прав людини. Наукові записки НаУКМА: спеціальний випуск. 2000. Т. 18, ч. 1. С.192–195.

²² Заява Всеукраїнського Об'єднання «Народна Конституція» про право народу на повстання / Київ, 1 листопада 2009 р. КОНСТИТУАНТА. URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/02/blog-post_9078.html.

ють юридичне підґрунтя права на повстання. Так, окрема панельна дискусія «Право на повстання: перспективи ненасильницьких революцій» пройшла 20 листопада під час ІХ Форуму вільної Росії у Вільнюсі²³, а 12 грудня 2020 року на ютуб-каналі «Форуму вільної Росії» відбувся круглий стіл «Право на повстання в сучасному світі»²⁴. Цікаво, що перша помітна хвиля публікацій щодо права на повстання в російських джерелах розпочалася 2014 року і була присвячена подіям в Україні. Тепер же досить активно розглядаються майбутні сценарії подій саме в Росії та Білорусі. І завданням українських націоналістів є активне сприяння будь-яким повстанням на території «русского міра», особливо якщо ці протести мають національно-визвольний характер. А оскільки ідеологія протестів у Білорусі та Хабаровську, вочевидь, не імперська (адже звучать заклики про відокремлення від Москви), то маємо сподівання, що найближчим часом такі відцентрові тенденції будуть множитися і поширюватися, і ми станемо свідками розпаду Росії. Приміром, московський професор Валерій Соловей прогнозує, що станеться це 2022 року і призведуть до розпаду незворотні процеси, розпочаті 2020-го²⁵.

Згідно з дослідженнями ще одного російського опозиціонера, економіста Андрія Ілларіонова, з 1972 до 2020 року включно у світі було 266 випадків зміни влади в нетрадиційний для тієї чи іншої країни спосіб, здебільшого шляхом

²³ URL: <https://www.forumfreerussia.org/multimedia/video-ffr/2020-11-23/pravo-na-vosstanie-perspektivy-nenasilstvennyh-revoluczij>.

²⁴ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iRCBzO1i2S4>.

²⁵ Чепурний В. Фатальний рік для Росії. Голос України. 2020. 5 лютого. URL: <http://www.golos.com.ua/article/327233>.

реалізації права на повстання²⁶. Власне, повстання, які відбуваються в світі досить неоднорідні. Їх можна поділити на законні (тобто виправдані) і незаконні. До останніх, зокрема, можна віднести заколоти, військові перевороти та інші заворушення, викликані виключно індивідуальними інтересами (наприклад, протести в США біля Капітолія 6 січня 2021 року). Законні повстання за масштабністю і територією можна поділити на національно-визвольні (як, наприклад, у Чечні), або ж міжнародні, загальнодержавні, тобто такі, що охоплюють усю державу (Білорусь) та локальні, тобто такі, що відбуваються на незначній території (Хабаровськ). За іншим критерієм — різновидом прав, які захищаються шляхом боротьби, — повстання можна поділити на ті, за допомогою яких захищаються, по-перше, особисті права (наприклад, повстання в радянських таборах), по-друге, політичні права (Білорусь), по-третє, право на самовизначення (Каталонія) і, по-четверте, соціально-економічні права (Індонезія, Еквадор, Албанія). За способом ведення боротьби повстання можна поділити на збройні та незбройні. І, нарешті, за наслідками можна виокремити ті повстання, що завершилися перемогою (Помаранчева революція та Революція гідності), і ті, що завершилися поразкою (Україна без Кучми).

У сучасному ідеологічному протистоянні завданням українських націоналістів є поширення досвіду організації виправданих національно-визвольних переможних повстань

²⁶ Илларионов А. Вероятность победы оппозиции без применения насилия равна нулю. Право на восстание в современном мире: выступление за круглым столом . Форум свободной России. URL: <https://www.forumfreerussia.org/articles/opinions/2020-12-15/veroyatnost-pobedy-oppoziczii-bez-primeneniya-nasiliya-ravna-nulyu>.

у світі, особливо на територіях, що контролюються державою-агресором, та захист здобутків української нації, отриманих у результаті попередніх революцій в Україні. Пам'ятаймо, що джерелом влади є народ. Коли його зраджують, він не тільки має право, а й зобов'язаний повстати і покарати зрадників.

Ігор ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

кандидат філософських наук,
керівник Аналітично-дослідницького
центру «Політична теологія»

РЕАБІЛІТАЦІЯ РАНЬМОДЕРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ І ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

По тому наскільки пильно українці слідкували за російськими подіями, пов'язаними з фігурою Алексея Навального, можна зробити висновки про те, що Україна значною мірою лишається включеною у смислове поле Росії.

Звісно, конкретно у цьому випадку дехто слідкував за подіями в РФ, щиро прагнучи, щоб вони призвели до вигідної для нас масштабної дестабілізації у цій державі. Однак така мотивація стосується меншості. Для декого з української молоді Навальний — це елемент реальності у стрічці новин, подібний до російського репу у переліку улюблених треків. Дехто з літніх людей, переглядаючи новини на різних телеканалах, зокрема й російських, сприйняв протести в Росії за такі, що відбуваються в Україні (реальний приклад!). Подібних випадків включеності українців у російське смислове поле є чимало. Водночас українське суспільство лишається доволі відчуженим від того смислового поля, яке формується нашими захід-

ними сусідами. В українських націоналістичних і консервативних колах багато років циркулюють ідеї залучення нашої держави до того, що узагальнено можна назвати проектом Міжмор'я, але ментальних підстав для цього поки що замало.

До такої ситуації призвело чимало чинників. Тут зупинімося на одному з них — популярному образі національної історії, зокрема ранньомодерної доби включно з феноменом Речі Посполитої.

За роки незалежності в Україні з'явилося чимало якісних академічних досліджень, присвячених цій добі. Подібними дослідженнями також може похвалитися американсько-канадська україністика та польська історіографія. Однак, наукові здобутки входять у суспільну свідомість дуже повільно. Відтак у нас ще досі лишається популярним образ минулого, створений істориками, що керувалися лівими егалітаристськими ідеями.

Згідно з цим образом українці після занепаду Галицько-Волинського князівства були «бездержавними». Елементарне виправдання знаходить литовсько-руська доба. Натомість Річ Посполита — це таке собі концентроване зло. Старі еліти — князі та шляхта — тотально зраджують власну національність, колонізуються (передусім шляхом переходу на латинський обряд). Українськість за таких умов починає зводитися до селян, козацтва, а також боротьби проти Берестейської унії. Далі вибухає Хмельниччина як свого роду національно-визвольна революція, визволення українського народу з-під влади Польщі. Щоправда, вже за неповні десять років після вибуху Хмельниччини розпочинається період, знаний в історіографії під назвою Руїни. Ба більше, за певний час еліти Гетьманщини, які сформувалися внаслідок Хмельниччини,

також стають зрадниками — лиш на користь не Варшави, а Москви та Санкт-Петербургу.

Вище згадана історіографія останніх десятиліть достатньою мірою продемонструвала невиправданість такого бачення минулого, пропонуючи натомість інтерпретацію ранньомодерної доби у властивих їй категоріях, зокрема з урахуванням тогочасної системи ідентичностей і засад політичного мислення. Однак, наскільки релевантним такий перегляд нашого минулого є під практичним суспільно-політичним кутом зору? Чи варто міняти образ «поневоленого народу», скажімо, на усвідомлення мозаїки лояльностей аристократа межі XVI–XVII ст., який сполучав руський патріотизм зі шляхетським етносом Речі Посполитої? Що дасть така заміна?

З-поміж іншого, збалансований погляд на ранньомодерну добу пропонує низку сюжетів, які матимуть конструктивний мобілізаційний вплив на українське суспільство: сам факт причетності руських еліт до творення і розбудови могутньої держави(звісно, з усіма її недоліками), масштаби їхнього впливу (взяти для прикладу хоч би князя Адама Вишневецького — одного з організаторів Смути на теренах Московії), романтика фронтиру тощо.

Однак повернемося до нашої основної теми — переорієнтації українського суспільства зі смислового поля Росії на смислове поле Центральної Європи.

Тут варто розпочати з обставин загального цивілізаційного характеру. В добу Речі Посполитої на наших землях тривали процеси цивілізаційного синтезу, які розпочалися вже в умовах Галицько-Волинської держави: синтезу місцевої східнохристиянської культури та західних культурних впливів. Безперечно, цей синтез подекуди набирав драматичних форм,

але він формував наше обличчя, забезпечивши наші землі своєрідністю вже в умовах Російської імперії. Без реабілітації річпосполитської доби нам важко належно інтерпретувати явище Гетьманщини з її політичною культурою, що була спробою поєднання шляхетського республіканства та східнохристиянської політичної теології у її московській редакції.

Разом із часами пізнього Середньовіччя ранньомодерна доба формує матрицю і цивілізаційної, і геополітичної сполученості українських земель із просторими теренами Центральної Європи. Ця матриця є особливо ваговою в контексті проекту Міжмор'я. Звісно, потрібно тверезо оцінювати шанси на реалізацію цього проекту (особливо після приходу до влади у США Джо Байдена). Але так чи інакше він зберігає свою привабливість. Зокрема, лишається актуальною розбудова стратегічних українсько-польських відносин.

У цій площині пам'ять про спільну історію пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу зонайменше спроможна заглушити ті конфліктогенні питання, які стосуються ХХ століття. Досвід останніх років довів, що консенсус щодо цих питань наразі неможливий. Натомість звертаючи увагу на більш давні події, можна створювати позитивні інформаційні нагоди.

Особливо важливим є те, що події пізнього Середньовіччя та ранньомодерної доби пропонують сюжети, здатні мобілізувати українців та поляків у контексті спільних зовнішніх викликів. Можна виокремити три типи цих викликів: російський, західноєвропейський (передусім німецький) та південний, насамперед пов'язаний із міграційним натиском на Європу ісламських народів.

Звісно, вище сказане не є рецептом створення філософсько-

го каменя, використавши який, можна ледь не за мить подолати хворобливу прив'язаність значних сегментів українського суспільства до російського смислового поля, замінюючи його нездорове україноцентричне мислення з одночасною відкритістю до партнерства з нашими західними сусідами. Поруч із вдалою політикою пам'яті необхідними є низка гуманітарних та інформаційних ініціатив. Проте недооцінювати потенціалу такої політики теж не варто.

Ігор ПЛОХОЙ

магістр філософії, магістр міжнародних економічних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
магістр публічного управління ОРІДУ НАДУ при Президентові України

ПРОЦЕСИ ДЕКОНСТРУКЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ: ЕСХАТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

1. Вступ

Якщо вже говорити про християнство та націоналізм як органічно поєднану пару в боротьбі за ідентичність, то варто згадати загальну тему цього річних VIII Бандерівських читань: «Український націоналізм у сучасному ідеологічному протистоянні». Насамперед хочу зазначити, що боротьба за Українську Соборну Самостійну Державу не була, не є, і не може бути без поєднання пасіонарного націоналістичного та патріотичного руху, який представляє вольову потугу душі української нації, з християнством та церквою, яка є духом нашого народу. Так було завжди: як за часів козацької доби, так і за часів діяльності УВО-ОУН-УПА. Такий виступ єдиним фронтом тим більш актуальний зараз у сучасному ідеологічному протистоянні, коли відбувається масована атака на всі важливі суспільні інституції, які формують притаманну європейським й іншим народам самоідентичність: церкву, націю, родини-сім'ї та й, власне, саму людину. На сучасному іде-

ологічному фронті атакуються та деконструюються дух, душа та тіло будь-якої нації через притаманні їм ідентично-творчі перелічені вище інституції. Тому й відстоювання своїх свобод, боротьбу за суверенність та волю необхідно здійснювати в органічній єдності, а то й навіть у злагодженому бойовому порядку всіх цих важливих суспільних інституцій.

Отже, надихаючись прикладами запеклої боротьби наших батьків християн-українців та наших братів з інших країн (патріотів та націоналістів у тісному союзі з церквою), викладемо свої міркування не у вигляді наукової доповіді, у форматі якої трансюються тут думки, а у форматі екзегетичних роздумів щодо невеликого уривку Святого Письма. В цій екзегезі торкнемося питань визначення орієнтирів нашої християнської боротьби, яка має бути зосереджена по всіх фронтах (не лише вузько-духовному, але й культурному, національному, сімейному, фронті людської гідності та ін.), через оптику майбутніх (есхатологічних) подій.

У даній роботі будуть поставлені наступні питання:

- коротко окреслити футурологічні орієнтири для української нації через призму християнської есхатології;
- розкрити з цього погляду важливе значення таких суспільних інституцій, як Церква, Нація, Родина в колі традиційного суспільства, окреслити їх катехонічні функції;
- торкнутися питань деконструкції ідентичностей: як антропологічної та особистісної, так і ключових ідентично-творчих суспільних інституцій (Церкви, Нації, Родини);
- обговорити шляхи опору процесам деконструкції ідентичностей, а також вектори контрнаступу та збереження й відродження ідентичностей.

Ці питання можна переформатувати у більш полемічну форму:

Чому, власне, такі суспільні інституції, як Церква чи патріотичні та націоналістичні рухи зараз піддаються обструкції? Чому сьогодні державна сімейна політика багатьох країн являє собою антисімейну політику? Чому інститут традиційної родини постійно цькується в ЗМІ через упереджену вибірккову демонстрацію компрометуючих фактів чи випадків? І що робити в таких обставинах?

2. Характерні ознаки суспільної апостасії та аномії

Розглянемо у Св. Письмі Друге послання до Солунян 2:3–7 (вибірково):

«3. Хай ніхто вас не ошукає жодним способом. Адже раніше має прийти відступлення та виявитися людина беззаконня, син погибелі,

4. який противиться і підноситься над усім тим, що зветься Богом чи святинею; він у Божому храмі сяде [як Бог] і видаватиме себе за Бога.

6. І тепер знаєте те, що його стримує з'явитися свого часу.

7. Адже таємниця беззаконня вже діє; однак тепер є Той, Хто стримує...»

Виділимо ключові слова та терміни, розуміння яких важливе для осягнення довколишніх суспільних процесів, особливо новітніх:

Шість негативних явищ:

1. не бути ошуканим жодним способом (3) — **ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА;**

2. має прийти відступлення (3) — **АПОСТАСІЯ;**

3. син беззаконня (3) — **АНОМІЯ;**

4. син погібелі (3) — **АНТИХРИСТ (глобальне правління, глобальний контроль);**

5. противлення проти всього: зневаження святині, зневаження Бога (4) — **ДЕКОНСТРУКЦІЯ старих сенсів та ідентичностей;**

6. піднесення людини над усім, видавання себе за «бога» (4) — **Світський радикальний ГУМАНІЗМ та ТРАНСГУМАНІЗМ.**

Позитивне явище:

7. дія стримуючої сили (6,7) — **КАТЕХОН.**

У цьому уривку серед есхатологічних феноменів більша частина відображає особистісні характеристики Антихриста. Для чого нам зосереджуватися на цих якостях? Важливо зрозуміти суттєву есхатологічну деталь, що світогляд Антихриста буде відображати доведену до крайніх «найпрогресивніших» форм ментальність більшості населення, адже він буде для них бажаним лідером, авторитетом, та народним улюбленцем, бо прийде до влади у т. зв. демократичний спосіб на хвилі електоральних вподобань. Тобто, вивчаючи характеристики Антихриста, ми вивчаємо **стан суспільства** перед його явленям.

Отже, для проявлення сина погібелі має бути створений відповідний культурний та ментальний мейнстрім, без якого його лідерство не буде можливим. А формуванню, а тим більше пануванню цього світоглядного контексту як предтечі Антихриста якраз і заважатиме «катехон» (стримуюча сила), важливими складовими якого (забігаючи наперед) є, звісно, Церква, Нація та Родина.

Коротко звернемо увагу на деякі характерні ознаки сучасного стану суспільства.

АПОСТАСІЯ

Апостасія (αποστασία) — грец. Слово, що означає відхід, відступництво, навіть заколот або повстання проти чогось звичайного.

Як правило, апостасію розглядають, як процес, можливий у клерикальному середовищі або взагалі в релігійній сфері. Але цей термін має більш широке значення. Зокрема, може пояснювати повстання проти чогось природного та традиційного у різних сферах людського буття.

Фактично ми зараз є свідками радикального апостасійного заколоту проти всіх основ, на яких будувалося суспільне, культурне, релігійне, соціальне, економічне, родинне життя людини та, власне, повстання проти природної антропології та психіки самої людини!

До цього загального повстання проти традиційних норм відносяться різні складові, напрямки чи відтінки апостасії. Розглянемо коротко деякі з них.

АНОМІЯ

Аномія (ανομία) (від грец. — «беззаконня») — означає не просто життя без закону, а дії, що суперечать закону (будь-якому), і не лише закону юридичному, а й природному. Біблійний термін «аномія» може позначати виступ проти порядку або «заперечення найзначніших норм домінантної культури».

Аномія в соціології. Термін «аномія» перекочував з кінця XIX ст. і в соціологічні науки, де отримав наступні дефініційні риси. Аномія — *суспільний стан*, що характеризується:

1. розпадом системи цінностей і соціальних норм, які забезпечують соціальний порядок;
2. відсутністю чіткої моральної регуляції поведінки індиві-

да або групи.

За Дюркгеймом, аномія закономірно веде до **девіантної поведінки** людей.

Але з часом проблеми суспільного розладу та моральної деградації почали поглиблюватися, і сьогодні ми вже говоримо про проблему аномії не як про **реакцію людей на соціокультурні норми в суспільстві (а таких типів реакцій є п'ять, за Мертоном, бунт — як остання)**¹, не як про аномію «знизу», а як про аномію «зверху»! Тобто, як зазначає Габрієла Кубі, новий сконструйований соціокультурний контекст нав'язується нам «зверху» елітами, що мають глобальний вплив. «Багато культур загинуло через моральний занепад. Однак, політичний і культурний примус до морального занепаду — це щось нове»². Таке нав'язування є поки що в конфронтації до більшості людей, які мають запобіжники від аномії — внутрішню, національну чи релігійну систему ціннісних координат та самоідентифікації.

Якщо з аномією Дюркгейм пов'язував поширення самогубств серед окремих індивідів, то есхатологічна аномія — це суїцид не лише індивідів, а й здорових суспільних інституцій, націй та людства в цілому!

Сьогодні вже йде мова не про аномію у суспільстві, а про **тотальне суспільство аномії, яке будується зверху вниз. Ми можемо спостерігати, що аномія впевнено рухається до макросоціальних масштабів.**

Але що буде далі? Які прогнози? Коротко позначимо опти-

¹ Мертон Р. Социальная структура и аномия. URL:<http://ecsocman.hse.ru/data/822/897/1216/009x20mERTON.pdf>.

² Кубі Г. Глобальна сексуальна революція. Руйнування свободи в ім'я свободи. Тернопіль: Мандрівець, 2020. 25 с.

містичний та песимістичний сценарії. Як вважає американський економіст Г. Бекер, **тотальна макросоціальна аномія надто довго існувати не може, людство буде шукати вихід з такого тупикового стану. Бекер стверджує, що за тривалої відсутності нормативних регуляторів поведінки можуть існувати лише два типи ціннісно-нормативної реакції на аномію:**

1. традиційно-архаїчний (вимога повернути стару систему цінностей);
2. авторитарний (вимога привести до влади сильну особистість (диктатора), яка встановить «твердий порядок»)³.

Християнське вчення називає перший варіант **Відродженням або Ренесансом**; а другий — **встановленням глобальної диктатури Антихриста**.

Вірогідність обох варіантів приблизно однакова, бо, розуміючи есхатологічні тенденції, і навіть відслідковуючи їх процеси, ми не знаємо остаточних термінів «Дня Господнього» (за Павлом 2 Сол. 2:2) або остаточної дати відтермінування на майбутні періоди цього дня (за ап. Петром 2 Пет. 3:9).

Боже пророцтво, як правило, ніколи не носило фатального характеру, а слугувало попередженням та додатковою можливістю зробити вибір на користь правильного варіанту!

Але всіх нас влаштовує саме перший варіант — варіант нового християнського Ренесансу, потужного національного відродження української нації та інших народів Європи та світу! **І це залежить лише від нас, наскільки потужно ми будемо виконувати свою катехонічну місію!**

³ Паніна Н. В., Лобанова А. С. Аномія (стан суспільства). Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/>.

РАДИКАЛЬНИЙ ГУМАНІЗМ

Святе Письмо чітко зазначає, що Антихрист буде мати звичайну антропологію, буде людиною, але змусить громадян тоталітарної глобальної держави визнавати себе за Бога. А як у антиклерикальному, секулярному, матеріалістичному суспільстві таке можливо? Ніби не логічно... Але цьому допоможе завчасно сформований світоглядний контекст. Перед персональним втіленням Антихриста відбувається процес підготовки суспільства, формування нових соціально-культурних наративів, виникнуть нові світоглядні парадигми.

Спочатку в зазначеному уривку Святого Письма говориться про «противлення та піднесення (людини) над усім», що раніше вважалося святинею, цінністю, ідеалом. Сьогодні емансипована людина сама є найвищою цінністю, святинею, ідеалом. Вона приймає етичні рішення на власний розсуд, а не під Божим керівництвом через сформовані морально-духовні принципи; самостійно визначає, що є правда, а що — брехня, кому лишати життя, а кого позбавляти...

Але цей поступ розширення просторів для радикального гуманізму на цьому не зупиняється: завдяки лівачькому хибному світогляду про уявний «прогрес» людства, конструктори нового світу підійшли до проголошення ери нової людини, «надлюдини» (нім. *Übermensch*), ери трансгуманізму.

Прогрес. Тут варто зазначити, що теорія людського морального та гуманістичного «прогресу», яка є наріжним каменем лівачької філософії, суперечить Біблійному вченню про природу людини. Людина уражена гріхом та потребує скеровування у своїй морально-етичній навігації на вічні орієнтири із зовнішнього джерела.

*«Лукаве серце людське найбільше і вкрай зіпсоване» (Єр.17:9)
«Як написано: «Немає праведного ні одного...немає страху
Божого перед їхніми очима». (Рим. 3:10—18)*

«Тому що всі згрішили і позбавлені слави Божої» (Рим. 3:23)

Тобто, людина після гріхопадіння не є «хорошою» чи «доброю» сама по собі, як стверджував Жан Жак Руссо та інші соціалісти та комуністичні утопісти. До того ж Святе Письмо вказує, що моральний стан людства з наближенням до останніх часів не покращуватиметься, а погіршуватиметься (див. 2 Тим. 3:5). Але «прогресивісти» бачать майбутнє людства крізь рожеві окуляри, що рухає їх до «епохи трансгуманізму».

ТРАНСГУМАНІЗМ

З 2015 року футурологічний погляд у майбутнє Ювал Ной Харарі, презентований у книзі «Homo Deus. Людина божественна: За лаштунками майбутнього», змусив багатьох марити вступом у нову еру розвитку людства. Центральними тезами цієї книги є те, що гуманізм — це форма релігії, яка поклоняється людству замість Бога. Це ставить людство і його бажання як пріоритет у світі, де люди самі формуються як домінуючі створіння. Гуманісти вважають, що етика і цінності виникають всередині кожної людини, а не з зовнішнього джерела (тобто Істини Бога). Харарі припускає, що протягом XXI сторіччя гуманізм може підштовхнути людей до пошуку безсмертя, щастя і влади, а людину замінить надлюдина або «homo deus» (людина божественна), яка наділена надприродними здібностями, як-от «вічне життя». З огляду на ці тенденції, піднесення людини до рівня Бога, пророкованого в досліджуваному уривку Св. Письма, не здається вже надто фантастичним...

ДЕКОНСТРУКЦІЯ старих сенсів та ідентичностей

На процеси деконструкції вказує нам ап. Павло в базовому тексті: *«який противиться і підноситься над усім тим, що зветься Богом чи свяцинею»* (2 Сол.2:4), а також доповнює його пророк Даниїл: *"І про богів батьків своїх він не помислить, і ні бажання дружин, ні навіть божества ніякого не вшанує; бо звеличить себе вище за усіх..."* (Даниїла 11:37).

З цих уривків чітко видно, що характерними есхатологічними векторами **радикального гуманізму** в рамках апостасії є **атака на традиційні цінності**, які позначені як *«свяциня»*, за Павлом, та *«божество»* — за Даниїлом. Вона полягає у радикальному відкиданні традиційних цінностей, родинного устрою, повстанні проти батьківської спадщини, культурно-релігійного спадку, навіть природної статевості (*«бажання дружин не вшанує»* тлумачиться багатьма теологами, як можлива гомосексуальність чи навіть трансгендерність).

Варто звернути увагу на дефініцію слова *«деконструкція»*. А саме його прочитання в рамках сучасної гносеології.

Деконструкція — це одне з сучасних явищ, що постулюється у філософії та літературній критиці. Деконструкція — підхід до аналізу тексту, запропонований французьким філософом Жаком Дерріда⁴, суть якого у виявленні в тексті прихованих суперечностей з метою показати можливість неоднозначної його інтерпретації.

За визначенням *«Філософського енциклопедичного словника»*, *«Деконструкція — поняття, що окреслює ситуацію відношення до тексту, у межах якої деструкція поєднується з реконструкцією для подолання замкненого та «логоцентрич-*

⁴ Дерріда Ж. Письмо та відмінність. Київ: Основи, 2004. 602 с.

ного» характеру цього тексту»⁵.

Західний спосіб мислення «логоцентричний», сформований насамперед християнством та античною культурою, де ключовим поняттям є «логос» — вічний принцип, який керує світом. Іван Богослов називає Логосом Самого Бога та Христа: «Споконвіку було Слово (Логос), і Слово (Логос) було у Бога, і Слово (Логос) було Бог» (Ів. 1:1). Також доносить заклик Христа: «<...> і пізнаєте істину, і істина визволить вас» (Ів. 8:32). Постмодернізм, своєю чергою, проголошує скептицизм щодо істини. Для його представників істина людей розділяє та є причиною проблем у світі: воєн, конфліктів та глобальних катастроф на кшталт Холокосту та ін. (Рорті, Дерріда, Фуко). Метод деконструкції як прояв постмодерністської філософської думки є антилогоцентричним. Принциповим методом деконструкції є її ретроспективний характер, вона є стратегією не творення, а викривленого тлумачення наявних сенсів тексту. Але цей постмодерністський підхід деконструкції екстраполюється не лише на тлумачення логосу-тексту, а й логосу-ідентичностей. Кардинал Карл Каффарра зазначив: «Людина поставила себе на рівень морально-го авторитету: лише я визначаю, що є добро, а що — зло. Це свобода, яка стала безумною. Дослівно: свобода без Логоса»⁶. З точки зору есхатології, логоцентризм (як спосіб мислення, як християнський світогляд з абсолютною Істиною у його фундаменті) та слідування за Богом закладеними ідентичностями

⁵ Соболь О. Деконструкція. Філософський енциклопедичний словник / гол.редкол. В. І. Шинкарук та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

⁶ Кубі Г. Глобальна сексуальна революція. Руйнування свободи в ім'я свободи. Тернопіль: Мандрівець, 2020. 17 с.

(як то національна, родинна, статева, особистісна) стоять на заваді усецілої глобалізації, на ґрунті якої можливе правління світового диктатора — Антихриста.

Таким чином, без християнської парадигми, яка виставляє для кожної епохи незмінні реперні точки сенсів та цінностей, будь-якому суспільству неможливо вистояти супроти процесів деконструкції ідентичностей.

3. Катехон — протистояння глобальній апостасії

Торкнувшись переліку лише деяких есхатологічних деструктивних суспільних процесів, важливо з'ясувати, **а що ж може скласти протидію цьому катаморфозу?**

У цитованому тексті послання ап. Павла ми бачимо, що цією силою може бути катехон.

Грецький термін «катехон» — має досить широкий спектр значень, зустрічаючи його в різних місцях Святого Письма можна виділити такі значення:

1) **заважати, перешкоджати чомусь, утримувати від чогось** (Лк. 4:42, Флм. 13);

2) **тримати, зберігати, дотримуватися** (Лк. 8:15, 1 Кор. 11:2, 15:2, 1 Сол. 5:21, Євр. 3:6, 14, 10:23);

3) **тримати у своїй владі, володіти, панувати** (Рим. 1:18, 1 Кор. 7:30, 2 Кор. 6:10);

4) **обмежувати, утримувати десь** (напр., у в'язниці), **бути зв'язаним** (Рим. 7:6) та ін.

У папірусах перших століть по Р.Х. часте значення цього дієслова — **тримати в полоні**.

Тобто, катехон — це та сила, яка має:

а) покладену на неї Богом функцію (протистояти розповсюдженню характерних явищ, пов'язаних з аномією);

б) відповідну владу для здійснення цієї задачі. У відповіді на питання: «Що чи хто конкретно є катехоном?» у теологічній думці нема одностайності.

Ось три горизонти розуміння катехону, які дійшли до нас із скарбниці Антіохійської школи: якщо Северіян Габальській міркував у чисто еклезіологічній перспективі (Катехон — Церква), то Златоуст веде нас, скоріше, до політико-богословського горизонту (Катехон — держава), а Феодорит — до історико-спасительного горизонту (Катехон — провіденціальна історія людства)⁷.

Слід зазначити, що пошук дефініції катехону варто здійснювати не лише в лексичній та етимологічній площині, а й у герменевтичній — виводити зі смислового контексту. Для розуміння природи катехону важливо чітко усвідомити, **що саме утримувальна сила стримує?**

Через обмежений обсяг цієї роботи, відповідь на це питання буде наступною: **найголовнішим об'єктом катехонічного стримування є влада Антихристста та ті негативні суспільні процеси, які передують її встановленню** (короткий огляд деяких з них ми зробили в цій роботі). Отже,

1. потужною перешкодою на шляху **ідеологічної глобалізації** та всецілої апостасії є **Церква**;

2. безперечним утримувачем від деконструкції ідентичностей через мультикультуралізм та космополітизм є **народи та нації** з притаманним їм культурами та світоглядами (і відповідна націєтворча ідеологія, яка цементує цей фундамент, зокрема — націоналізм);

⁷ Кто (или что) удерживает конец света? Религия в Украине. URL:https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/12457-kto-ili-cto-uderzhivaet-konec-sveta.html.

3. осередками, через які **передається та зберігається традиція** (зберігання – теж функція катехону), цінності та життєві принципи на засадах моралі і честі, є **це родина**.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що Катехон — **це діяльність Бога через різні людські катехонічні спільноти, якими є Церква, нації, народи, сім'ї та родини**. За умови, що ці спільноти виконують свою божественну місію.

Отже, найважливіші суспільні інституції: Церква, Нації-народи та Родини — це сіль землі. Сіль зберігає продукт від псування — якщо сіль виконуватиме свою функцію (у суспільстві), то не відбудеться суспільного розкладання! Якщо не буде — відбудеться суспільне загнивання!

Мф. 5:13 «Ви — сіль землі. Якщо сіль втратить силу, то як зробити її солоною? Ні на що вона вже не буде більше придатна, хіба щоб викинути геть, аби топтали її люди!»

Саме тому найзапекліша боротьба за розчищення місця для тотальної глобалізації йде зараз проти церкви, націоналізму, патріотизму, сімейних та традиційних цінностей.

Чи будуюмо ми **істинну безкомпромісну Церкву**? Чи формуємо ми **справжню Націю**? Чи творимо ми **кріпкі родини на потужному фундаменті наших цінностей та традицій**?

Відповідь на ці питання і визначає **чи є ми Катехоном, чи ні**? Чи є ми утримувачами? Ба, більше: чи є ми панівною силою, чи володіємо ми тим, що нам доручено, та захищаємо чи віддаємо?

4. Замість висновків

Якщо виходити з **християнської антропології**, то ми розуміємо, що людина — триедине створіння, яка поєднує 3 частини: **дух, душу та тіло**.

У нації, зокрема, теж є дух, душа та тіло.

У людини всі три частини мають органічно розвиватися. Якщо людина в цілому ще жива, але **занедбана хоч одна складова її сутності** — людина вкрай нещасна:

- занедбане тіло — людина хвора чи інвалід;
- проблеми з душею — у людини психіатрія;
- людина живе без духа — вона живий мрець, який іде у

погибель.

Коли нація ще жива, але у неї є проблеми хоч з однією складовою із трьох — її майбутнє існування під великим питанням.

За тіло нації відповідає родина: народжуючи, перш за все, тіло, родина дбає про нього як матеріально, так і душевно та духовно... У сім'ї формується унікальна самотність: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля...». Без культивування цінностей, родина перетворюється на щось безрідне, на спільне проживання вороже налаштованих один до одного співмешканців, вразливих до руйнацій та деконструкцій.

Душею нації є народ — як носій культури, історичної пам'яті, національної ідеї, цінностей, традицій, етнічного коду та ін. Народ гуртується, щоб захистити та відстояти свою унікальність та самостійність. Без цієї волі нація й народ перетворюється в суспільство нижчої якості — на населення, біомасу, яка втратила не лише якість, а й, як наслідок, кількість, така нація вимирає.

Духом нації є Церква — як провідник у питаннях високої моралі та Істини! Якщо Церква не стоїть безкомпромісно за одвічні істини та принципи, вона перетворюється на організацію, гурток реконструкторів старовини, приміщення з хрестом...

Якщо ми будемо в органічній єдності розвивати дух, душу й тіло нашої нації, ми будемо благословенним, нездоланим, сильним народом із здоровим організмом!

Хай Бог благословить Україну!

Михайло СТЕПИКО

доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*«Нації не вічні. Вони мали початок, будуть мати й кінець.
Можливо, їх заступить конфедерація європейських країн.
Але це не є законом теперішнього століття».*

Е. Ренан

Історичний досвід спростував припущення концепції «плавильного тигля» про перспективу асиміляції різних етнічних та соціальних груп в єдину гомогенну спільноту, з одного боку, та практик мультикультуралізму про можливість цивілізованого, безконфліктного співіснування різних соціокультурних груп (етнічних меншин, іммігрантів, біженців, феміністок, представників ЛГБТ спільнот тощо) в єдиній державі — з іншого, та позитивний вплив культурної багатоманітності на людське буття.

Тому міграційна криза та атомізація суспільства гостро

поставили потребу консолідації суспільства навколо загальнонаціональних цінностей шляхом піднесення часткової групової ідентичності до ідентичності державної та загальнонаціональної. Ця потреба є одним із викликів глобалізації як визначальному наднаціональному процесові сучасності, який ініціює ослаблення соціальних, корпоративних та політичних форм групової ідентичності — тобто, розмивання раніше стабільного групового самовизначення громадян та втілення більш універсальних форм людської життєдіяльності. З іншого боку, глобалізація привела до швидких економічних та соціальних змін і зробила сучасні суспільства більш різномірними, породжуючи вимоги про визнання легітимності інтересів та потреб спільнот, які до цього не мали визнаного статусу. Ці вимоги призвели до внутрішнього конфлікту ідентичностей та генофондів «нових» і «старих» спільнот, і, як наслідок, до відторгнення з боку останніх новацій глобалізованого світу та негативного відображення на їх світовідношенні.

За словами Ф. Фукуями, сьогодні демократичні суспільства розриваються на сегменти, засновані на все вужчих ідентичностях, загрожуючи можливості колективного дискурсу та дій з боку суспільства. Це дорога, яка веде тільки до розлому держави і, насамкінець, до біди. Якщо такі ліберальні демократії не зможуть повернутися до більш універсального розуміння людської гідності, то вони приречуть самих себе і світ на продовження конфлікту¹.

Визначальною засадою поширення таких практик стали концепції про втрату національними державами ролі основ-

¹ Фукуяма Ф. Политика идентичности и предпосылки гражданской войны в США. URL: <https://eadaily.com/ru/news/2018/11/14/fukuyama-politika-identichnosti-i-predposylki-grazhdanskoy-voyny-v-ssha>

ного, провідного суб'єкта міжнародних відносин, головного системоутворювального елемента глобалізованого світу. Вважалось навіть, що держави-нації дедалі більше втрачають рівень власної суверенності на своїй території, якщо механізми суспільної організації переходять від державних інститутів до рук транснаціональних корпорацій, органів місцевого самоврядування, громадських організацій тощо.

Проте, песимістичні прогнози щодо майбутнього національних держав є дещо перебільшеними. Дійсно, у передових демократичних державах все міцніше вкорінюється принцип субсидіарності, який визначає рівень суверенності всіх структур суспільства та їх взаємодію. Але держав, які сягнули такого рівня розвитку, у світі меншість. Більшості держав доводиться концентрувати зусилля своїх інститутів на організації економічного, політичного та культурного життя своїх країн, на вирішенні гострих соціальних та екологічних проблем, захисті національного виробника, забезпеченні його конкурентоспроможності, на національній безпеці та обороні тощо.

І якщо раніше вважалося, що ренесанс ідеї нації — це вибір «слабких» народів, тих, хто найменше пристосувався до глобалізації і модернізації, то нині ми бачимо повернення до ідеї нації і в розвинених країнах — США, Франції, Німеччині, Англії, яка (нація) і на сьогодні залишається визначальним чинником існування та розвитку людства, запорукою зрозумілих та цивілізованих міждержавних відносин, гарантом забезпечення прав та свобод всіх спільнот. Очевидно, що процеси світової інтеграції не мають перекреслювати історично усталеного факту диференціації національних культур, які формувалися впродовж сторіч в окремих країнах, створивши систему культурних надбань і цінностей, без урахування

яких неможливо уявити цілісності світу як такого культурного простору, у якому завжди залишається місце для «іншого».

Глобалізація охоплює країни, які мають різні культурні установки та перебувають на різних щаблях історичного розвитку, наслідком якого є своєрідність процесів культурної взаємодії і особливості самовизначення громадян. Внаслідок цього, глобалізація створює надзвичайно велике розмаїття різноспрямованих векторів формування та трансформації національно-культурної ідентичності людини і суспільства. З одного боку, для значного числа регіонів незавершеної модернізації дедалі привабливішою стає сама універсальна цивілізація, а з іншого, — спостерігається повсюдна активізація (реставрація, відродження) устремлінь чисельних периферійних регіонів щодо реалізації претензій на власну культурну й цивілізаційну самобутність.

Розмивання традиційних ідентичностей, з одного боку, і пошук нових — з іншого, нерідко призводить і до відродження патріархальних ідентичностей, які, здавалося б, давно стали минулим етапом, а також до формування ідентичностей «спротиву» (М.Кастельс), породжуючи нові націоналізми, сепаратизми, етнічні та культурні анклави, кульги, напівкульти та інші форми причетності до структурованого життя, які намагаються щось протиставити ситуації невизначеності і ризику, що несе з собою глобалізація. Це стосується і відродження різного роду фундаменталізмів. Як породження глобалізації, новий фундаменталізм є більше певною спробою захистити світ усталених цінностей, ніж відродженням релігійного фанатизму (хоча такий варіант також не виключено).

Соціокультурними наслідками глобалізації є і те, що на початку XXI століття найбільші країни Європи увійшли в стан,

який відомий французький соціолог М. Маффесолі² називає новим трайбалізмом. Автор «Часу племен» зосереджується на племінній атмосфері, яка помітно зростає у суспільстві на нових засадах. Логіка ідентичності (сексуальна, політична, професійна) викристалізовується у процесі ототожнення індивіда з групою, почуттями, режимом. Саме в цьому сенсі автор розуміє засилля в постмодерному суспільстві соціальних мереж, невеликих груп, віртуальних спільнот (музичних, спортивних, туристичних тощо). Тому він вважає, що сучасна постмодерністська держава взагалі позбавлена суспільства, бо в ній не існує єдиної соціальності, а є сукупністю розрізних угруповань, з яких неможливо створити комунікативну та толерантну одну до одної спільноту.

Тобто, глобалізація не тільки започатковує об'єднавчі тенденції, які ведуть до взаємодії різних культур, інтенсифікації світових потоків інформації, які сприяють дедалі тіснішому єднанню народів та збагачують їхню комунікацію, але й має своїм наслідком глокалізацію (диференціацію, фрагментацію, локалізацію) суспільств, трайбалізм мігрантських спільнот, культурну уніфікацію, ментальний колоніалізм, примітивізацію смаків, споживацтво, конформізм, консюмеризм тощо. Глобалізація породжує і свою «нову еліту», космополітичну за своєю діяльністю, способом буття, самосвідомістю, та прекаріат — спільноту часто молодих і освічених, проте незатребуваних, незаможних людей, що представляють різні соціальні і професійні верстви населення. На відміну від пролетаріату — робітничого класу ХХ-го століття, який хоча і був об'єктом

² Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму в постмодерному суспільстві / пер. з фр. В. Плющ ; наук. ред. Е. А. Афоніна. Київ : Києво-Могилянська акад., 2018. 264 с.

експлуатації, все ж таки мав відносно стабільну зайнятість — представники прекаріату внаслідок турбулентності глобалізаційних економічних процесів не мають і цього. Вони лише частково задіяні у виробництві та вимушені постійно вживати інтенсивних заходів у пошуках роботи і заробітної платні. Як протидія цим наслідкам глобалізації, ширяться та набирають силу у світі антиглобалістські та популістські рухи, які становлять реальну загрозу існуванню та розвитку світосистеми та національних держав.

Курс інтеграції України у світовий економічний та культурний процес на основі глобальних практик не завжди сприяє збереженню та розвитку української національної ідентичності та стабільності суспільства. Брак ефективних організаційно-правових та адміністративних механізмів, а також належної державної фінансової, інформаційної підтримки національної культури призвів до поширення на її теренах явищ культурної уніфікації, поступової втрати зв'язку духовних підвалин суспільного життя з національно-культурними архетипами, цінностями та традиціями. Це ж стосується інституціональної та світоглядної протидії поширенню популістських практик як простого способу розв'язання складних проблем суспільного розвитку.

Імперським квазіглобалізаційним процесом є потуги сучасної Росії відновлення на пострадянському просторі СРСР, про що неодноразово заявляв В. Путін. Бо йдеться не про рівноправну взаємодію культур, а про нав'язування своїх інтересів, культури, цінностей, мови тощо «іншому». Небезпека цього для України в тому, що «руській мір» не зник з теренів України, кількість його прихильників за останні майже 7 років практично не зменшилася. Навіть в умовах неоголошеної

війни з РФ, котру 70% опитаних українців усвідомлюють саме як війну, російська держава залишалася «близькою» для 54% опитаних (зокрема для 20% — «дуже близькою»); російська культура — «близькою» або «дуже близькою» для 66% респондентів³.

Причому проєкт створення панросійської ідентичності в Україні має довгу історію, започатковану ще Переяславськими угодами 1654 року, а не тільки сучасною російсько-українською війною. Небезпека конкуренції на теренах України української та російської ідентичностей полягає у тому, що остання, на відміну від проєвропейської української, здатна замінити українську національну ідентичність, бо механізми її конструювання формують ілюзію «нерозрізнення» цих ідентичностей через спільний багатовіковий спосіб буття, спільні життєві практики у побуті, освіті, охороні здоров'я, кар'єрному зростанні та віруваннях тощо.

Феномен цього нерозрізнення ідентичностей вдало використовує кремлівська пропаганда у гібридній війні РФ проти України. Враховуючи потужний потенціал впливу (як політико-економічний, так і суто військовий), найбільшим потенційним ризиком для української національної ідентичності є масштабна підтримка сепаратистських рухів в Україні з боку Російської Федерації. На жаль, в українському суспільстві практично немає потужної системи культурного розпізнавання «свій – чужий», чимало українців не бачать демаркаційної лінії між українським і російським, на що й робив ставку Кремль у період намагань створити так звану «Новоросію». Ця особливість уможливила продукування пропагандист-

³ Kulyk, V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*. 2016. No. 4. Vol. 68.

сько-політичних проєктів на кшталт «одного народу», «братського союзу», «єдиного простору» тощо. На недопущення усвідомлення об'єктивного існування міжкультурної демаркаційної лінії між російським та українським, сьогодні, як і вчора, в Україні працює потужний московський і промосковський «культурний фронт».

Головною причиною цього є те, що українська ідентичність і досі є «незавершеним проєктом». Особливості сучасного етапу формування національної ідентичності в Україні визначаються, з одного боку, потребою реалізації ідеї нації на основі цінностей українства, з іншого — необхідністю реалізації соціально-економічних інтересів громадян безвідносно до їх станової, етнічної, релігійної та політичної визначеності, що несе в собі внутрішній потенціал конфліктності та деконсолідації суспільства.

А держава має виробити цілеспрямовану державну політику щодо подолання криз ідентичності, нейтралізації її загроз. В основу такої політики може бути покладена Концепція формування національної ідентичності громадян України з визначенням політичних, економічних та соціокультурних механізмів і пріоритетів консолідації національної спільноти. Геополітичним пріоритетом такої консолідації може бути європейський та євроатлантичний вибір України, який підтримує, за соціологічними опитуваннями, понад половина її громадян. Основою європейського вибору країни має бути чітке дотримання принципу верховенства права, Конституції України та законів держави щодо створення інституційної системи, яка б надалі сприяла консолідації, а не поділу країни.

Ставлення більшості українців до панросійської іден-

тичності на теренах України можна визначити як «ідентичності відторгнення», сформульованої свого часу Л. Кучмою — «Україна — не Росія». Ця несумісність існувала задовго до початку російсько-української війни, яка лише оголила її. Більш того, «ідентичність відторгнення» сьогодні ще не вичерпала свого потенціалу. Вичерпання цього потенціалу залежить, насамперед, від формування ефективного інструментарію протидії як відкритим антиукраїнським медійним практикам «руського міра», так і об'єктивістській мімікрії багатьох російських ЗМІ у висвітленні подій в Україні. Зараз, на зміну відверто антиукраїнським виданням минулих років, прийшли більш «виважені» ЗМІ, в текстах яких українські військові вже не «карателі», добровольці — не «нацисти», а український уряд вже не «київська хунта». Однак, потік «виваженої» риторики містить низку потрібних Кремлю меседжів: «Україні потрібен мир за будь-яку ціну», «необхідно домовлятися з Росією», «Майдан програв», «від євроінтеграції лише негатив», «усі проблеми почалися з вигнання Януковича». Потрібно наголосити, що ця тактика набагато небезпечніша, ніж відверта антиукраїнська пропаганда. Приховані маніпуляції набагато ефективніші від прямих пропагандистських впливів.

Проте, уже головним здобутком формування колективного українського «Ми» часів незалежності є те, що більшість українців пишаються своєю країною, вважають себе патріотами, попри всі соціально-економічні проблеми свого буття. Рівень прихильності до своєї держави за часи незалежності ніколи не опускався нижче 50%, піднімаючись вище у часи революційної консолідації. Як слушно зауважив директор Національного інституту стратегічних досліджень О. Литвинен-

ко, український націоналізм на теренах України переміг⁴.

Сучасна українська ідентичність постає у нових культурних та геополітичних смислах, які є однаково прийнятними для всіх громадян країни, незалежно від їхньої етнічної та регіональної приналежності. Нині вже не мають вирішального значення для самовизначення людини її етнічність чи мова: головне — як вона ставиться до незалежності та суверенітету країни та чи вважає своїм континуумом українські цінності. Саме тому сьогодні «українець» — це вже не національно-етнічна категорія, а ціннісна. До таких цінностей належать незалежність і державний суверенітет України, європейські ідеали свободи, справедливості, принципи правової держави та народовладдя.

Окрім того, за результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у серпні 2019 року, патріотами своєї країни вважають себе 83% громадян (майже стільки ж як і у 2018). Тільки 11% мають протилежну думку, ще 6% не змогли відповісти. У 2019 році, порівняно з попередніми дослідженнями, зафіксовано найбільшу кількість тих, хто обрав однозначну відповідь на це питання (60%). У всіх макрорегіонах України загальна кількість патріотично налаштованих громадян перевищує 75%: на Заході таких 86%, у Центрі — 85%, на Сході — 79%, на Півдні — 78%. За період досліджень зафіксовано найбільшу кількість тих, хто підтримав би проголошення Незалежності України, якби сьогодні перед ними постав такий вибір — 82% (у 2012 році таких було 62%). Лише 12% висловили протилежні міркування, ще 6% вагалися з від-

⁴ Олександр Литвиненко. У Росії не розуміють: український націоналізм переміг. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/oleksandr-litvinenko-u-rosii-ne-rozumiyut-scho-ukrainskiy-nacionalizm-peremig>

повіддю. Надзвичайно позитивним фактом є те, що і мешканці підконтрольної Україні частини Донбасу втричі частіше стали ідентифікувати себе як етнічні українці, порівняно з 2016 роком. Такі дані отримали соціологи берлінського Центру східноєвропейських та міжнародних досліджень за підсумками дослідження «Настрої та ідентичності Донбасу по обидва боки фронту». У 2019 році варіант «етнічний українець» для самоідентифікації обрало найбільше респондентів — 29%. У 2016-му таких було 11,4%⁵.

Очевидно, мовна, смислова та ціннісна українізація суспільства є цивілізаційною перспективою України. Питання не в тому, треба йти шляхом українізації чи не треба, а в тому, який саме має бути цей процес з огляду на методи, терміни, рівень жорсткості тощо. Усі спроби утримувати в одній державі дві різні України — українську та російську (в культурно-ментальному сенсі) є безперспективними і провальними⁶.

Проте, винятково важливими є певні оптимальні пропорції в обсязі та часі, а також граничні межі, за які українізація не має йти (не повинна стати тотальною). Зокрема, має йтися про певні гарантії для російськомовного населення (їх, до речі, повинно було б отримати й україномовне, яке їх ніколи не мало). Брак таких гарантій і чітких перспектив для етнічних росіян жодним чином не сприяє подоланню їх страху втрати

⁵ Мешканці підконтрольної українському уряду частини Донбасу втричі частіше стали ідентифікувати себе як етнічні українці, у порівнянні з 2016 роком. URL: <https://sprotyv.info/news/identichnist-donbasu-tretina-zhiteliv-donechchini-vvazhajut-sebe-ukraincyami>

⁶ Лосев І. Межа дискусії. Про політичний сенс національно-культурної ідентичності. Український тиждень. 1–7 листопада 2019 (№ 44 (624)). С. 23.

своєї ідентичності. Проте, очевидно й те, що стурбовані своїм теперішнім і майбутнім соціально-психологічним статусом, російськомовні громадяни вимагають забезпечення своїх прав із запасом: кожний навіть найдрібніший факт реального чи показного розширення сфери вживання української мови часто розцінюють як зазіхання на їхню ідентичність або навіть як особисту образу та приниження.

З погляду україномовного громадянина така позиція є несправедливою, ідеологічно обмеженою. Але треба зважати на те, що російськомовні громадяни дивляться на цю ситуацію своїми очима, відчуються скривдженими та несправедливо обмеженими. Тому можна стверджувати, що проблема етнічних росіян, російськомовного населення України — це не проблема їх культурного самовизначення. Її в Україні не існує. Натомість існує проблема їх місця і ролі у формуванні української політичної нації.

При цілеспрямованій стратегії формування української національної ідентичності, Україна як новітній незавершений цивілізаційний проект має всі перспективи уникнути як загроз глобалізації, так і пасток «плавильного казана» та мультикультуралізму, оскільки такі практики не набули на її теренах широкого втілення. Можливе цивілізаційне майбутнє України — побудова громадянської, політичної нації, де етнічна, особистісна та групова самоідентифікація громадян буде надійно захищена недоторканістю прав і свобод людини та громадянина — достойно забезпеченого творця свого життя. Проте така цивілізаційна перспектива потребує детального теоретичного опосередкування як задач, чинників та механізмів її досягнення, так і викликів, які виникатимуть на цьому шляху.

Сергій ЗДІОРИК

кандидат філософських наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу гуманітарної політики
Національного інституту стратегічних досліджень

ЦИВІЛІЗАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНИ «РУСКОМУ МІРУ»

Сучасний період демократичних трансформацій українського народу вимагає вдумливого та ґрунтовного аналізу національних цінностей, вивчення етноконфесійної специфіки релігії в Україні й усвідомлення та врахування релігійних чинників у національній стратегії свого поступу. Етноконфесійна специфіка релігії стимулюється потребою нації у власній релігійній структурі, суттєво допомагає її самоусвідомленню як самоцінної та самодостатньої, а відтак є могутнім чинником розбудови власної національної держави в ролі повноправного і рівноправного суб'єкта міжнародних відносин¹.

Характерно, що ідеї єдності на релігійному ґрунті виступають на передній план переважно у переломні історичні

¹ Здіорук С. І. Етноконфесійність. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. С. 111.

періоди, коли нагальною виявляється потреба у консолідації Української нації, відображаючи у такий спосіб споконвічні прагнення українців до власної державности. Цілком законно, що в сучасних умовах функціонування Української Держави, відновлення культурно-духовних самотніх традицій нації та зростання її історичної самосвідомости, надзвичайної популярности набуває ідея творення національної Церкви, що є невіддільним елементом національної ідеї, або рельєфніше це можна назвати *стратегією національного поступу*. Тому конституювання Православної Церкви України як єдиної національної православної інституції цілком відповідає сучасним реаліям буття нації. А її справжнє призначення — працювати на благо українського народу та обстоювати національні інтереси у складних перипетіях геоконфесійних відносин.

Впродовж 2014–2029 років здійснювалися надважливі заходи щодо зміцнення духовно-ідеологічного фундаменту українського народу на засадах українського націоналізму та нейтралізації політико-ідеологічного впливу Росії на Українську Державу в умовах гібридної війни. ***Кількасотлітня боротьба й багатомільйонні жертви Української нації принесли нарешті очікувану Свободу.***

Як відомо, з часу офіційного прийняття християнства в Русі 988 року Православна Церква була в юрисдикції Константинопольського Патріарха. Але вже в ті часи Київськими митрополитами ставали русини-українці: Іларіон (1051–1054 рр.) та Климент Смолятич (1147–1154 рр.).

Примітно, що друге самостійне поставлення митрополита в автохтонних українських землях припадає якраз на рік, під яким в Іпатіївському літописі лише вперше згадується Мо-

сква. Це є вічно болючою колючкою у тілі російської імперії, що нагадує їй і всьому світові про споконвічні права Української Церкви й, зокрема, найстаршої її Київської митрополії, які були по-зłodійському перебрані від неї значно пізніше (через 540 літ) московськими сатрапами.

Чому такими важливими є всі віхи становлення Української Церкви? А тому, що вже перші Київські митрополити вважалися «загальними пастирями» всієї Руської землі й згідно з 34-м Правилем святих Апостолів «мали право: 1) утворювати єпископські катедри; 2) висвячувати єпископів; 3) скликати єпископів на собори і головувати на соборах...». Тобто, перебуваючи в канонічній юрисдикції Константинопольського Патріарха, Київська Митрополія користувалася справжньою автономією з самих початків її заснування.

Релігія в Україні давно набула етноконфесійної специфіки. Але багатьом (у тому числі й релігійним діячам) не дає змоги бачити її зашореність імперськими ідеологемами минулих століть. Бо тепер, коли в нашу історичну пам'ять і політичну культуру повернуті надбання таких видатних українських діячів, як Б. Антоненко-Давидович, М. Аркас, С. Бандера, Т. Бульба-Боровець, Б. Вітошинський, І. Власовський, Б. Гаврилишин, М. Грушевський, Д. Донцов, Д. Дорошенко, Є. Коновалець, В. Косик, І. Крип'якевич, М. Міхновський, І. Огієнко, Л. Ребет, У. Самчук, В. Старосольський, Я. Стецько, В. Стус, Д. Яворницький та десятки й десятки інших, ми маємо повніше уявлення про ті нещадні надзвичайні руйнації й перекручення історії України, що були зроблені протягом століть Російською імперією. Радянська імперія повністю успадкувала «родимі плями імперіалізму» і мало сприяла виясненню правдивої картини політичного й культурного буття націо-

нальною історіографією та філософією.

Органи церковної влади Російської православної церкви (далі — РПЦ) визнають і стверджують, що російська церква 1448 року стала самостійною (звичайно, самочинно, не питаючи ні в кого ні дозволу, ані благословення). Понад 140 років вона була неканонічною й ніким не визнавалася. РПЦ, підтверджуючи цілком самовільне походження своєї автокефалії, тут же відмовляє в самостійності іншим національним Церквам, у тому числі й Українській. Такими діями РПЦ грубо порушує 34-те Правило святих Апостолів, яке проголосило: *«Єпископам усякого народу належить знати першого з них і визнавати його за главу та нічого, що перевищує їхню владу, не творити без його розсуду...»*

Лише 1589 року знову самочинно та силою встановлено московське патріаршество, але іще *впродовж майже 100-а років Київська катедра була в юрисдикції Константинополя*. Велику роль у збереженні нею такого статусу зіграло запорізьке козацтво. Доля Церкви в Україні тісно пов'язана з діяльністю гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрася Хмельниченка, Івана Брюховецького, Петра Дорошенка та Івана Самойловича. За гетьманства останнього й було скликано елекційний Собор 8 липня 1685 року, який обрав митрополитом Київським родича Самойловича — Луцького єпископа Гедеона (князя Святополка Четвертинського). Рівно через чотири місяці він присягнув у вірності московському цареві та патріархові.

Так скінчилася *більш як 30-літня (!) боротьба за підпорядкування Київської митрополії Москві вже після приєднання України Росією 1654 року*. Українське духовенство

протривало до останньої можливості, навіть після повного перебрання Москвою світської влади в Україні, адже воно прекрасно розуміло, що залежність буде не номінальною, як від Константинополя, а цілком реальною. І, дійсно, від цього часу *наступає страшна руїна* духовності, освіти, культури й усіх атрибутів державності Української нації. Не оминула вона й Церкву. З величезної Митрополії, яка в десятки разів перевершувала свою Матір-Церкву — Вселенський Патріархат, вона була перетворена на звичайну єпархію Російської імперії, *архипастир якої був позбавлений навіть митрополитичого сану*.

Українська революція 1917–1921 років дала можливість національному оновленню, включно з релігійним життям. Вже в березні 1917 року створюється Виконавчий комітет духовенства і мирян, який ставить завдання скликати Всеукраїнський Церковний Собор для *відокремлення* Української Православної Церкви. До речі, ці факти відкидають ще один політичний міф про те, що нібито лише жовтневий 1917 року переворот в Росії сколихнув національне життя «тюрми народів».

Для безпосередньої організації Собору в листопаді 1917 року створюється комітет, який потім перетворюється на Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР). Собор відбувався 1918 року, але внаслідок реакційних і монархічних позицій більшості єпископів автокефалія не була проголошена, вдовольнилися «церковною областю її (тобто РПЦ. — авт.) з особливими перевагами на засадах автономії»². Не допоміг Українській Церкві і декрет Пет-

² Положення про тимчасове управління Православної Церкви на Україні. К., 1918. С.1.

люрівської Директорії від 1 січня 1919 року, оскільки після окупації України військами Денікіна влітку того ж року українське священство підлягало жорстоким репресіям. І тільки 5 травня 1920 року пленум ВПЦР проголосив автокефалію Православної Церкви в Україні, а Всеукраїнський Православний Церковний Собор 14 жовтня 1921 року затвердив її та обрав Київським Митрополитом Василя Липківського.

Недовго Україна мала свою Церкву, її повністю розгромили 1930 року, пов'язавши діяльність Церкви зі сфабрикованим процесом Співки визволення України (СВУ). У 20-х роках УАПЦ мала 34 єпископи. З них 28 було репресовано: чотирьох розстріляно, решта згинули в радянських концтаборах. Жертвами комуністичного терору стали більше двох тисяч священнослужителів УАПЦ та десятки тисяч її вірних.

У новітню добу демократичні перетворення дозволили зібрати 20 жовтня 1989 року у Львові собор священників УАПЦ та прихильників УАПЦ — священників РПЦ, який проголосив відродження в Україні Української Автокефальної Православної Церкви, оскільки буття її взагалі не переривалось, позаяк вона існувала деякий час у підпіллі та завжди в діаспорі. Затвердив проголошення відродження УАПЦ в Україні Всеукраїнський Собор, що відбувся у Києві 5–6 червня 1990 року. До речі, автор цих рядків був учасником цього Собору, який ухвалив надзвичайно важливі для життя Церкви організаційні рішення.

Вельми значимо, що *вперше* в історії Української Держави 5 червня 1990 року був обраний *Патріарх Київський і всієї України*. Ним став 92-літній Блаженніший митрополит Мстислав

(Скрипник), який ще майже за 50 років до того отримав архієрейську хіротонію в Андріївському храмі міста Києва. Свого часу майбутній перший український Патріарх служив у війську Симона Петлюри, до того ж був його племінником.

Вибудова конечної ієрархії церковної влади покликана стати запорукою самостійності Української Православної Церкви та рівності її серед інших автокефальних Церков світу. *Геоконфесійні інтереси України*, зумовлені її геополітичним становищем та релігійними традиціями, полягають у зацікавленні сферою конфесійно-церковного устрою всередині держави і його взаємин з такими ж в інших державах — сусідньому оточенні та тих, які потрапляють до пріоритетів зовнішніх зносин України. Найперше це стосується відносин з країнами Європи та Росією.

Державна ж політика Росії та РПЦ є постійним каталізатором *міжетнічної й релігійної ворожнечі*, вони взяли на озброєння традицію теократичної імператорської влади, що зародилася ще в надрах Древнього Риму.

Росія як імперія без України розпадеться. А московському патріархату прийдеться, як і Російській Федерації в цілому, змінити всю філософію й історіософію свого буття. Неможливо безкінечно послуговуватися краденими та загарбаними духовно-культурними й інтелектуальними здобутками. Адже Україна як суб'єкт міжнародного права і світова громадськість засуджуватимуть таку практику. Отже, ***російська держава і церква змушені будуть визнати:***

а) *автентичність* державницьких традицій і духовно-культурних надбань України та Русі, *відкинувши назад російську історію мінімум на 500 років;*

б) що російська державність, а особливо духовно-куль-

турна традиція та християнська церковність є *похідними від українських*, а тому їм прийдеться визнати історичні реалії, оскільки пошук власних традицій і коріння, які не мали б своїх першопочатків із державності Русі та її християнізації, є не те що проблематичним, а принципово нездійсненними;

в) що Православна Церква України, згідно з духом і буквою церковного права, є Матір'ю-Церквою для Російської православної церкви, а не навпаки, як нині претендує РПЦ. Її претензії розбиваються об колосальну кількість історичних документів, законів і правил, які визнаються Вселенським Православ'ям;

г) що у випадку відмови (і це є чи не *найстрашніше* для РПЦ) від української історії та Києворуської традиції, російська церква *втратить апостольське походження*. Російські церковні політики, прекрасно розуміючи всю трагічність ситуації, створену невідворотністю зміцнення Української Держави та Православної Церкви України, вже давно роблять лукаві розвідки коренів апостольської традиції поза хрещенням Києва.

Наслідком означеного вище буде:

1) зруйнований міф про Москву як Третій Рим, що значно ослабить Росію на міжнародній арені;

2) зміниться вся георелігійна ситуація на користь України та Вселенського Патріархату, що стане потужною національною духовно-культурною основою успішної діяльності української дипломатії, економіки й політики загалом.

У сучасних гуманітарних студіях поширеною є думка, що, починаючи із другої половини ХХ століття, роль національних держав у міжнародних відносинах зменшується настільки, наскільки набирають силу інші структури: великі транснаціо-

нальні корпорації, міжнародні організації тощо, тобто настає ера глобалізації. Ці фактори, що особливо яскраво виявили себе у процесі створення і становлення Європейського Союзу, нібито демонструють невідповідність моделі суверенітету у національній формі сучасним тенденціям світового розвитку. Проте така точка зору певною мірою може бути виправданою для націй, які вже мають багатотисячлітню історію національних держав, за час існування яких вони досягли певного рівня національного розвитку, а можливо, в дечому і вичерпали його потенціал у рамках національних держав. Інша річ нації, історія яких склалася таким чином, що вони тільки нещодавно відновили чи здобули власну державність або лише знаходяться на шляху до цього.

Без певного періоду розвитку на рівні національної держави нація залишається «недоструктурованою» у багатьох важливих компонентах, і ніякі транснаціональні структури не зможуть компенсувати цього відставання. Тому Українська державність, відновлена наприкінці ХХ століття, є надзвичайно важливою не лише з позиції зміцнення національної ідентичності й піднесення національної гідності, а головне — у перспективі повноцінної реалізації потенціалу нації та країни. Тому феномен самоідентифікації нації потрібно розглядати, насамперед, із точки зору його потенціалу для повноцінного розвитку нації, який, попри розмаїтість поглядів на цю проблему і численні дискусії, потребує зміцнення національної держави. Звідси очевидною є важливість пильного дослідження чинників національної самоідентифікації, серед яких вагоме місце посідає етноконфесійний.

Оскільки наш аналіз обмежений розглядом православ'я,

то саме етноконфесійні особливості його побутування стають, попри певну космополітичність цього віросповідання, потужним чинником самоідентифікації націй. Тому я не випадково наголошую на етноконфесійному впливові релігії на процеси формування й самоідентифікації української нації.

Прагнення вирізнити свою, відмінну від усіх інших, віру в надприродне і, відповідно, своїх вищих покровителів простежується ще в архаїчних суспільствах. Саме таке прагнення до виокремлення своєї спільноти, свого етносу серед інших, з одночасним визначенням свого місця в цій системі координат через особливості вірувань, і є першими виявами ще протоетноконфесійного чинника у процесах самоідентифікації людських спільнот.

Протягом десятиліть після відновлення державної незалежності України, внаслідок неналежної політики провідників нації, український народ був змушений утверджувати свою етнорелігійну ідентичність не у тісній співпраці зі світовими релігійними структурами (Ватиканом, Вселенським Патріархатом тощо), а за посередництва російського політично-церковного істеблішменту з його безпросвітним православним фундаменталізмом, обскурантизмом та примітивним політизованим обрядовіством.

Така ситуація певною мірою зберігається й до цього часу та дає простір для постійного ведення проросійськими структурами активної кампанії з метою приниження та дискредитації Церков і релігійних організацій української юрисдикції, створює підґрунтя для маніпуляцій суспільною думкою в Україні з метою впровадження ідей сепаратизму й меншовартости. Втім, колабораціоністська позиція пред-

ставників так званої УПЦ (МП)³ та її провокативні дії⁴ істотно вплинули на пониження її власного рейтингу⁵, тоді як внаслідок послідовної патріотичної діяльності в українському суспільстві зростав імідж справді українських Церков⁶.

Саме російська окупація частини українських територій чітко проявила релігійне середовище України за національним критерієм та спонукає український народ і державне керівництво до глибшого розуміння значення розбудови Наці-

³ Здіорук С. І., Яблонський В. М., Токман В. В. та ін. Україна та проект "русского мира" : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2014. 80 с. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1594/>; Здіорук С. І. та ін. Шляхи подолання гуманітарної катастрофи Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. С. 271–286; Храми УПЦ МП на Донбасі служили складами зброї для російських військ. URL: <http://apostrophe.com.ua/ua/article/society/2016-07-04/hramy-upts-mp-na-donbasse-sljuzhili-skladami-oruziya-dlya-rossijskih-voysk/5939>

⁴ Священнослужителі УПЦ (МП) не встали у Раді під час зачитування імен бійців АТО — героїв України. URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59943/; В ряду населених пунктів, находящихся под контролем "ДНР" и "ЛНР", УПЦ МП організовує "крестный ход" с Донбасса на Киев. URL: http://censor.net.ua/news/396055/v_tserkvyah_na_podkontrolnyh_ldnr_territoriyah_agitiruyut_za_krestnyyi_hod_na_kiev_is; Крестный ход УПЦ МП за Украину как попытка пойти «ва-банк». URL: <http://hvylya.net/analytics/politics/krestnyiy-hod-upts-mp-za-ukrainu-kak-popyitka-poyti-va-bank.html>; Російські терористи на службі в Московського патріархату. URL: <https://informnapalm.org.ua/rosijski-terorysty-na-sluzhbi-v-moskovskogo-patriarhatu/>

⁵ Ставлення до лідерів релігійних конфесій. URL: http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_60357_RG_Church_062015.pdf

⁶ Ставлення до лідерів релігійних конфесій. URL: http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_60357_RG_Church_062015.pdf

ональної Церкви. **Важливо розуміти, що для Православної традиції поняття «Національна» практично тотожне поняттю «Помісна».**

Статус помісності у Православній Церкві тісно пов'язаний зі здобуттям Церквою автокефального (з давньогрец. — самоочолюваного), тобто самостійного управління всіма без винятку церковними справами. Іншими словами, **помісною може бути виключно лише автокефальна Церква.**

У православ'ї в найширшому сенсі — це означення, яке застосовується для характеристики всієї повноти певної церковної структури православ'я. Внаслідок тривалих процесів інституалізації та бюрократизації управлінської структури церковної організації, політико-адміністративних поділів Римської імперії, помісною почали вважати церкву, яка вирізняється наявністю власного вищого керівництва (собору єпископів); історично пов'язана з конкретною нацією, зазнала суттєвого впливу з боку її мови, культури, економічного укладу життя, державницького устрою та усамостійнена від собі подібних церковних утворень. **Таким чином, у православній традиції реальна Помісна Церква фундує нерозривний зв'язок між релігійною організацією та процесом національного державотворення.**

Власне, у строгому юридичному (церковно-правовому) розумінні в православ'ї **поняття «церква» означає** релігійну організацію з канонічно довершеною ієрархією, яка має право вступати в рівноправні зносини з іншими суб'єктами міжнародного церковного права. В церковному праві міжнародний аспект також має визначальне значення для легітимації Церкви як суб'єкта світових релігійних процесів.

Тут цілком доречна аналогія з суверенними державами як

суб'єктами міжнародного права та їхніми органами, правоздатність яких легітимізується не лише національними правовими системами, але й нормами міжнародного права. Тобто, по суті, навіть до рішення Синоду Вселенського Патріархату від 11 жовтня 2018 року⁷, яким було скасовано Синодального листа 1686 року про право патріарху Московському висвячувати Київського митрополита, **УПЦ (МП) була лише територіальним структурним утворенням Російської православної церкви** з деякими елементами місцевого самоуправління (навіть не в статусі автономії). Більш того, ці елементи місцевого самоуправління в УПЦ (МП) московський патріархат **мав право змінювати чи забрати в будь-який момент**, що він і робив.

Внаслідок такої інтегрованості до складу Російської православної церкви, УПЦ (МП) **не мала права виступати самостійно на міжнародній арені, а всі свої дії зобов'язана була погоджувати з Москвою на виконання московських же церковних і архієрейських соборів РПЦ та вказівок московської патріархії**. Вона не була членом Всесвітньої Ради Церков (це для релігійних організацій можна порівняти з ООН для держав), ані членом Конференції Європейських Церков (теж саме, що для суверенних держав Рада Європи, не говорячи вже про Європейський Союз) тощо. Отже, **для міжнародного релігійного співтовариства Україна до отримання Томоса 2019 року була відсутня на конфесійній карті світу**, як самостійний суб'єкт, що надзвичайно шкодило міжнародному іміджу й авторитету Української Держави.

⁷ Рішення Синоду Вселенського Патріархату від 11 жовтня 2018: Українська церква отримує Томос URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194911/>

Ще одним негативним наслідком розмежування української православної спільноти є втрата Україною потенціалу українських громадян, бо, маючи мільйони прихильників в Україні, Росія нібито представляє інтереси нашої країни у всіх міжнародних релігійних організаціях та має змогу займати лідируючі позиції у релігійному світі та негативно впливати на ведення українських справ.

Авторитет і вплив у міжнародній релігійній спільноті реалізується не лише через кількість запасів нафти й газу в надрах певної держави чи потужності ядерних ракет (порівняти, наприклад, Ватикан і Росію). *Дуже важливою є апостольська спадковість церковної ієрархії та давність традиції. В Україні ці обидва чинники є!* Адже, за церковним переказом, апостол Андрій Первозданий (тобто сучасник Ісуса Христа) освятив Київські гори. А Московська митрополія самочинно відділилася від Київської ще 1448 року, тобто, після того пройшло більше ніж 1400 років. Ясно, що ні про яких живих апостолів Христових ітися вже не могло. Це було також однією з вагомих причин, чому Москва вкрала назву Русь, а потім і всю нашу історію разом з Українською Церквою.

Однією з найвагоміших причин, яка спонукає не лише церковний і політичний істеблшмент, а й дипломатію та спецслужби Росії працювати на розділення й упослідження українських православних є та, що **об'єднання всіх православних в Україні робить Українську Церкву найбільшою серед усіх Православних Церков світу.**

Отож, коли говоримо про утвердження Української Помісної Православної Церкви, то маємо на увазі конституювання саме *Національної Церкви* — незалежної від будь-яких інших закордонних національних релігійних центрів. Поняття

«конституювання» має чітке значення і точний зміст (від лат. *constanta* — постійна, незмінна). Конституювання значить употужнення, себто здобуття статусу, який, кажучи іншими словами, є найдосконалішим, а відтак, у розумінні Церкви, вічним. *Таким є лише статус організації, яка має завершену структуру, самостійне управління, нікому не підпорядковується й має право рівних зносин із такими ж суб'єктами означеної діяльності. У Православній Церкві такий стан єдиноможливий при статусі помісності, що обов'язково передбачає канонічно довершену ієрархію та здобуття автокефалії.*

Для Церкви це є доконечна вимога, позаяк, на відміну від світських структур управління державної влади, суду, політики чи бізнесу, у Церкви немає абсолютно ніяких посередників і партнерів. *Вона не делегує своїх повноважень нікому й ніколи.* Адже Церква одночасно виконує функції всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої й судової) та охоплює не лише Землю, а й Небо. Тобто Церква складається з двох частин: на Землі — «Церква, яка бореться» й на Небі — «Церква, яка тріумфує», а Головою цілої Церкви є Христос. Ось чому Він сам «є Шлях, і Істина, і Життя» (Йн. 14: 6), та згідно зі вченням Церкви вона «є Тіло Христове» (Кол. 1: 24).

Враховуючи наведене вище, *проблема помісності Українського Православ'я належить до розряду не просто суспільно вагомих, а фундаментальних щодо захисту національних інтересів та зміцнення національної безпеки*, особливо від моменту поновлення незалежності України.

Російська православна церква в Україні, себто колишня УПЦ (МП), й на сьогодні виконує роль одного з істотних інструментів залежності Української Держави від Росії. Про

що автор писав з 1988 року сотні разів⁸. ***А найреальніший і єдиний спосіб цієї залежності позбавитися — утвердження власної Помісної Православної Церкви України.*** Багато європейських країн пішли саме таким шляхом. Щоб нівелювати вплив національних іноземних релігійних центрів на внутрішньополітичну ситуацію та врегулювати міжцерковні конфлікти, спродуковані зовнішньою релігійно-політичною експансією, Албанія, Болгарія, Греція, Грузія, Кіпр, Румунія, Сербія домоглися помісного статусу для власних православних церков у різні історичні часи після того, як самоствердилися державно та політично. Навіть такі країни, як Польща і Чехія з порівняно незначною кількістю православних вірян, мають автокефальні (самокеровані) православні церкви. *Тому прагнення України утвердити свою Українську Помісну Право-*

⁸ Здіорук С. І. Нейтралізація загроз «русского мира» і московського патріархату в контексті зміцнення національної безпеки Української Держави. Візія Української держави в ідеології українського націоналізму: зб мат. Треті Бандерівські читання / упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк. Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. С. 263–279; Здіорук С. І. Російська православна церква як механізм деструкції національної єдності в Україні. Україна дипломатична: науковий щорічник, випуск XX. Київ: ГДП, 2019. С. 628–637; Здіорук С. І. Релігійні організації в контексті євроінтеграції України. Аналітична записка. Серія «Гуманітарний розвиток». Київ: НІСД, 2019. №4. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/analit-zdioruk-human-development-4-2019.pdf>; Zdioruk S. Ukraine on the way of integration into the United Europe: ethno-confessional aspects // Juridical Journal. K. : «Justinian» LTD, 2016. № 168. P. 73–78; Здіорук С. І. Загрози і виклики «русского мира» та московського патріархату для національної безпеки Української Держави. Суспільно-політичні процеси. Київ: АПН, 2017. Випуск 1 (5). С.277–295; Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія. Київ: Знання України, 2005. 552 с.

славну Церкву, яка є потужним чинником консолідації Українського народу, є природними і закономірними.

Імперська позиція РПЦ переконала українців у необхідності пошуку шляхів утвердження Помісної Православної Церкви України, які роблять акцент на гаслі доби Української революції (1917–1921 років): “Геть від Москви!”. Найкращий із них — опертися на Православ’я Київської традиції та інтенсифікувати його діалог з Повнотою світового Православ’я (передусім із Вселенським Патріархатом) за сприяння всіх механізмів та інструментів Української Держави. Саме так усі народи світу без виключення виборювали незалежність своїх церков у своїх державах.

Особлива проблема в демократичному суспільстві (наголошую, бо тоталітарне в цьому не має потреби) — *процеси, які відбуваються у православному середовищі України, повинні бути зрозумілими для її громадян.* Але з цим розумінням є проблеми. Одна з причин неадекватного сприйняття ситуації — *невідповідність назв релігійних організацій їхній суті.* Так, найменування «Українська православна церква» зовсім не відтворює істинну природу цієї структури, що, безумовно, вводить в оману десятки мільйонів вірян-українців і світову громадськість. Тому необхідні відповідні кореляції на всіх рівнях, а особливо в законодавстві, освіті, ЗМІ тощо. Саме тому, що так звана УПЦ (МП) є структурною складовою РПЦ, то відповідний її статус має бути показаний і в назві, а саме ***Російська православна церква в Україні.*** Відтак, особливе завдання української влади полягає в тому, щоб донести повноцінну правдиву інформацію до всіх громадян України, які мають конституційне право на об’єктивну інформацію та захист своїх прав і свобод від впливів гібридної війни Росії проти України.

Всупереч російській “п'ятій колонії” й саботаж частини державної влади, Україна значною мірою просунулася у подоланні впливу “русского міра” на розум і душу українців. Раціонально повівши державну політику, ми зміцнили свої позиції стосовно захисту національних інтересів та захисту конституційних прав своїх громадян. Відновлюючи право Української нації на Національну Церкву, з метою консолідації українського суспільства та демократичного впорядкування діяльності православної спільноти України, Верховна Рада України ще 16 червня 2016 року прийняла відповідне звернення до Вселенського Патріарха Варфоломія⁹. 19 квітня 2018 року Президент України підписав «Звернення до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні»¹⁰, й того ж дня Верховна Рада України прийняла Постанову «Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні»¹¹.

Важливим кроком на шляху до отримання Томоса

⁹ Постанова Верховної Ради України Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 27. С. 528). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>

¹⁰ Звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні. URL: <http://www.president.gov.ua/administration/zvernennya-prezidenta-ukrayini-do-vselenskogo-patriarha-varf-438>

¹¹ Постанова Верховної Ради України Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2410-19>

(06.01.2019) стало прибуття в Україну Делегації Вселенського Патріархату для спільного святкування 1030-річчя прийняття Україною християнства. Делегація прибула на запрошення Президента України та вручила йому Послання Вселенського Патріарха Варфоломія, де чітко була означена основна мета такої діяльності: *«Визнаючи високу відповідальність першопрестольної Константинопольської Церкви, яка ніколи не переставала і не змирялася перед незаконними і неканонічними ситуаціями, які потрясли природне функціонування православної церкви, і в ці відповідальні часи вона взяла на себе ініціативу відновити єдність православних віруючих України з кінцевою ціллю дарувати українській церкві автокефалію»*¹². Важливо відзначити також об'єднувальну роль на той час настоятелів УПЦ КП та УАПЦ, всіх ієрархів цих Церков «за виявлений дух єдності і за одностайне звернення до Вселенського Патріарха»¹³.

Кількасотлітня боротьба Української нації (особливо кривава у ХХ столітті) за свою Державу і Церкву нарешті увінчалася низкою доленосних рішень Вселенської Патріархії щодо автокефалії власної Церкви.

Особливою віхою стали рішення Синоду Вселенського Патріархату від 11 жовтня 2018 року¹⁴.

¹² Вселенський Патріарх Варфоломій: Кінцева ціль — дарувати Українській Церкві автокефалію 27 липня 2018 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vselenskij-patriarh-varfolomij-kinceva-cil-daruvati-ukrayins-48862>

¹³ Виступ Президента з нагоди 1030-річчя хрещення Київської Русі-України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-z-nagodi-1030-richchya-hreshhenya-kiyivsko-48870>

¹⁴ Рішення Синоду Вселенського Патріархату від 11 жовтня 2018: Українська церква отримує Томос. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194911/>

На ньому було:

1) підтверджено вже прийняте рішення про те, щоб Вселенський Патріархат приступив до надання автокефалії Церкві України;

2) відновлено станом на той день Ставропігію Вселенського Патріарха в Києві, одну з його багатьох Ставропігій в Україні, які завжди там існували;

3) прийнято та розглянуто апеляцію від Філарета Денисенка, Макарія Малетича та їх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин. Таким чином, згадані вище особи були канонічно поновлені у своєму єпископському або священницькому сані, також було відновлено сопричастя їхніх вірних із Церквою.

4) скасовано зобов'язання Синодального листа 1686 року, виданого за обставин того часу, який надавав у порядку ікономії право патріарху Московському висвячувати Київського митрополита, обраного собором духовенства та вірян його єпархії, який мав згадувати Вселенського Патріарха як свого Першоієрарха за будь-яким богослужінням, проголошуючи та підтверджуючи свою канонічну залежність від Матері-Церкви Константинополя.

3 листопада 2018 року Президентом України підписана *Угода про співробітництво та взаємодію між Україною та Вселенським Патріархатом*¹⁵ у створенні незалежної Православної Церкви в Україні, зокрема, деталізовано процес надання Томоса.

¹⁵ Угода про співробітництво та взаємодію між Україною та Вселенським Константинопольським Патріархатом. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/65/02/39d5327fe27135d96c04d0f53e1e5745_1551875784.pdf

Синод Вселенського Патріархату, який відбувся 27–29 листопада 2018 року, призначив дату **Об'єднавчого Собору Православної Церкви в Україні — 15 грудня 2018 року**, де було обрано її Предстоятеля — Митрополита Київського і всієї України Епіфанія (Думенка). **Під час урочистої Літургії 06 січня 2019 року Вселенський Патріарх Варфоломій вручив «Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України»**¹⁶ Митрополиту Епіфанію і Президентові України Петрові Порошенку.

Цей акт став ще однією підвалиною у боротьбі українського народу за Свободу й Незалежність. Україна стала повноправним суб'єктом міжнародних релігійно-церковних відносин, що сприятиме вдосконаленню суспільно-релігійних та державно-церковних відносин в Україні.

Невдовзі після отримання «Патріаршого і Синодального Томосу надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України» **Верховна Рада України прийняла низку вкрай необхідних законів, які сприяють врегулюванню проблеми вільної демократичної зміни юрисдикції релігійних громад¹⁷ та фіксації релігійними організаціями їхньої підпорядкованості іноземному релігійному центру, який знахо-**

¹⁶ Томос для України: церемонія вручення. Радіо Свобода. 06 січня 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6XbOgqnzho0>; Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2614225-tomos-povnij-tekst-ukrainskou.html>

¹⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи» № 2673–VIII від 17 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19#n7>

диться в державі-агресорі¹⁸. Їхнє прийняття значно поліпшило суспільно-політичний і духовно-релігійний клімат в Україні. Окрім того, це сприяло визнанню та утвердженню помісності Православної Церкви України, **але вкрай корумпована судова система саботує імплементацію означених законів**.

Конституювання Православної Церкви України — це не просто данина багатовіковій традиції чи формальне наслідування досвіду тих держав, де православ'я виступає панівним віросповіданням. Насамперед це є *фундаментальна вимога сьогодення, від успішної реалізації якої залежить стратегія національного поступу українського народу*. Іншими словами — це зміцнить суверенітет Української Держави, її безпеку та рівноправність у міжнародних відносинах.

Водночас із початком війни Росії проти України у 2014 році окуповані Крим та частини Луганської і Донецької областей перетворені на простір релігійної несвободи¹⁹. Знущань і репресій зазнають віросповідання, які не демонстру-

¹⁸ Закон України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України». № 2662-VIII від 20 грудня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19#n5>

¹⁹ 2019 Report on International Religious Freedom: Ukraine. URL: <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/ukraine/>; Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/images/2020/report_2019_001.png

ють лояльності до російського окупаційного режиму. Серед них — Православна Церква України (ПЦУ) та Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), політично активна кримськотатарська мусульманська спільнота і протестантські церкви. Обшуки в помешканнях, арешти та ув'язнення членів цих церков стали гнітючим повсякденним явищем на тимчасово окупованих українських територіях.

Переслідування й утиски спрямовані на повне блокування діяльності Православної Церкви України в АРК. В Українській Церкві відібрали храми й інші будівлі, їй відмовлено у перереєстрації. За даними МЗС України, у Криму із 49 релігійних громад Кримської єпархії ПЦУ залишилося всього сім, а з 23 священнослужителів — тільки четверо.

Навесні 2020 року Комісія США з міжнародних релігійних свобод оприлюднила черговий звіт про стан відповідних свобод у світі²⁰. У ньому міститься рекомендація Державному департаменту США віднести Росію до країн, що викликають особливе занепокоєння. Одна з підстав для такої рекомендації — той факт, що Москва порушує права вірян в окупованих Криму та частинах Луганської і Донецької областей, просуваючи в Україну імперський проект «русского міра». **Він спрямований на знищення української державності та національної ідентичності українців** і не має нічого спільного з релігійною свободою.

РПЦ прагне контролювати православні Церкви в інших державах, особливо пострадянських (Болгарія, Грузія, Польща, Сербія, Чехія), йде на загострення конфронтації з Константинопольським Патріархатом, постійно перешкоджає

²⁰ 2019 Report on International Religious Freedom: Ukraine. URL: <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/ukraine/>

зміцненню та визнанню Православної Церкви України. РПЦ намагалася не допустити проведення Всеправославного собору на Криті у 2016 році, організувала на початку 2020 року, всупереч церковному праву, традиціям і канонам, зустріч представників деяких православних церков в Аммані (Йорданія). РПЦ послала для участі у протестних акціях проти законної державної влади Чорногорії на підтримку Сербської православної церкви митрополита Онуфрія²¹, що негативно вплинуло на міжнародний імідж України.

Але навіть в умовах війни Україна забезпечує свободу совісті та свободу релігії. За три десятиліття після відновлення незалежності Української Держави в основному вдалося подолати важкі наслідки російсько-комуністичного тоталітарного й колоніального режиму. Законодавчо й практично створено демократичні умови для взаємодії владних інститутів і релігійних організацій на засадах партнерства та взаємоповаги. ***Суспільно-релігійні та державно-церковні відносини в Україні кардинально цивілізаційно протилежні тим, що панують в Росії.*** Завдяки цьому нині маємо широку інституційну мережу церков та релігійних організацій. На 01.01.2020 року в Україні діяло 36 796 церков і деномінацій (без урахування окупованого Росією Криму)²². 97% з них складають християнські

²¹ Помилка резидента. Навіщо Москва здала митрополита Онуфрія в оренду сербським союзникам — Духовний фронт України. URL: <https://duhovnyfront.com.ua/2020/03/03/pomylka-rezydenta-navishcho-moskva-zdala-mytropolitya-onufriia-v-orendu-serbskym-soiuznykam/>

²² Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2020 р. Форма 1. / Дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури та інформаційної політики України. [Власний архів — авт.].

віросповідання, зокрема, 53,7% — православні, 28,9% — протестанти та 14,3% — католики різних деномінацій. Водночас функціонує 369 місій, 84 братства та 207 релігійних навчальних закладів, зокрема загальноосвітніх та недільних шкіл 13220. Також функціонує 536 монастирів, де нараховується 6844 ченців. Релігійні служби здійснюють 32996 священнослужителів, зокрема 1002 іноземці. В Україні поширюються 325 релігійних періодичних видань.

При значному конфесійному розмаїтті (на українських теренах присутні більшість поширених у світі релігійних віросповідань, їхніх напрямків і толків) зберігається релігійний мир та відсутні масові прояви нетерпимості чи ворожнечі у міжконфесійних і міжцерковних взаєминах. Але ***в релігійному середовищі ще є певні лінії напруги, котрякі насамперед, виникають внаслідок цілеспрямованої діяльності РПЦ на українське суспільство інструментами гібридної війни Росії проти України й, зокрема, засобами так званої УПП (МП), що є структурною складовою московського патріархату.***

Висновки та пропозиції

Україна потребує вирішення низки завдань законодавчого та інституційного характеру для забезпечення ефективного цивілізаційного протистояння «руському міру». Наприклад, активізація співпраці з арміями країн-членів НАТО, яка потрібна для зміцнення національної безпеки, виявляє необхідність запровадження військово-капеланських служб. Водночас такі служби в арміях іноземних країн і характер виконуваних ними завдань свідчать про те, що вони не тільки задовільняють релігійні потреби, але й входять у систему психологічно-бойової підготовки військ та ідеологічного впливу

на весь особовий склад, незалежно від релігійної орієнтації кожного воїна.

Ще одна важлива позиція — це зміцнення міжнародного авторитету та впливу України у світі. Тут необхідно використовувати всі засоби та інструменти впливу, зокрема й набути міжнародну правосуб'єктність Православної Церкви України й інших релігійних організацій, як це роблять усі держави світу.

З огляду на викладене вище, враховуючи стратегічні перспективи щодо зміцнення системи національної безпеки в контексті євроінтеграції, роль у цьому гуманітарних чинників і, зокрема, релігійних, доцільним видається здійснення наступних заходів.

1. Кабінетові Міністрів України:

– створити міжвідомчу робочу групу для вироблення консолідованого проекту Закону України «Про Службу військових капеланів у Збройних Силах, Національній гвардії та інших військових формуваннях України», де буде враховано позитивний український та іноземний досвід.

2. Верховній Раді України:

– для правового забезпечення організації служби військових капеланів у Воєнній організації України прийняти Закон України «Про Службу військових капеланів у Збройних силах, Національній гвардії та інших військових формуваннях України» і відповідні зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

3. Міністерству закордонних справ України:

– сприяти вступу Православної Церкви України та інших українських Церков до Всесвітньої ради Церков (членами якої є 348 церков, що представляють близько 450 млн вірян різних

деномінацій) та Конференції європейських Церков (членами якої є 125 церков, що є більшістю у Європі);

– розвивати активну співпрацю в усьому спектрі державно-церковних і культурно-релігійних відносин зі світовими релігійними центрами, а особливо з Ватиканом та Вселенською Патріархією.

4. Міністерству освіти і науки України:

– запровадити викладання в загальноосвітніх середніх школах предмету «Історія релігій світу», а у вищих навчальних закладах нормативного курсу «Релігієзнавство».

5. Міністерству культури та інформаційної політики України:

– розробити правовий механізм упередження переходу у власність іноземних держав українських національних святинь, визначних пам'яток архітектури, духовно-літературних і мистецьких раритетів, вдосконалення законодавства щодо надання майна у користування релігійним громадам тощо;

– ініціювати перед Урядом України питання про відмову так званій УПЦ (МП) у підтвердженні будь-яких майнових прав чи права оренди щодо визначних національних святинь — Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, Свято-Успенської Почаївської Лаври та Свято-Успенської Святогірської Лаври. Неправомірно, що визначним культурним спадком Української нації користується церква держави-агресора, яка не дбає про розвиток національної державності, культури та духовності, а нівечить їх, грубо порушуючи законодавство, зокрема й щодо карантину у зв'язку з пандемією коронавірусу.

Реалізація такої політики щодо подолання впливу “русского міра” консолідуватиме українське суспільство, зміцнюючи на-

ціональну безпеку, що надзвичайно актуально для нашої інтеграції в європейський та євроатлантичний простір.

Тож пошануймо самі себе, маючи незалежну суверенну Українську Державу, спираючись на Апостольське благословення Андрія Первозванного, творімо Соборну Україну, сприяючи розбудові Помісної Української Православної Церкви, яка стане духовно-релігійним фундаментом поступу Української нації в сім'ю цивілізованих народів Об'єднаної Європи.

Ростислав МАРТИНЮК

історик, тележурналіст

ПЕРСПЕКТИВА «НОВОГО ДИПТИХУ»: ВІДНОВЛЕННЯ ДУХОВНОГО ЛІДЕРСТВА УКРАЇНИ НА ТЕРЕНАХ ЄВРАЗІЇ

Початок 2021 року. Офіційний та науковий Київ не помічає два поважних церковних ювілеї, які могли б допомогти розтлумачити поняття «духовного лідерства» України на євразійському просторі:

- 300 років запровадження Духовного регламенту в Російській імперії (21 січня 1721 року);
- 100 років проголошення автокефалії Української Церкви у Софії Київській та обрання ієрархії Александрійським чином.

Якщо перший ювілей так чи інакше пояснений у категоріях «малоросійського впливу на великоруське церковне життя» (хоча це дуже обмежений та лінійний погляд на феномен «духовного лідерства України» у XVIII столітті), то поява УАПЦ 21 жовтня 1921 року досі сприймається у винятково партикуляристській призмі — як виконання вузькоетнічного завдання українських християн східного обряду, найважливіше з яких — впровадження в богослужіння живої української мови.

Проте явище УАПЦ мало набагато ширші горизонти — як богословські, так і геополітичні. І всі вони також можуть бути пояснені у категоріях українського духовного лідерства як у християнському світі, так і на геополітичній шахівниці Міжвоєнної Європи та Азії. Йдеться хоча б про висвяту єпископату нової автокефальної Церкви Александрійським чином (накладанням рук пресвітерів); корекцію ролі єпископату в житті Церкви (єпископ — це «головний священник», а не церковний феодал); повернення традиції шлюбного архієрейства; участь мирян в управлінні Церквою, зокрема їхній контроль за фінансами й інфраструктурними проектами (традиція церковних братств відома з часів Речі Посполитої як у Київському, так і Руському воеводствах); охоплення церковною юрисдикцією з центром у Києві всієї української ойкумени (факт настановлення єпископа УАПЦ на Сірий Клин, перспектива створення єпископських кафедр УАПЦ на Зеленому Клину, на Кубані, а згодом реалізація цього плану у країнах Вільного Світу — від Баунд-Бруку до Сіднея та до окремої місії в Парагваї); зрештою, богослужіння живою мовою.

Всі ці *новели* були не лише для України та українців. Досвід УАПЦ у своєрідний спосіб пропонувався всьому християнському світові ХХ сторіччя.

Досвід УАПЦ був нещадно критикований московськими церковними колами й холодно сприйнятий у Константинополі, який переживав болючу боротьбу з *Болгарською схизмою*. Однак прихильно потрактований цілком з несподіваного боку — Англіканською Церквою, яка сприймала українські автокефальні змагання як богослів'я «Церкви української ойкумени». І хоча це була спрощена оцінка явища УАПЦ (або незаслужений аванс), спроби влаштувати особливі взаємини з

Англiканською Церквою не припинялися до здобуття Томосу про автокефалiю ПЦУ 2019 року (чого вартий факт офiцiйної участi архiєреїв УПЦ КП в iнтронiзацiї 105-го архiєпископа Кентерберiйського Джастiна Велбi 2013 року, тодi як статус запрошених архiєреїв РПЦ на цю подiю був другорядним).

І ось цi двi точки — 300 рокiв з дня проголошення українцями монарха главою Церкви Росiйської Iмперiї та 100 рокiв УАПЦ — можуть стати входом для розумiння сенсу специфiчного духовного лiдерства у Євразiї. Дарма що перший феномен народився в умовах васалiтету Гетьманщини в Росiйській Iмперiї, а другий — пiд час класичної окупацiї з боку СРСР. І перше, і друге — мало амбiвалентнi результати, що обернулись додатковими викликами для української нацiї, якi неперодоланi й по сьогодні.

І тут ми пiдходимо до ключового моменту новiтньої iсторiї України — об'єднання Українських Церков (плюс iнкорпорацiя кiлькох єпископiв Московського патрiархату), вiдкинення Вселенським патрiархом Акту 1686 року про статус Київської митрополiї, отримання ПЦУ мiсця у Диптиху (списку визнаних православних Церков) — пiд номером 15. Це символiзувало повернення Української Церкви до найвищої геополiтичної лiги Вiзантiйського зразка, в якому ключову роль вiдiграє грецька дiаспора США. І вперше це сталося в умовах не васалiтетної чи фейкової державности, а повного суверенiтету України.

Ще доктор Олександр Лотоцький, мiнiстр сповiдань УНР, у чотири томовiй працi «Автокефалiя» наголосив, що справа утворення автокефалiї є суто державна, бо кордони церковної автокефалiї творяться за контурами кордонiв державних. Тому участь державних чинникiв України, як і контекст нової

московсько-української війни, цілком прийнятні у процесі здобуття найновішої у світі автокефалії.

Томос ПЦУ автоматично порушив питання церковних юрисдикцій низки країн Міжмор'я, які незаконно перебувають під церковною юрисдикцією РПЦ. Передусім це Білорусь, Латвія та Литва. Території цих держав належать до меж старої Київської митрополії (до речі, найбільшої у світі на 1686 рік). Тому відновлення статус-кво рішенням Синоду Вселенської патріархії від 11 жовтня 2018 року, автоматично поклав на українську церковну та світську дипломатію обов'язок інституалізації низки нових автокефалій.

Цю нову реальність збагнули у Латвії, яка вдалася до активної «човникової» дипломатії. У Києві побували експерти й аналітики латвійського уряду, збираючи інформацію про українську «формулу Томосу». Проблема кількох православних епархій у Латвії, які підпорядковуються РПЦ, також переросла для Риги у складну, кричущу безпекову проблему. На жаль, Україна не змогла надати цим неформальним делегаціям фахової допомоги, а тим паче не вдалася до активної підтримки Латвійської Православної Церкви, клір якої давно виявляв бажання відокремитися від Москви, посилаючись на Томос Вселенського патріарха про автономію, дарований для латвійських православних у міжвоєнний час.

Окремо Томос про автокефалію ПЦУ нагадав Московському патріархату про XVI століття та визнання юрисдикції РПЦ лише «над північними країнами», серед яких ні тоді, ні тим паче зараз не було Фінляндії, Карелії, Швеції, а, очевидно, тільки одна єдина Країна Комі (якщо не рахувати автокефальну Церкву самого Московського Улуса).

Томос для ПЦУ, по суті, синхронізував зусилля англо-амер-

риканського світу з дезінтеграції Російської Федерації. І в повістку «Як нам облаштувати Московщину» вніс гуманітарно-релігійне питання. Очевидно, що вирішувати його може лише Україна — країна із підтвердженим автокефальним статусом її Церкви та широким інструментарієм впливу на території РФ, випробувані ще в часи Гетьманщини. Щоправда, сама ПЦУ не квапиться позбутися внутрішнього москвофільства та наслідування зразків церковного життя Московщини. Це пояснюється слабкістю богословської освіти нинішнього єпископату ПЦУ та відсутністю активного перекладання грецької богословської літератури.

Тим часом у разі форсованого розвитку подій, територія Російської Федерації, яку контролює Московська патріархія, може розпастися на 30–40 держав та кілька конфедерацій. Союзники — США, Великобританія, Саудівська Аравія — безумовно запросять Україну модерувати новопосталі державні утворення як:

- експертів;
- резерв чиновників з вільною московською мовою;
- економічних партнерів для стабілізації певних державних анклавів у колишній РФ;
- менеджерів гуманітарно-церковних змін.

Саме ці останні зміни умовно назвемо «новий Диптих».

Диптих (δίπτυχον — *складений удвічі*, від δίς — *двічі* і πτύσσω — *складаю*) — список самоврядних церков, які взаємно згадуються на богослужіннях усіма православними церквами, а право складати його належить Православній Церкві Константинополя — Вселенській патріархії. Поняття Диптиху не має догматичного значення, а розташування Церков у ньому спирається на хронологічний принцип виникнення єпископ-

ських кафедр, згодом об'єднаних у митрополії.

Цікаво, що Московський патріархат робив кілька спроб запровадити власну, конкурентну версію такого Диптиху, самовільно дарувавши автокефалію Грузинській Церкві 1943 року — цей акт ніколи не був визнаний Церквою Константинополя, а сама Грузія здобула справжній Томос про автокефалію лише 1990 року (і так само з винятковими зусиллями державної влади, тоді ще сателітної Грузинської РСР).

Київський митрополичий престол не мав би вдаватися у такі складні й архаїчні ігри, належно слідуючи правилам Томосу, дарованим 2019 року. Український «новий Диптих» — це просто ієрархія цінностей та претензії на самостійну роль в облаштуванні Московщини після її розвалу, запобігаючи сателітній повістці, яку, можливо, накидатимуть Союзники. Простіше кажучи, Україна має сміливо розбудовувати власне Духовне Лідерство на сході Європи та півночі Азії. Саме це принесе глибшу стабільність тим країнам, що стануть *новими сусідами* України на сході.

У погодженні зі Вселенською Патріархією, Україна має не лише сприяти утворенню визнаних автокефальних церков на території стародавньої Київської митрополії з катедрями у Ризі, Вільнюсі та Мінську, але й цілком нових церковних реальностей: Православної Церкви Кавказу; Православної Церкви Ідель-Уралу; Православної Церкви Карелії; Православної Церкви Комі. Окремо слід говорити про долю українських колоніальних країн — Сірого Клину на прикордонні Башкортостану та Казахстану, Зеленого Клину — на Далекому Сході.

Звісно, у такому випадку постане питання про *ліквідацію* Московського патріархату та позбавлення РПЦ місця у Диптиху, а території цієї Церкви будуть інтегровані в новопосталі

автокефальні.

Для усвідомлення цих завдань і тестування їх у колі церковних партнерів — Давніми Патріархатами і Константинополем — держава та націоналістичні інтелектуальні кола мають помітити й заново переінтерпретувати і 300-річчя Духовного Регламенту Російської імперії, і 100-річчя УАПЦ.

Диптихіальний статус ПЦУ в умовах стабільної Української Держави, дає змогу реалізувати візію Українського Духовного Лідерства як у північному Міжмор'ї, так і Східній Європі.

Андрій КОВАЛЬОВ

кандидат політичних наук, історик

ТОМОС ПЦУ І НАЦІОНАЛІСТИ. МАЙБУТНЄ ЦЕРКОВНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

У червні 2016 року було подано звернення до Вселенського Патріарха Варфоломія щодо надання Томосу про Автокефалію Православної Церкви України. Верховна Рада ухвалила його у переддень Всеправославного собору на Криті. Тоді звернення критикували не тільки політичні та релігійні опоненти, а й однодумці. Мовляв, сценарій об'єднання не реальний і Вселенська Патріархія на таке не погодиться.

Це звернення сприяло тому, що Вселенська Патріархія знову розпочала розгляд українського питання. Зокрема, це звернення стало причиною зустрічі української делегації на чолі з Головою Верховної Ради України Андрієм Парубієм та Вселенським Патріархом Варфоломієм у листопаді 2016 року. Відбулася зустріч у Стамбулі, в офіційній резиденції Вселенського Патріарха на Фанарі, яка тривала близько чотирьох годин.

Боротьба за Томос про Автокефалію Православної Церкви України була багаторівневим геополітичним процесом. І досі цей процес триває. Томос став наслідком «холодної війни» грецького світу і «руського міра». Листопад 2016 – грудень

2018 року тривали дуже складні переговори. Адже це процес не тільки між Україною і Вселенською Патріархією — до нього були залучені Російська Федерація, яка намагалася перешкодити наданню Томоса, а також Туреччина, Сполучені Штати Америки, Греція і ряд світових діаспор, серед яких не лише українська, а й, скажімо, вірменська.

Приблизно у 2018 році у боротьбу за Томос активно включився Президент України Петро Порошенко, який також зробив звернення до Вселенського Патріарха. У 2018 році було схвалено друге звернення Верховної Ради України на підтримку звернення Президента України.

Пізніше Президент України Петро Порошенко та Вселенський Патріарх Варфоломій підписали Угоду між Україною і Вселенською Патріархією. Цією Угодою, зокрема, передбачалося відновлення Ставропігії — тобто представництва Вселенського Патріархату в Україні.

Томос для України — це кейс успішного досвіду, найімовірніше, для Чорногорії та Північної Македонії. А також в умовах зміни політичної системи — і для Білорусі.

Так само як Росія — тюрма для поневолених народів, так і Російська Православна Церква — це тимчасове утворення для поновлення майбутніх Православних Церков тимчасово поневолених народів. Тому ми будемо свідками розпаду Росії і разом з тим розпаду РПЦ на нові автокефальні церкви.

Церква — це, насамперед, громада, люди, які і творять цю Церкву. Не можна бути націоналістом і не бути християнином. Українські націоналісти — це авангард Православної Церкви України.

Свого часу у почув від єпископа на спокої Полікарпа (Пахалюка) дуже важливі слова: «Томос одномоментно не зробить

Православну Церкву України насправді українською».

Фактично, ми живемо в парадигмі постсоветської Церкви. Церкви, яка діяла в тоталітарній окупованій Україні. І по сьогодні наша Церква не позбавилася старого окупаційного багажу.

В історії України вручення Томосу 2019 року — віхова подія, співмірна із проголошенням Незалежності України 1991 року. Наша Церква у світоглядному плані перебуває зараз на тому рівні, на якому була Україна у 1991 році.

Ми живемо в умовах, коли екзистенційний ворог України — Росія — постійно створює клони. У ПЦУ теж є ворожий клон — Московський Патріархат. Перше і важливе — це навчити українців розрізнати Православну Церкву України і Московський Патріархат в Україні. Для цього необхідні термінові реформи у ПЦУ.

1. Збільшення ролі вірян і громад у Церкві і в управлінні парафіями.

2. Ми й далі живемо по-церковному у парадигмі московського світогляду, з яким потрібно боротися.

3. Більшість єпископів ПЦУ — москвофіли, що є шкідливим для майбутнього Церкви. Латентне москвофільство потрібно викорінювати і не допускати до влади у Церкві.

4. Для нового імпульсу розвитку ПЦУ необхідно впроваджувати конкуренцію єпископату, а це можливо зробити через запровадження статусу екстериторіальності єпархій. Це, зокрема, поживить рух возз'єднання парафій колишнього неканонічного Московського Патріархату в Україні ПЦУ.

5. Відродження церковних братств як осередків організації активних парафіян для впровадження реформ у Церкві.

6. Реформа календаря у широкому сенсі. Повернення українських та грецьких святих до календаря, зменшення кількості московських святих, московських свят та традицій у календарі, неминучий перехід до Новоюліанського стилю. Реформа державних свят. Просвітницька робота у Церкві стосовно новоюліанського календаря.

7. Реформа освіти. Освіта для майбутніх священників та монахів за кордоном, насамперед у Греції.

8. Подолання кадрової кризи у Церкві шляхом зобов'язання парафій працювати з молоддю, активними парафіянами для подальшого їх залучення до навчання у богословських навчальних закладах.

9. Запровадження руху– «Твори українську православну громаду біля свого дому».

10. Широка мережа українських недільних шкіл.

11. Духовні паломництва, насамперед кількामісячні, для українських монахів за кордон.

12. Подолання комунікаційної кризи. Це добре, що ПЦУ навчилася комунікувати у соціальних мережах, але Церква й досі про себе нічого не говорить зовні, насамперед у країнах грецького світу.

13. Повернення української богослужбової традиції, одягу, архітектури.

14. Реабілітація української церковної історії.

Останній Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк сказав: «Найдієвішою націоналістичною організацією в Україні є Київський Патріархат (читай: нині ПЦУ). Вони мають найрозгалуженішу мережу в Україні, постійно щотижня збираються і, головне, найактивніше поширюють український дух і українську ідею по всіх теренах, де живуть українці». Тому для

українців дуже важливо розвивати свою Церкву не тільки як інструмент для Спасіння душі, а й інструмент єднання і само-свідомості нації.

В умовах управлінської і кадрової кризи в ПЦУ, роль провідників цих реформ мають брати на себе активні українські члени Церкви — українські націоналісти. Це не панацея. Жодна тектонічна зміна у Церкві не станеться без інтелектуальної провокації і дискусії.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ

професор, доктор історичних наук,
професор кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури

ІСТОРІЯ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У СВІТЛІ ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПТІВ ТА «ОПТИМІЗАЦІЇ»

Сьогоднішнє воєнне лихоліття є наслідком провалу освітньої політики влади, що впродовж тривалого часу старалася не бачити загроз для української державності. Ігнорування необхідності створення концепції національної пам'яті, яка мала б інтегрувати суспільство насамперед через освітній процес, не могло минутися без наслідків. Рецидиви агресивної радянської денаціоналізації поглиблювали історичну амнезію та амбівалентність у суспільстві. Історичне безпам'ятство вело до розриву між поколінням, адже «історія, на думку ірландського державного діяча Едмунда Берка, це союз між померлими, живими і ще не народженими».

Російська збройна інтервенція 2014 р. виявилась колосальним викликом для існування української держави і мала бути нагальною підставою для аналізу причин початку війни та перезавантаження державної політики в різних сферах, зокре-

ма в освіті. Адже саме освіта є головним об'єктом державних вкладень, бо витворює спроможний долати різні виклики інтелектуальний ресурс. Як кажуть, той, хто думає на рік — сіє пшеницю; той, хто думає на 10 років наперед — садить сад; ті, хто зазирає на століття вперед — будують університет. Розуміння цього та піклування про освіту чи занедбання її свідчить про слабкість або силу держави.

Однак, натомість щоб взяти певні уроки з недавнього минулого, представники нового владного бомонду розгорнули кампанію проти пам'яті держави, якою, за словами відомого американського державного діяча Генрі Кіссінджера, є історія¹. Свої дії пояснювали реформуванням системи української освіти відповідно до європейських взірців, де начебто суспільно-гуманітарних предметів у вищих школах не існує. Що цікаво, водночас український гуманітарний контекст також викидали з навчальних закладів російські інтервенти на окупованих українських територіях. Епопея «оптимізації» вивчення історії в навчальних закладах України продовжує тривати і до сьогодні.

Ця негативна тенденція суперечить суті освіти, особливо університетської. Оскільки освіта — це не лише передача знань, а й цінностей. Вона є одним з головних інструментів соціальної інженерії, покликаною формувати певний культурно-історичний тип людини й визначати головні риси нації і держави, відповідно до запитів суспільства². Освіта забезпечує формування інтелекту та світогляду майбутніх громадян.

¹ Kissinger, H.A., 1973 *World Restored: Metternich, Castlereagh, and the Problems of Peace 1812-22*. Boston :Houghton Mifflin, p. 57.

² Лосев І. Основи цивілізації. Український тиждень. 2016. № 35. URL: <http://mobile.tyzhden.ua/publication/172961>.

У країнах, які дбають про свою національну безпеку, гуманітарна компонентна освіта при взаємодії зі своїми ЗМІ відіграє ключову роль у поширенні і збереженні національних цінностей спільноти. Дотримання і впровадження цих цінностей перебуває під контролем інтелектуальної та владної еліти. Адже, як писав Джордж Орвелл, «хто керує минулим, той керує майбутнім; хто керує сьогоднішнім, керує минулим». Утилітарне ставлення до освіти і, зокрема, до наявності в ній суспільно-гуманітарного компонента все частіше піддається критиці в інших країнах. Не може бути мірилом значення історії та інших суспільно-гуманітарних предметів для суспільства їхня придатність до якоїсь видимої монетаризації. Відповідно, освіта не може розглядатися як передача комплексу фахових знань без належного опертя на історично-культурну спадщину³. За словами давньогрецького історика Плутарха, ученя — це не посудина, яку треба наповнити, а смолокип, що необхідно запалити. За допомогою освітніх програм людина має відкрити сама себе, виявити свої таланти, щоб згодом здобути своє місце в суспільстві і примножити його здобутки.

Історія та інші суспільно-гуманітарні предмети забезпечують формування значної частини ключових компетентностей, визначених в рекомендаціях Парламенту та Ради Європи від 18 грудня 2006 р. щодо рамкових установок до навчання впродовж всього життя⁴.

Місце, яке займають університети в рейтингу найкращих

³ Гардашук Т. Про ризики «простих рішень». Філософія в університетах: пережиток минулого чи прорив у майбутнє? День. 2015. 28 січня. (№ 12)

⁴ Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text.

вищих шкіл світу, також залежить від існування гуманітарної складової в їхніх освітніх програмах. Свідченням цього знаходимо в дослідженні, проведеному на замовлення швейцарського уряду, метою якого було з'ясувати, які університети посідали вищі сходинки впродовж 20-ти останніх років в топрейтингах. Серед таких виявилися Массачусетський та Каліфорнійський технологічні інститути, Стенфордський та Єльський університети, Швейцарський технологічний університет та ін. Всі вони є технологічними вишами, в освітніх програмах яких присутня суспільно-гуманітарна компонента, а також наявні суспільно-гуманітарні академічні підрозділи. Першочергова увага в цих навчальних закладах звертається на формування особистості, здатної здійснювати культурно-гуманітарні функції у своїй професійній діяльності⁵.

Президенти Стенфордського університету і Мічиганського інституту Джон Геннессі та Мері Коулман наголошують, що «наша країна ризикує маргіналізувати гуманітарні та соціальні науки. Ми не можемо допустити, щоб це сталося. Ці дисципліни відіграють важливу роль у навчанні студентів майбутнім лідерським здібностям та мають безпосереднє відношення до розвитку людини. Гуманітарні науки — історія, література, мови, мистецтво, філософія — та соціальні науки зосереджуються на тривалих викликах, актуальних для нас усіх: створення цілеспрямованого та змістовного життя, розуміння різноманітності та складностей, ефективного спілкування з іншими та подолання негараздів. Врешті-решт наші вміння змістовно працювати з іншими визначатиме успіх на-

⁵ Соціогуманітарний потенціал освіти як чинник модернізації українського суспільства: колективна монографія / відп. ред. М.Ф. Шмиголь. К., 2018. С. 79.

ших підприємств, і цей хист відточується завдяки гуманітарним та соціальним наукам»⁶.

Таким чином, «ідеологія вищої, зокрема технічної, освіти на Заході не лише не обмежується профільною складовою і не відкидає гуманітарні та суспільні науки, а вважає їх передумовою набуття освіти»⁷.

У деяких країнах існує тенденція отримати швидкий технологічний результат ціною дегуманізації освітнього процесу. Ціллю прогресу стає сам прогрес без врахування широких інтересів людини — творця і споживача результатів технологічного розвитку. Все зводиться до продукування робочих ресурсів — вузькопрофільних фахівців-роботів, не пов'язаних спільними цінностями. Подібне передбачає заміну егалітарної освіти на елітарну. Адже для більшості населення не буде потрібно формувати широкий світогляд, естетичні смаки, культурні вподобання, власну національну самоідентифікацію. Такий підхід йде в розріз із суттю освіти, що передбачає передачу знань та цінностей.

Історія як інтегрований в освітній процес предмет належно сприймалася інтелектуалами різних епох і країн. Англійський політичний діяч XVI–XVII ст. Френсіс Бекон розглядав історію як важливий і взаємодоповнювальний компонент освіти, що забезпечує належний розвиток особистості. «В історії ми черпаємо мудрість, — писав він, — в поезії — дотепність, в

⁶ Coleman Mary Sue, Hennessy John L. Lessons from the humanities and social sciences. The Washington Post. 2013. 14 November. URL: https://www.washingtonpost.com/opinions/lessons-from-the-humanities-and-social-sciences/2013/11/14/7441f9b6-4655-11e3-a196-3544a03c2351_story.html.

⁷ Перегуда Є. Про нерозривність союзу ліриків і фізиків. Український тиждень. 2015. № 8. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/130684>.

математиці — проникливість, в природничих науках — глибину; в моральній філософії — серйозність; в логіці і риторичі — вміння сперечатись».

Історія допомагає пізнати минуле, отримати суму знань про події і процеси, тріумфи і трагедії, успішні союзи і невідгідні договори, взаємодопомогу і підступність, лідерів і популярістів, героїв і колаборантів, успіхи і невдачі державотворення. «Учіть історію, учіть історію — у ній знайдете всі секрети мистецтва управляти державою», — говорив прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчіль. А до нього людина, завдяки якій об'єдналась Німеччина у ХІХ ст. (Отто фон Бісмарк), зазначала, що з історії можна зрозуміти «як керувати політичним життям великого народу відповідно до його розвитку й історичного призначення». Тобто, лише вивчення історії «робить людину мудрою і розсудливою» (американський економіст ХІХ–ХХ ст. Людвіг фон Мізес), забезпечує «початок політичної мудрості» (французький політик ХVІ ст. Жан Боден), дає досвід, з якого формується «жива частина нашого практичного розуму» (німецький філософ ХVІІІ–ХІХ ст. Йоганн Гердер).

Історичні знання забезпечують спроможність реагувати на виклики та вибудовувати перспективу розвитку. Ефективність прогнозування розвою спільноти залежить від того, наскільки представники суспільства навчаються у школі, зокрема вищій, об'єктивно мислити, розумітимуть логіку перебігу різноманітних подій, їхнього впливу на власну державу та впливу останньої на світові процеси.

Вивчення історії сприяє формуванню критичного мислення, прискіпливого ставлення до джерел та інформації, вміння розрізняти маніпулятивні фейки та вести пошук правдивих

даних. Це є важливим у наш, перенасичений найрізноманітнішою інформацією, час. Час, у якому важко визначити правду, коли все може бути правдою, як писав Станіслав Єжи Лец. Внаслідок відсутності системних історичних знань та критичного мислення багатьом людям важко справитись з таким валом хаотичної інформації. Тому відбувається формування своєрідного типу, т. зв. «мозаїчної свідомості»⁸, якій не притаманний логічний аналіз даних, формування стійких, виважених поглядів і переконань. Отже, формування цілісних, об'єктивних історичних знань і вмінь сприятиме руйнуванню стереотипів, убезпечить від міфологізації історії. Критичне осмислення діяльності історичних постатей допомагатиме унеможливити використання історії безвідповідальними політиками як інструмент для досягнення своїх амбіцій. Історична пам'ять спільноти виступатиме надійним бар'єром від інфільтрацій її іноземними історичними нарративами та культурними концепціями, спрямованими на демонтаж української державності шляхом руйнування українських ідентичності та цінностей⁹.

Необхідно враховувати досвід країн, які ведуть активну роботу з нейтралізації фейків, що запускаються в суспільство з підривною метою з-за кордону. Звернути увагу на діяльність фінляндських урядовців, що забезпечили лідерську позицію Фінляндії в рейтингу стійкості країн до дезінформації. Подіб-

⁸ Архипова Є.О. Творчість як засіб відродження суспільної свідомості. Вісник НТУУ-КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. Випуск 2. С. 16.

⁹ Суспільні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2914/>.

но до України в Фінляндії у 2014 р. також розпочалася масова російська дезінформаційна кампанія з використанням «альтернативних» фінляндських сайтів та облікових записів в соціальних мережах.

На переконання Ігоря Гирича, успіху в боротьбі з дезінформацією Фінляндії вдалося досягти завдяки тому, що урядовці й політики зрозуміли, що рівень мобілізації суспільства залежить від поширення серед широких верств постулатів національної історіографії. Відповідно гуманітарний складник освіти у співпраці з власними ЗМІ був залучений для розставлення правильних відповідей на пріоритетні питання ідеології та історіографії. Враховуючи досвід Фінляндії, Ігор Гирич зауважує, що головним в українській освітній політиці має бути не стільки діджиталізація освітніх практик, як покращення викладання історії та інших гуманітарних дисциплін у початковій, середній і вищій школах. Молоді не має бути все одно, яких поглядів дотримуються вони та ті, хто їх оточує¹⁰.

Належить усвідомити, що історія та суспільно-гуманітарні предмети забезпечують формування єдиної системи світоглядних знань та цілісне уявлення про загальнолюдські й національні духовно-культурні цінності, розуміння національних інтересів та пріоритетів¹¹. Вони сприяють вихованню патріотів своєї країни, соціально активних громадян з відчуттям власної гідності і громадянської позиції, з вмін-

¹⁰ Доскоч В. Фейки на уроках історії: як навчити українських учнів критично мислити. URL: <https://iprosvita.com/fejky-na-urokakh-istorii-iak-navchyty-ukrainskykh-uchniv-krytychno-myslyty/>.

¹¹ Суспільні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2914/>.

ням самореалізації. Тобто, привносять вклад у становлення сучасної конкурентоспроможної нації шляхом утвердження загальноукраїнської національної ідентифікації, громадянської консолідації, підтримки суспільної злагоди та стабільності держави.

Питання збереження національної ідентифікації є одним з визначальних національних інтересів сучасних держав, що перебуває на одному рівні з їхньою військовою та економічною могутністю. В аналітичній доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека», підготованій групою незалежних експертів, серед яких була колишній держсекретар США Кондоліза Райс, йдеться про важливість саме суспільно-гуманітарного блоку предметів для формування і зміцнення суспільної єдності¹². Поглиблення рівня «знання історії і цінностей своєї країни» відповідає безпековим вимірам освітньої політики в контексті загроз і викликів початку XXI ст. Адже «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзником, а хто супротивником Америки», — наголошується у доповіді¹³.

Від учителів та викладачів залежить якими знаннями і цінностями будуть оперувати наступні покоління. Вони фактично завжди перебувають на «передовій війни за май-

¹² Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2301/>.

¹³ Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press. March 2012. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/146210/TFR68_Education_National_Security.pdf.

бутне»¹⁴. Ми пам'ятаємо слова Отто фон Бісмарка про вчителів і священників – творців триумфів. Разом з тим варто знати його висловлювання стосовного того, що не потрібно будувати повітряних замків, тому що ці будівлі хоч і легше від інших зводяться, але найважче руйнуються. Або, що навіть переможна війна є злом, якому слід запобігти мудрістю народів. Тому держава має дбати про соціальний статус вчителів та цікавитись їх позицією, адже, за словами того ж Бісмарка, «ставлення держави до вчителя — це державна політика, яка свідчить або про силу держави, або про її слабкість». Критерієм праці у вчителів і викладачів має бути історична правда, подана, як писав давньоримський історик Тацит, «*sine ira et studio*» (без гніву і упередження). Така історична правда не роз'єднує спільноти, народи і держави, навпаки, вона виступає інструментом об'єднання, порозуміння, знаходження спільних перспектив. Стосується це і до тих народів, що мають різне трактування минулих історичних подій чи діяльності історичних осіб із сусідами. Як писав німецький мислитель Йоганн Гете, «не може бути й мови про одностайність різних націй, але всі нації повинні знати один про одного, розуміти один одного, а ті, між якими не можлива взаємна любов, повинні навчитися, щонайменше, терпіти один одного». Місія з привнесення цих ідей та закріплення їх у суспільстві перебуває саме в руках вчителів та викладачів історії та інших суспільно-гуманітарних предметів.

З огляду на важливість історії для формування національної пам'яті спільноти, вона перебуває в зоні ризику постійних посягань з боку внутрішніх чи зовнішніх сил. Здійснюється

¹⁴ Штогрин І. Учитель на передовій ідеологічної війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24659074.html>.

втручання у вироблення власного історичного нарративу, своїх загальнонаціональних інтерпретацій історичних процесів тощо. На сьогодні українська історія зазнає потужних зовнішніх і внутрішніх ударів. Поширенню українського історичного концепту протидіють люди, які залишаються у вимірі радянських ідеологем. У східних регіонах деякі вчителі продовжують викладати викривлену історію України, користуючись радянськими чи російськими інтерпретаціями подій, фактично проводять антидержавну агітацію¹⁵.

Зовнішні чинники, іноземні країни використовують історію як інструмент неоколонізму, неоімперіалізму, за допомогою якого здійснюють експансію, гібридну війну. Інформаційно-психологічним втручанням у гуманітарний простір України зовнішні сили прагнуть утвердити свою присутність шляхом впровадження маніпулятивних корекцій у свідомість населення. Гуманітарна зброя проти України відкрито використовується Російською Федерацією як важливий компонент її гібридної війни. Нерідкістю стали недружні випадки дипломатів окремих країн стосовно українського історичного нарративу, постатей української історії.

Національна історія не тільки України, але й інших країн перебуває також під ударом ідеологічних апологетів космополітизму, глобалізації, лівих і ліволіберальних ідей, для яких цінності національної спільноти стоять на заваді поширенню своїх ідеологем. У боротьбі за суть історичних студій дедалі частіше в цей період постправди використовується т. зв. політкоректність, яка стає засобом пропагування нетолерантності.

¹⁵ Суспільні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2914/>.

На думку американського історика та політолога Олександра Мотиля, «політкоректність унеможливорює чесну дискусію, тверезість і спокій відходять на задній план. Як і знання»¹⁶. І далі він зазначає, що пропаговане в стінах американських вишів різноманіття викладачами з лівими і ліберальними поглядами, яких є більшість серед професорів, не передбачає багатогранність поглядів, лише зводиться до питання кольору або сексуальної орієнтації¹⁷. Тому не потрібно захоплюватися американськими університетами, оскільки самі американці вважають, що вони переживають глибоку кризу. Відомий публіцист, журналіст Юрій Макаров також застерігає від некритичного сприйняття тих цінностей, які поширюються ліволіберальними професорами західних вишів¹⁸.

В Україні просування антидержавних ідеологічних концептів проглядається у формі «оптимізації» навчального процесу, що трактується як інтеграція в європейський освітній простір, зменшення навантаження на студентів тощо. Зрозуміло, що форма і зміст української освіти потребують належного реформування, але не ціною національної безпеки країни. В аналітичній записці Інституту стратегічних досліджень «Суспільні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні» зазначається, що «в умовах розширення університетської автономії та свободи вибору змісту освіти, одним із ризиків освітньої реформи є загроза зведення до мінімуму гуманітарних курсів, у т.ч. історії України. Ще до проведення

¹⁶ Мотиль О. Чи є американські виші зразком для України? Український тиждень. 2019. 9 вересня. URL: <http://mobile.tyzhden.ua/column/234869>.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Макаров Ю. Культ гравітаційних хвиль. Український тиждень. 2017. 5 жовтня. URL: <http://mobile.tyzhden.ua/column/201296>.

реформи, важливою проблемою вищої освіти, що викликала тривогу, було «вимивання» з навчальної підготовки фахівців у ВНЗ гуманітарної складової. Результатом цього процесу стала нездатність частини молодих фахівців до адекватного розуміння суспільних змін, відсутність бажання займати активну громадянську та державницьку позицію»¹⁹.

Українська держава не повинна усуватися від впровадження загальнонаціональних цінностей, національного історичного наративу, навпаки — активно втручатись у формування історичної пам'яті, державницьких концептів. Присутність гуманітарного складника в освітній та інформаційній політиці держави сприятиме консолідації українського суспільства, становленню загальноукраїнської ідентичності. У сучасний період різних викликів та російської гібридної війни це є гостроактуальне питання національної безпеки країни.

¹⁹ Суспільні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/2914/>.

Станіслав ТКАЧУК

військовослужбовець Збройних сил України,
випускник Рівненського державного гуманітарного університету

НАЦІОНАЛІСТИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА ЛІБЕРАЛЬНИМ МОЛОДІЖНИМ РУХАМ

Швидкі геополітичні зміни вносять свої корективи у розвиток державних інституцій. Очевидним є те, що Європейський Союз перетворився на інструмент впливу лівих популістів та лібералів на всі держави та організації, які так чи інакше пов'язані з ним. Концентрація капіталу та медіаресурсів дає змогу окремим бізнес-групам та транснаціональним корпораціям створювати порядок денний заради задоволення власних меркантильних інтересів.

На сьогодні у світі в силу різних обставин не існує потужних концептуальних наукових студій, які змогли б досліджувати процеси становлення та розвитку епохи ліберального диктату, або, простіше кажучи, неомарксизму, а якщо й існують, то цензура, яка діє майже у всіх соціальних мережах, буде вперто забороняти висвітлення їх діяльності. Праве поле світу в контексті протидії дезінформації сильно поступається лівому популізму насамперед через відсутність потужних фінансових ресурсів. Тому єдиним дієвим інструментом в охо-

пленні широкого кола молодих людей правими ідеями є пропозиція альтернативи.

Україна не виключення, а швидше стратегічний об'єкт для реалізації планів лівих політичних сил всього світу. В Україні вони бачать потужний потенціал у вигляді нереалізованої молоді, безробіття, відсутності почуття захищеності державою. Натомість вони пропонують можливості заробити і покинути Україну.

Для розуміння ситуації варто додати трохи статистики. Згідно з останніми дослідженнями молодь в Україні віком від 14 до 35 років складає 27% від загальної кількості населення держави (майже 11 млн осіб). З них 52% готові брати участь у процесах формування та реалізації державної політики у різних сферах. За останні 7 років політика молодого покоління в Україні помітно змінилась. Існує сотні молодіжних об'єднань, створюються студентські ради, проводяться різного роду тренінги, стажування, курси лідерства. При місцевих радах та обласних державних адміністраціях формуються молодіжні центри, які, за логікою, мали б впливати на виконавчі гілки влади в регіонах.

Створюється ілюзія впливу молоді на владу. Дійсно, процеси децентралізації мають свої позитиви, але що ховається під яскравою обгорткою «участі молоді в процесах державотворення»? Передусім варто виокремити той факт, що більшість громадських організацій, які співпрацюють з органами місцевого самоврядування, фінансуються із західних фондів. Окрім регулярного фінансування, наші організації отримують методики та рекомендації з питань розвитку молодіжної політики. В офіційних документах, що регулюють діяльність молодіжних об'єднань, зустрічаємо окремі пункти про «за-

хист прав ЛГБТ-спільнот», про абстрактну «рівність» і таку ж абстрактну «терпимість».

Наступ ліберальної диктатури не обійшов осторонь українську молодь. Процеси затемнення мізків розпочинаються на найнижчих ланках. В цих умовах молодь, яка дійсно хоче брати участь в процесах керування державою, не усвідомлюючи того, потрапляє в лещата чужих, не притаманних їм і дуже відносних ідеологем, які атрофують почуття належності до національної спільноти.

Що робити?

Націоналізм — це універсальна світоглядна конструкція, в якій діють принципи поваги та справедливості. Власне на цьому і повинна будуватись візія розвитку молоді. Кожній громадській організації або політичній партії правого спрямування варто сконцентруватись на напрацюванні системної та послідовної програми розвитку власного молодіжного середовища. Програмні засади мають бути універсальними та охоплювати широкий спектр питань:

- прищеплення патріотизму, пропаганда здорового способу життя на всіх рівнях науково-освітніх процесів;
- активізація у всіх соціальних мережах, системна робота з медіаресурсами, створення україномовного контенту;
- забезпечення гуртожитків для українських студентів, надання кредитів на житло молодим сім'ям, для ведення бізнесу та звільнення на деякий час від сплати податків;
- контроль над використанням державних коштів у сфері освіти, молоді та спорту на різних щаблях влади;
- моніторинг діяльності інших громадських організацій стосовно їх лояльності до України;
- боротьба за робочі місця для випускників ВНЗ, надан-

ня юридичної допомоги молодим українцям, які вже працюють;

- запровадження системи заходів із військово-патріотичного виховання для створення потужного оборонного потенціалу за принципом територіальної оборони.

Такий перелік завдань дає можливість для всеохоплювальної роботи з молоддю, збільшення членства в організаціях та формування національно-орієнтованого сегмента в українській молодіжній політиці.

Молодіжні лідери, які сповідують ідеї українського націоналізму, повинні сконцентрувати весь свій інтелектуальний, людський та матеріальний потенціал для боротьби за представництво та здобуття влади у різних інститутах громадянського суспільства, а це громадські ради при виконавчих органах влади та профільних департаментах, молодіжні ради та центри при місцевих радах різних рівнів, первинні профспілкові організації студентів та студентські ради вищих навчальних закладів. Освітнє законодавство передбачає вибори до тих чи інших молодіжних органів, і саме тут варто ставити акцент для подальшої діяльності. У багатьох містах України існує проблема фіктивності молодіжних органів, які існують тільки на папері, а це унікальний шанс здобути владу у вашому місті.

Ще одним інструментом для розвитку національно-патріотичної молоді є участь в програмах державного фінансування. Станом на сьогодні в кожній області передбачені кошти на реалізацію проектів, пов'язаних з різними молодіжними ініціативами. Це можуть бути патріотичні фестивалі, програми стажування, конференції та лекторії. Для успішного результату необхідно провести правильну інформаційну медіакам-

панію, для того щоб молодь бачила, що існує націоналістична та патріотична юнь на противагу ліберальним молодіжним платформам. Проте важливо створювати і власні освітні проекти. Яскравим прикладом цього є «Академія політичної альтернативи», реалізована «Студентською свободою».

Очевидно, потрапивши до органів молодіжного врядування, перед націоналістичним середовищем постане дуже багато викликів, адже це фактично вороже середовище, проте це унікальний шанс змінити правила гри. Все залежить від послідовності та самодостатності правих. Рано чи пізно тиск на владу повинен дати результат. Потрапляючи в такі структури, варто зосередитись на імplementації правих ідей в нормативно-правовій базі і не допускати впливу ворожого лівацького сегмента на формування стратегій розвитку молоді у ваших регіонах.

Важливим моментом у боротьбі проти лівого популізму є збільшення власної аудиторії. Як показує практика, ліберальні молодіжні організації орієнтуються більше на університети та великі міста, а менше на технікуми, коледжі та професійно-технічні училища. Найімовірніше, це питання часу та їхньої стратегії. Націоналістичним організаціям варто спрямовувати діяльність ще й на районні центри та освітні заклади, які в них знаходяться.

Основною метою націоналістичних організацій має стати формування потужної «сітки» активістів в кожному освітньому закладі чи органі молодіжного врядування. Така система дасть змогу ефективно протистояти викликам та оперативно реагувати на активізацію ідеологічних ворогів.

Сучасний світ — це епоха постправди та підступності. Українська молодь дуже вразлива до таких ідей, адже там

йдеться про світле майбутнє, якого більшість шукає за межами країни. Нам варто взяти на себе відповідальність і не допустити руйнацію розсудливого та здорового потенціалу, який має наша молодь.

Микола КРАВЧЕНКО

кандидат історичних наук,
заступник лідера Національного корпусу,
директор Інституту національного розвитку,
докторант Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

КОНЦЕПЦІЯ БАГАТОРІВНЕВОГО ЗАСЛУЖЕНОГО ГРОМАДЯНСТВА

Режим лібералістичного тоталітаризму, який панує наразі в системі міжнародних відносин, абсолютизує загальне виборче право. Саме це є головною причиною фактичної деконструкції інституту національної державності.

Головними вадами типового формату сучасної політичної системи, які походять від загального виборчого права, є:

- **некомпетентне джерело влади** (коли до прийняття рішень рівний доступ мають абсолютно всі громадяни, без уваги на компетенцію і досвід);
- **деперсоналізація відповідальності** (коли колективну відповідальність за хибні політичні рішення несуть всі, і, відповідно — ніхто персонально).

Масовий виборець не здатний усвідомити рівень своєї відповідальності, ним легко маніпулювати.

Метафорично сучасна демократія нагадує багатодітну родину, де батьки й діти мають рівні голоси. Відповідно весь сімейний бюджет йде на солодощі і розваги, а над способами його поповнення нікому задуматися. В результаті вся родина опиняється в злиднях, несучи колективну відповідальність за свої дії.

Додатково цю систему перевантажує недосконалістю відсутність дієвої системи позбавлення громадянства й обмеження громадянських прав. Цей фактор підсилює Конвенція ООН про скорочення безгромадянства 30.08.1961 р. та інші похідні з нею акти міжнародного права, ратифіковані Україною. Наразі ми не маємо інструментів, якими могли б позбавити політичних прав осіб, які, маючи українські паспорти, беруть участь у бойових діях проти українських військ. Особи, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі, мають обсяг політичних прав, тотожний із законотворчими громадянами. Це несправедливо і нелогічно, але є саме так. Позбавлення політичних прав за сучасної демократичної системи неможливе.

Концепція «Націократії» авторства Миколи Сціборського, незважаючи на те, що була розроблена у 1935 р., містить опис і сьогодні актуальних й оптимальних для України способів усунення вищезазначених проблем. Запровадження системи багаторівневого заслуженого громадянства дозволить зробити джерело влади більш компетентним, а професійний добір до органів законодавчої влади має персоналізувати відповідальність всередині компетентного середовища виборців.

Актуалізована відповідно до вимог сучасності націократична концепція Сціборського (цілком доцільно застосовувати до неї назву «Націократія 2.0») має наступні ключові тези:

1) **заслужене громадянство** (громадянські права мають набуватися відповідно до певної системи заслуг, а не отримуватися тільки за фактом народження);

2) **ранжований обсяг громадянських прав** (межі громадянських прав мають розширюватися чи звужуватися (аж до повного позбавлення громадянства включно) залежно від взятої відповідальності, набутої компетенції чи вчинених проступків);

3) **професійна законодавча влада** (застосування виборчих практик і колективних рішень лише в межах кола компетентних і відповідальних виборців).

Головне питання цієї концепції — це правильно прописаний алгоритм її застосування зі справедливою ієрархією цензів, можливістю подолання бар'єрів та ефективною системою прийняття рішень.

Відповідно до вищезазначеного орієнтовні пропозиції щодо впливу виборців на державну політику мають бути такими:

- **свідоме (неавтоматичне) набуття права голосу** через громадську присягу, якою мають засвідчуватися відданість громадянина національній державі, володіння державною мовою, вшанування національних традицій та підпорядкування національному законодавству;

- **заслужене набуття права участі у виборах до органів місцевого самоврядування** (які мають вирішувати лише обмежене коло питань комунального значення) має відбуватися за умови наявності нерухомості чи сплати податків у межах виборчого округу (наявність одного з критеріїв надає можливість голосувати, обох критеріїв - подвоює голос і надає права бути обраним);

- **галузеве, заслужене й ранжоване право участі у ви-**

борах до законодавчого органу має реалізовуватися не через політичні партії, а в межах професійної сфери діяльності чи компетенції через об'єднання громадян на професійній основі; а ранжуватися голоси мають за критеріями заслуг у сімейній, податковій, професійній, освітній сферах, зважаючи на участь у громадському житті та бойових діях на захист національної державності.

У сімейній сфері значення для оцінки голосу повинні мати зареєстрований шлюб, виховання власних дітей (в тому числі усиновлених), наявність онуків чи правнуків, багатодітність тощо.

У податковій сфері ранжування голосів має складати кілька категорій в залежності від обсягу сплачених податків, але обсяг сплаченого державі не повинен жодним чином нівелювати інші критерії.

Значення для оцінки голосу в професійній сфері мають офіційне працевлаштування (при цьому кожне місце роботи варто враховувати окремо), рівень професійної кваліфікації, професійні досягнення тощо. Окремо варто враховувати також освітній рівень (кожна освіта, як і кожне місце роботи, має враховуватися окремо), наявність наукового ступеня, вченого звання тощо.

Участь у роботі громадських організацій, заснування соціальних ініціатив, волонтерство, політув'язнення, добровільний прихід на фронт для захисту національної державності, участь у партизанській боротьбі, рівень участі у бойових діях (бойові нагороди, поранення тощо) повинні також враховуватися при ранжуванні голосу виборця.

Вибори до законодавчого органу мають відбуватися у межах сфери компетенції. Наприклад, виборці, компетентні

в аграрній сфері чи дотичні до неї за фахом, мають обирати представників, які в рамках парламенту працюватимуть саме у профільному аграрному комітеті, так само освітяни мають обирати свого представника для законотворчої роботи саме в освітній галузі.

Реалізація даної системи у XXI ст. стає цілком можливою завдяки використанню новітніх цифрових технологій. Програмне забезпечення дозволяє зробити цю концепцію не тільки реальною, але й ефективною і відносно безпечною. Сьогодні цифровий формат роботи допускає менший ступінь втручання у виборчий процес, ніж будь-які офлайнові формати.

Презентований проєкт ще не є готовим алгоритмом дій, це лише ідея до подальшого опрацювання. Але будь-які дії починаються саме з ідей. Тож варто допрацювати даний комплекс ідей і розпочати роботу над його втіленням в реальній площині.

А зважаючи на те, що сучасна криза політичної системи — це проблема не тільки України, а всієї європейської цивілізації, то цілком можливо, що у її подоланні лежить шлях переходу нашої держави з рангу світових аутсайдерів у міжнаціональні лідери.

Тарас ПОПОВ

лейтенант Збройних сил України, батальйон «Айдар»,
магістр політології Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

**ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ПРИВІД ДЛЯ АГРЕСІЇ
З БОКУ ЛІВОЛІБЕРАЛЬНИХ ЕЛІТ.
НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРАВА ЛЮДИНИ**

Права людини — те, за що боролись покоління українців, зокрема й українських націоналістів, — сьогодні стали «прапором» ліволіберальної частини світової еліти. І надалі святі слова й мета боротьби — за власні права на своїй землі — стають мало не чимось огидним в колі традиціоналістів. Як так сталось, що права людини почали використовувати проти прав більшості людей, як ліві сили, які втопили в крові світ, почавши Другу світову війну, не отримавши належного покарання за свої злочини, знайшли в тезах захисту прав людини новий експансіоністський привід? Як в сучасному світі бачити права людини націоналістам та протистояти нав'язуванню ліволіберальних штампів у цьому питанні? Спробуємо знайти відповіді на ці запитання в даній роботі.

Від початку відомої нам історії і, фактично, до Першої світової війни військові конфлікти відбувались під релігійними

гаслами. Тобто релігія була приводом, або, в багатьох випадках, прикриттям для початку війни проти іншої держави. ХХ століття можна вважати протистоянням ідеологій, коли війни розпочинались, до них готувались, вважаючи підставою протистояння ідеологій. Радикальні ліві сили, яким вдалось захопити владу в країнах — світових чи регіональних лідерах, прагнули розширити вплив своєї ідеології, по факту держави, на сусідні країни та інші регіони світу. Яскравий приклад СРСР, який під прикриттям поширення комунізму вів агресивні війни, а по факту на окупованих територіях проводилась політика колишньої Російської імперії, знищувались національні мови, національні еліти та культура. Все ставало російським за змістом, і водночас комуністичним. Лівому блоку протистояли країни, які умовно можна назвати капіталістичними, хоча вони і мали різношерстні уряди в плані ідеології.

Наприкінці ХХ століття Ф. Фукуяма видає роботу «Кінець історії», в якій розвиває ідею про те, що з розпадом СРСР, поширенням ліберальної та демократичної форми урядування в більшості країн у світі більше не буде воєн, не буде протистояння, бо не буде з ким боротись. Як ми бачимо сьогодні, через 30 років після виходу цієї роботи, світ не став миролюбнішим чи безпечнішим. Зараз фактично триває третя гібридна Світова війна, принаймні по кількості залучених до різних конфліктів, які пов'язані між собою, держав, ми можемо говорити про Третю світову війну. І на нашу думку, «права людини» стали тим гаслом, під яким приховуються справжні мотиви держав та їх еліт. А ці мотиви не змінилися від початку людської історії і міждержавних стосунків — розширення власного життєвого простору. Зараз питання життєвого простору можна розширити до збільшення власного ринку, власної еко-

номіки та свого культурного середовища. І для України вкрай небезпечні ті тенденції, які розвиваються сьогодні. Бо гасла нового, нездорового розуміння «прав людини» розповсюджуються саме в таборі наших західних ситуативних союзників, і це тоді, коли сьомий рік триває російсько-українська війна, а остаточної перемоги — знищення Московії — ми, на жаль, не можемо спостерігати.

Отже, Україна опинилась між двох різних, однак однаково шкідливих таборів: зі сходу — «руській мір», із заходу — ліволіберальне розуміння основ життя цивілізованих держав — права людини. Враховуючи слабку здатність України протистояти в інформаційній сфері «руському міру», про протистояння ліволіберальній моделі суспільного устрою годі й говорити. Навпаки, скориставшись російським нападом на нашу державу, західні держави, пропонуючи допомогу, змусили політичні еліти України, орієнтовані на них, запроваджувати в державі їхні цінності і погляди на сучасні права людини — гендерна політика, педолювання толерантного ставлення до різноманітних збочень та відхилень, таких як ЛГБТ та інших. Вони запроваджувались з особливою жорстокістю та цинізмом. Якщо вважати основною цінністю ліберальної ідеології особисту свободу людини, зокрема і свободу думки, то агресивна та жорстока реакція правоохоронних органів на людей з традиційною точкою зору, при проведенні акцій ЛГБТ, яскраво свідчить про деякий дисонанс. Фактично, як би дивно це не звучало, але ліберальна ідеологія є такою ж тоталітарною, як і комуністична чи націонал-соціалістична. Політичні еліти ліволіберального напрямку не тільки не допускають висловлення протилежної точки зору, право людини захищати свій образ життя — традиційний образ життя, а також на за-

конодавчому рівні приймаються дискримінаційні закони, що забороняють критикувати чи навіть висловлювати традиційну точку зору. Зокрема, на законодавчому рівні закріплюються гендерні квоти для політичних партій. Таким чином, тоталітарна ліволіберальна політична еліта без вибору вказує, як мають функціонувати політичні партії. При цьому, на нашу думку, гендерні квоти є дискримінаційними для обох статей. Так як політичні партії формують державну владу, було б доцільніше формувати виборчі списки все ж за професійною, а не гендерною ознакою.

Спостерігаючи за тенденціями в західному світі, де ліволіберальні цінності вкоренились найбільше, у найближчі два десятки років у нашій державі можна буде спостерігати тенденції до закріплення на законодавчому рівні обов'язкове висунення в списках політичних партій представників різних меншин, назви яких сьогодні ми можемо навіть не знати. Такий процес у ці дні ми можемо спостерігати в Сполучених Штатах, де після перемоги ліволіберального кандидата Байдена над консервативним Трампом, почала формуватись нова адміністрація і вертикаль влади. У більшості українських ЗМІ ці процеси висвітлюються як найбільше досягнення цивілізованого людства, те, до чого варто прагнути. Отже, при формуванні нової вертикалі влади в США, критеріями відбору на високі посади переможці виборів ставлять не якісь професійні заслуги чи великий досвід в тій чи іншій сфері, а перш за все — належність до расових та сексуальних меншин, і на цьому, насамперед, акцентується увага. Так, Пентагон вперше очолить афроамериканець, віцепрезидентом вперше стане жінка, яка активно підтримує ЛГБТ, трансгендер — заступником міністра і так далі. А чи не є це прямою ознакою дискримінації

абсолютної більшості громадян, які належать до титульних націй та мають традиційні сексуальні уподобання. Таких людей, навіть якщо їх професійний рівень вище, відсіюють за ознакою «нормальності». І можна було б не звертати на це уваги, бо то є справи іншої суверенної держави, хоч і стратегічного партнера і союзника, проте, зважаючи на тенденції останнього десятиліття, ми можемо вважати це маркерами суспільної поведінки, які за десять років стануть нормою в Україні. Нормою для лобістів ліволіберальних західних еліт.

Отже, ліволіберальне розуміння «прав людини» стає обов'язковим в Західному світі, куди прагне повернутись Україна, вирвавшись із «руського міра». Під захистом цих прав здійснюється втручання у внутрішні справи суверенних держав, по суті, відбувається агресія в новому прояві — не військовому, що стало реальним в сучасному глобалізованому світі. Яскравим прикладом є протистояння Угорщини та Польщі іншим державам ЄС в захисті традиційних цінностей проти ліволіберальної моделі суспільного устрою. І, як ми зазначали вище, проявляючи нетерпимість до іншої думки, сучасна ліволіберальна диктатура намагається покарати ці країни за відстоювання власного способу життя та мислення, а саме — накласти санкції та зменшити бюджетне фінансування в межах ЄС.

Спостерігаючи за кадровою політикою в новообраній владі США, можна спрогнозувати подальший розвиток трендів у політиці України після введення гендерних квот у виборче законодавство. Не виключено, що наступними кроками буде впровадження квот для різного роду секс-меншин. Ці кроки можуть привести до спроби витіснення з правового політичного життя країни праві традиціоналістські партії та органі-

зації, під приводом недотримання цих квот. Бо важко уявити праву християнську партію, яка висуває на виборні посади представників ЛГБТ меншин. Це суперечить самій ідеології цих організацій. Політики та активісти правого табору звикли жертвувати своїм часом, статками, а подекуди і життям (російсько-українська війна тому свідчення), і, задля недопущення витіснення з політичного життя, когось можна «призначити» на роль представника меншини, проте це буде припущенням і для людини, і для організації.

Вже сьогодні за державні кошти закупляються більше тисячі дитячих книжок з ЛГБТ ідеологією. Тобто мова йде не про захист цих меншин, а про агресивну пропаганду за кошти платників податків. Повертаючись до питання національної безпеки в плані скорочення української нації, не можна не оминати питання впливу цілого комплексу ліволіберальних ідей: чайлдфрі, ЛГБТ, гендерна політика. Припустимо, що 5–7% сьогоднішніх дітей по досягненню репродуктивного віку, під впливом пропаганди відмовляться створювати традиційні родини і мати дітей. Тобто темпи старіння і скорочення української нації пришвидшаться, а це питання не тільки ідеології і цінностей, але й соціально-економічне. Працездатна частина громадян зменшується, кількість пенсіонерів збільшується, економічний розвиток гальмується, пенсійний фонд не може впоратись без бюджетних дотацій. Як наслідок — суттєве підняття пенсійного віку. Звичайно, ліволіберальні політики дають свій рецепт — завести в Україну працездатне населення з інших країн регіонів Азії чи Африки. Також скоротиться склад національних силових структур, принаймні важче буде укомплектувати відповідні служби та підрозділи.

Які рішення і яке бачення мають запропонувати суспіль-

ству націоналісти на протипагу вищезазначеним цінностям і концепціям буття? Найпродуктивніше і найпростіше — це кардинальна зміна державної політики в плані виховання та освіти. Починаючи з молодшої школи і надалі, громадянам України мають прищеплюватись здорові традиційні цінності, повага та розуміння до інституту родини як союзу між чоловіком та жінкою, з дітьми. Ще з 2010 року експерти наголошували, що, для того щоб зупинити рівень скорочення української нації, кожна родина має мати не менше трьох дітей, а для відновлення — чотири і більше. Окрім демографічного скорочення, нація зменшується за рахунок масового виїзду за кордон, тимчасової окупації частини України Москвою. Якщо державна політика в сфері освіти залишиться в сучасних тенденціях, то, на жаль, надалі врятувати саме існування українців як нації можна буде за допомогою радикальних заходів, які реально порушують основні права людини, наприклад, законодавче регулювання мінімальної кількості дітей. Але сьогодні ще можна зупинити розвиток ліволіберальної ідеології, припинивши принаймні державне фінансування всіх вищезгаданих проєктів та ініціатив, а також діяльність фінансованих зовні організацій та інститутів, які активно впроваджують ці ідеї в Україні.

Отже, права людини, нонсенс, але для націоналістів це словосполучення стає огидним через його смислове наповнення. Це абсолютно дико і не справедливо, бо гаслом ОУН було «Свобода народам! Свобода людині!», і нам знову підмінюють поняття. Тому націоналісти мають визначити концепцію власного бачення поняття «права людини». На нашу думку, особливо вигадувати немає чого — і націоналістичне смислове наповнення, і розуміння прав людини вже давно сформовано

в концепції соціально та національно справедливої держави. Якщо користуватись міжнародними визначеннями, то традиційні права людини були викладені у так званих другому та третьому поколінні прав людини. Варто зазначити, що інтерпретація деяких прав ліволібералами, викладених в умовно третьому поколінні, і є тим, що ми описували вище — розвиток ЛГБТ та інших меншин, захист їх прав. Проте дослідники відносять це до четвертого покоління прав людини, яке зараз концептуально народжується.

Таким чином, ми лише поверхнево розглянули проблему використання «прав людини» частиною західної еліти ліволіберального спрямування як новітню ширму для зовнішньої агресії невійськового характеру, зокрема і проти України. Так, в умовах російсько-української війни, замість прямої і безумовної допомоги з боку Заходу, від нашої держави вимагають впровадження різного роду законів, спрямованих на поширення ЛГБТ-руху та гендерної політики. І якщо засуджувати РФ за окупацію Криму в умовах слабкості центральної влади, то частина західної еліти поводить ся так само в умовах війни: ми потребуємо військового та фінансового ресурсу, а від нас вимагають поступитись принципами та традиційними цінностями. При цьому у західних політиків немає усвідомлення, що якщо Україна не стримає російську агресивну військову машину, то наступними будуть саме вони і їх «права людини». Проте вже сьогодні своєю діяльністю українські націоналістичні організації і партії мають активно відстоювати традиційне бачення прав людини і громадянина, принаймні поки це не криміналізоване з боку держави.

Костянтин ДЕНИСОВ

кандидат економічних наук,
викладач кафедри міжнародної економіки,
природних ресурсів і економіки міжнародного туризму
Запорізького національного університету

ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ЛІБЕРАЛЬНІ ДОГМИ, СОЦІАЛІСТИЧНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ТА НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ЛІКИ ВІД НИХ

Прикметною ознакою ХХІ ст. є поширення різноманітних емоційно забарвлених фейків, маніпуляцій та загалом настання епохи постправди. Стосовно ідеології націоналізму, а насамперед її соціально-економічної складової, лунають закиди про соціалізм, лівацтво, комунізм, протидію ринку тощо.

Світ поринув у постмодерн, що Сичем О.М. розглядається «як світ хаосу, невизначеності, ідейної й ціннісної дезорієнтації, відсутності встановлених правил, канонів, закономірностей тощо»¹. Протистояти цьому — завдання раціонального (соціально-консервативного) націоналізму, який базується на розумово вивіреному, практичному і доцільному використанні його (націоналізму) суспільного потенціалу². Від себе дода-

¹ Сич Олександр. Соціально-консервативний націоналізм. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2019. С.381.

² Там само. С. 377.

мо також про необхідність врахування кращих і виправданих практик з інших ідеологічних систем, зважаючи на гібридний характер сучасного світу.

У зв'язку з цим розглянемо три соціально-економічні реформи, що тривають в Україні впродовж останніх років, прямо впливають на соціально-економічну ситуацію та викликають найбільший резонанс у суспільстві — управління державною (національною) власністю/приватизація, фінансова децентралізація та пенсійне забезпечення громадян.

Управління державною (національною) власністю/приватизація

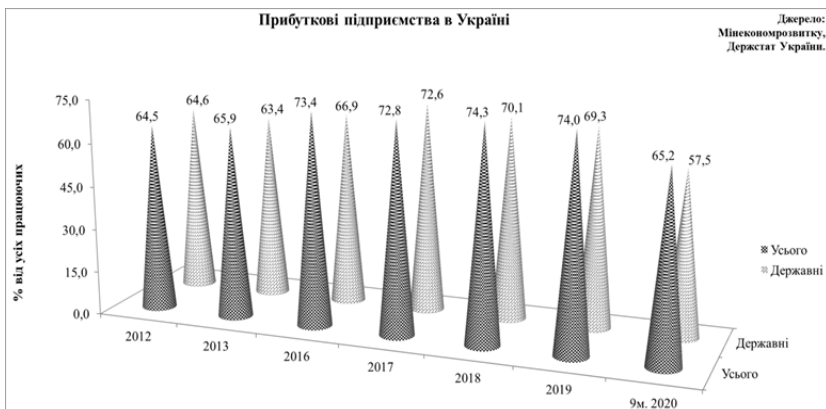

Рис. 1. Фінансові результати діяльності підприємств в Україні

Ліберальна думка виступає за критичне (ледь не 100%) зменшення частки держави в економіці. Ідея націоналістів про зміну моделі управління державними підприємствами (ДП) та збереження контролю над стратегічними з їх числа наштовхується на закиди у комунізмі. Бо нібито держава не

може бути ефективними власником. Економічні реалії свідчать, що це не так. Більше половини ДП є прибутковими, і така ситуація спостерігається принаймні у 2012—2020 роках (див.рис.1).

Перевагою ДП для нації та суспільства є те, що вони являють собою «потрійних» наповнювачів бюджетів всіх рівнів. ДП, окрім сплати податків, перераховують до державного бюджету й частину чистого прибутку та дивідендів від цінних паперів.

Рис.2. Окремі показники діяльності ДП в Україні

Підвищувати ефективність ДП слід не через тотальні (викривлені) розпродаж чи націоналізацію, а шляхом зміни моделі управління. Приклад тому — АТ «Одеський припортовий завод», причини та результати незадовільного управління яким у 2015–I пол. 2017 року розглядали під час VI Бандерів-

ських читань³. 24 січня 2020 року в. о. голови правління заводу став націоналіст Микола Синиця, який одразу ініціював зменшення собі зарплатні у 10 разів під час кризи. Незабаром під його керівництвом завод досяг⁴ рекордних показників у виробництві та експорті продукції, на 42,1% зріс його чистий прибуток, на 30% — фонд оплати праці.

У новій моделі управління доцільно використати досвід економічної реформи⁵ у СРСР 1965 року, яка передбачала зменшення адміністративного навантаження на ДП та розширення їх фінансово-господарської самостійності. ДП отримували стимули для інвестицій, капіталовкладень, розвитку фонду заробітної плати працівників, їх матеріального заохочення до покращення результатів виробництва, збільшення видатків і відрахувань на соціальну сферу. Згадана реформа на короткий період забезпечила прискорене зростання радянської економіки, але все ж таки була згорнута під тиском партійних догматиків.

Фінансова децентралізація розпочалася 01.01.2015 року через зміну структури доходів і витрат місцевих бюджетів. До 2018 року все йшло чудово, доходи та профіцит місцевих

³ Денисов К. Націоналізм — безальтернативний шлях подолання наслідків комуністичних і ліберальних експериментів в економіці України. Економічний націоналізм та соціальна справедливість: збірник матеріалів VI Бандерівських читань. Київ, 1 лютого 2019 р. / упор. Т.Бойко, Ю. Сиротюк, Б.Галайко, К.Денисов. Київ: НАЦ «УССД», Олег Філюк, 2019. С.176–178.

⁴ ОПЗ во II кв.-2020 увеличил чистую прибыль на 42,1%.URL:<https://interfax.com.ua/news/economic/678726.html>.

⁵ Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз.URL:<http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf>. С. 378—38.

бюджетів зростали, окремі громади розміщували тимчасово вільні кошти на банківських депозитах. Після цього бюджети громад стали дефіцитними. Серед причин необхідно виділити наступні: до реформи громади отримували 75–100% від сплаченого прибуткового податку з громадян (ПДФО), після — 60%. ПДФО — основне джерело доходів місцевих бюджетів (орієнтовно 25% від усіх доходів).

Рис.3. Бюджети місцевих громад в Україні

Також відзначимо нескоординовану передачу державою повноважень та фінансових ресурсів місцевим громадам. Ст. 85 бюджетного кодексу передбачає, що разом із повноваженнями (функціями) мають передаватися кошти для їх 100% фінансування.

Посилення фінансової спроможності місцевих громад на-

ціоналісти⁶ вбачають у справедливому розподілі коштів Державного фонду регіонального розвитку (спрямовуючи їх на створення та розвиток інфраструктури), стимулюванні бізнесу до сплати основних податків за місцем виробничої діяльності, зміну пропорцій розподілу зібраного ПДФО.

Як приклад необхідності врегулювати проблему сплати податків можна навести «Запорізький хлібокомбінат № 1», зареєстрований у м. Києві (де і сплачує податки), а фактично працює у м. Запоріжжя. Зміна місця реєстрації, попри фактичне розташування підприємства, провокує податкову конкуренцію між регіонами/громадами або створення «внутрішніх» офшорів. Особливо від цього потерпають сільські та/або селищні громади, на чиїх територіях ведуть діяльність великі підприємства, місце реєстрації яких — обласні центри або міста державного значення (Київ, Севастополь).

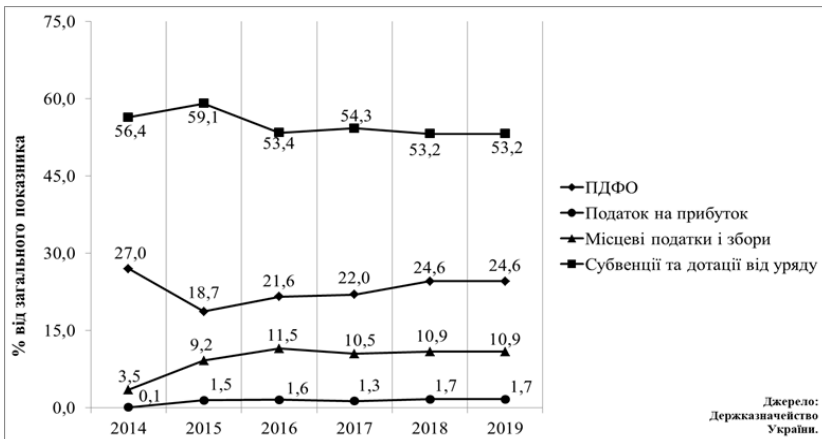

Рис. 4. Складові доходи місцевих бюджетів в Україні

⁶ П. Економічний націоналізм: деолігархізація, соціальна справедливість та самодостатність місцевих громад. URL: <https://svoboda.org.ua/party/program/ii/>.

Якісно іншу, в інтересах громад, пропорцію розподілу зібраного ПДФО⁷ пропонував народний депутат VIII скликання, націоналіст Головка М.Й. (нині — голова Тернопільської обласної ради). Її суть — залишати на місцях 100% зібраного податку, замість діючого тоді (75%) показника та запровадженого з 01.01.2015 року (60%). Відзначимо, що у 2015–2019 роках частка ПДФО у сукупних доходах громад так і не досягла дореформеного показника, а частка інших основних власних доходів не перевищує 15%. Це й стало однією з причин дефіциту місцевих бюджетів.

Пенсійне забезпечення українців намагаються реформувати з 2011 року — відколи парламент ухвалив законопроект Азарова-Тігіпка. Реальною метою всіх наступних реформ, під виглядом підвищення пенсійного віку та скасування пільгових пенсій, було скорочення дефіциту Пенсійного фонду.

У 2016 році фонд пережив ще одну реформу — зміну ставки ЄСВ з 41% до 22% та скасування його прогресивної шкали. Автори реформи прагнули таким чином вивести з тіні робочі місця та заробітні плати, але результати не виправдали сподівань. У перші роки реформи ЄСВ, за даними Держаудитслужби України, кількість платників ЄСВ зросла всього на 2,7%; а за даними Рахункової палати збитки Пенсійного фонду склали 96,4 млрд грн. Відзначимо, що введення єдиної (пласкої) ставки ЄСВ — ніщо інше, як «зрівнялівка». Остання була при соціалізмі, в якому ліберали постійно безпідставно звинувачують націоналістів.

⁷ Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо реформи міжбюджетних відносин). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1557&skl=9.

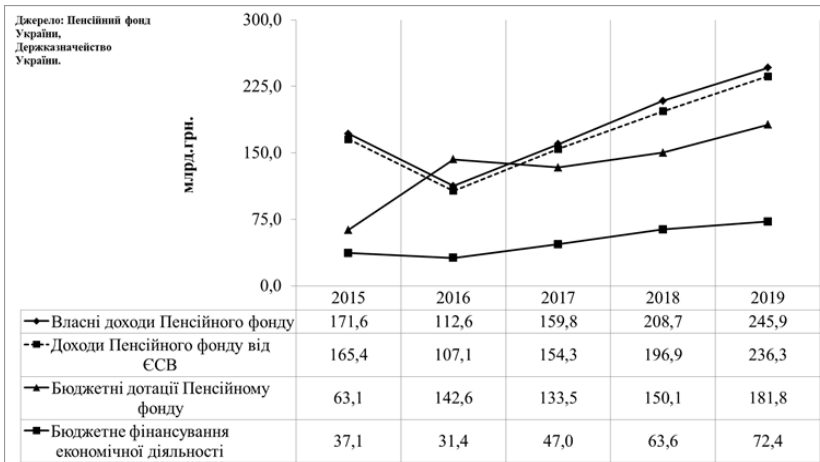

Рис. 5. *Окремі показники виконання державного бюджету та бюджету Пенсійного фонду України*

Втрати компенсували дотаціями з державного бюджету. У перший рік реформи вони зросли на 79,5 млрд грн і сягнули 142,6 млрд грн. Ці кошти елементарно знімали з інших статей, зокрема програм підтримки та стимулювання економіки. «Пенсійні» витрати державного бюджету перевищували видатки на економічну діяльність у 2,5–4,5 рази. У 2016 році бюджетні дотації Пенсійному фонду взагалі перевищили його власні доходи.

Націоналісти пропонують⁸ комплексно вирішувати пенсійне питання: а) скасування спеціальних пенсій суддям і прокурорам, які отримують у 15 разів⁹ більші за середньооста-

⁸ П. Економічний націоналізм: деолігархізація, соціальна справедливість та самодостатність місцевих громад. URL: <https://svoboda.org.ua/party/program/ii/>.

⁹ Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерів усіх катего-

тистичного пенсіонера щомісячні виплати; б) запровадження обґрунтованої прогресивної шкали ЄСВ як основного джерела доходів Пенсійного фонду; в) обмеження розриву максимальних і мінімальних пенсій у солідарній системі за принципом 1:5. Указані пропозиції забезпечать соціальну справедливість, знизять рівень бідності серед більшості пенсіонерів, сприятимуть вирішенню фінансових проблем Пенсійного фонду.

Висновки. Україна гостро потребує системних соціально-економічних реформ задля збереження нації та держави, а згодом й забезпечення її сталого розвитку та входження до клубу світових лідерів. На шляху до успіху цих реформ слід розвінчувати основні міфи тісно переплетених між собою догматичних лівих і ліберальних ідеологій, що панують у суспільстві принаймні крайні 10 років. Базовані на популістських гаслах, вони у підсумку демонструють вкрай руйнівні результати: олігархію, монополізацію стратегічних підприємств і галузей, одночасне скорочення доходів і зростання соціальних видатків бюджету, урізання ресурсної бази місцевих громад.

Ідеологічним підґрунтям наступних націоналістичних економічних реформ слід обрати підхід Дмитра Мирона-«Орлика», за яким «при будові господарського життя треба остерігатися всякого відірваного доктринерства, упертих шаблонів і бюрократичних експериментів, як це було, наприклад, у наших соціалістів, а тепер у більшовиків»¹⁰. Гібридний характер сучасного та майбутнього життя вимагає гібридних відповідей на його виклики, а це дає право використовувати пере-

рпій. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_szn_2019.pdf. С.21.

¹⁰ Мирон Д. Ідея і чин України / відпов. Дмитро Мирон-«Орлик», упоряд. В. Пор. Київ: УВС ім. Ю. Липи, 2017.С. 249.

ваги та успішні практики не лише націоналізму, але й інших ідеологій. Головне — сталий розвиток української нації та примноження добробуту кожного українця.

Сергій ЗУБЧЕНКО

кандидат політичних наук,
головний консультант відділу гуманітарної політики
та розвитку громадянського суспільства
Національного інституту стратегічних досліджень,
ветеран російсько-української війни

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ: НАЦІОНАЛЬНА КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР РЕФОРМ

У 2014 році Україна явила світові справжнє диво, вистоявши проти підступної агресії РФ у, здавалось би, безнадійній ситуації. Завдяки спільним героїчним зусиллям Збройних сил України, Національної гвардії України, добровольчих батальйонів і звичайних небайдужих громадян, згуртованих Майданом і війною, що розпочалася, нам вдалося не просто зберегти державну незалежність, а й дати гідну збройну відсіч значно переважаючим силам ворога, змусивши вище політичне керівництво РФ відмовитися від воєнного «бліцкригу» проти України. Так, ми тимчасово втратили контроль над Кримом та ОРДЛО. Проте справжньої національної трагедії — втрати суверенітету та суб'єктності держави — вдалося уникнути.

Зараз, коли воєнне вторгнення РФ локалізовано, а ситуація на фронті є контрольованою, перед нами стоїть не менш важ-

ливе й амбітне завдання: забезпечити економічний поступ. Адже держава не може тривалий час функціонувати на одному лише ентузіазмі та самопожертві патріотів. На це вказують як державні експерти, так і авторитетні фахівці громадського сектору (зокрема, групи «Першого грудня», які зазначають, що «країна перебуває в більшій залежності від зовнішніх позик, ніж це мало б бути навіть за умови російської агресії, оскільки нереформована економіка не може використати увесь потенціал країни»¹). Вкрай важко сподіватися на успіх деокупаційних та реінтеграційних інтенцій України без динамічно наростаючої, конкурентоспроможної економіки, яка є рушієм загального добробуту та суспільного прогресу.

Досвід провідних держав світу засвідчує, що побудова ефективної економічної та соціально-політичної державної моделі в умовах висхідної регіональної та глобальної конкуренції, а також новітніх викликів (на кшталт пандемії COVID-19) неможлива без гнучкої модернізації економіки з урахуванням актуальних ринкових тенденцій. Проте втілення реформ потребує національної консолідації, солідарності, суспільної згоди, «яка одна може це успішне реформування забезпечити»². Для цього в українському політикумі та суспільстві має бути консенсус принаймні щодо базових цінностей. Такими загальними незаперечними цінностями повинні стати не тільки політико-правові аксіоми (державний суверенітет, незалежність та територіальна цілісність України, її міжнародний

¹ Проти України вже діє невидимий фронт Ініціативна група «Першого грудня». Радіо Свобода. URL <https://www.radiosvoboda.org/a/29656553.html>

² Українська політична нація: генеза, стан, перспективи: монографія / Власюк О. С., Здіярук С. І., Степико М. Т. та ін. Київ: НІСД, 2004. С. 470.

авторитет та національні інтереси), а й суспільно-гуманітарні ідеї та цінності соціально-правової держави (високий правовий, освітній, культурний, соціальний статус наших громадян тощо). Саме такої ідеології зараз потребує суспільство, саме така ідеологія здатна об'єднати Український народ напередодні 30-ї річниці відновлення суверенітету України.

Практичне формування вказаного ідеологічного фундаменту вимагає залучення низки гуманітарно-безпекових чинників, які, на перший погляд, мають досить віддалене відношення до ідеології чи економіки, але при більш прискіпливому аналізі виявляються істотними їх детермінантами, позаяк грають важливу роль у заохоченні людини і суспільства до продуктивної праці. На частину з цих чинників, зокрема, звертає увагу у своїй доповіді Римському клубові відомий економіст Б. Гаврилишин, наголошуючи, що «економічний розвиток в основному забезпечується людиною»³.

Особливу увагу слід звернути на такі з них.

1. Нормативний чинник. У рамках здійснення своєї регуляторної (упорядкування суспільних відносин) функції держава встановлює загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, закріплюючи їх у відповідних нормативно-правових актах. При цьому, виходячи з сучасної теорії держави і права, найбільша ефективність досягається тоді, коли правове регулювання охоплює всі найважливіші сфери людської діяльності, не залишаючи юридичних лакун, але й не породжуючи надмірної правової зарегульованості та не втручаючись у ті сфери, які з огляду на свою специфіку не підлягають правовому регулюванню, а відтак мусять бути предметом

³ Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє: доп. Римському клубові. Київ: Пульсари, 2013. С. 20.

регулювання виключно соціальних норм (наприклад, особисте життя).

Саме з дотриманням раціонального балансу між цими двома крайнощами і виникає найбільше проблем у державно-правовій практиці. І Україна в цьому контексті не є винятком. Чинне національне законодавство в одних сферах є недостатньо деталізованим (наприклад, щодо відповідальності депутатів — зокрема, за порушення вимоги щодо особистого голосування (т. зв. «кнопкодавство»); щодо чинності рішень ВР України та місцевих рад, під час ухвалення яких були допущені порушення вимоги щодо особистого голосування депутатів; щодо процедури імпічменту Президента України тощо), залишаючи надто великий простір для вільного тлумачення та застосування відповідних норм, тоді як в інших сферах (зокрема, щодо певних видів економічної діяльності) воно є настільки деталізованим, заплутаним і складним, що стає майже непридатним для самостійного застосування суб'єктом правовідносин. У певних випадках таку недосконалість можна пояснити елементарним браком юридико-нормотворчої техніки, проте в інших випадках зазначені недоліки мають всі ознаки умисності та штучності. Проте і перше, і друге відчутно гальмує суспільний прогрес і стримує економічну активність.

Відповідно, реалізуючи політику економічної модернізації, слід чітко усвідомлювати дві речі: 1) законодавство в демократичній правовій державі має відповідати критеріям повноти та вичерпності, не залишаючи правових лакун, які уможливають зловживання та сприяють безвідповідальності; 2) неможливо і недоцільно регулювати абсолютно всі суспільні відносини за допомогою норм права — тільки найважливіші. Правова зарегульованість є не менш шкідливою, аніж вакуум

правового регулювання.

2. **Інституційний чинник.** Наявність адекватного нормативно-правового регулювання є необхідною, але не достатньою умовою для ефективності державної політики та відповідного суспільного поступу. Адже взаємовідносини особи, суспільства та держави визначаються не лише математичною сумою законодавчо задекларованих прав і свобод (а так само — закріплених обов'язків і повноважень), а й наявністю дієвого механізму для їх практичного втілення. Простіше кажучи, недостатньо лише прийняти правила поведінки, треба ще й сформувати інституційну структуру, яка буде забезпечувати їх виконання, в тому числі легітимними засобами державного примусу. Не випадково сучасна державно-правова наука визначає правозахисну функцію держави як одну з найважливіших. Це насамперед стосується держав, які декларують себе правовими та демократичними, як Україна.

У цьому контексті можна констатувати, що зараз в Україні сформовано абсолютно всі інституції, притаманні демократичній правовій державі. Щобільше: реагуючи на гостру зовнішню критику та потужний внутрішній суспільний запит, створено низку специфічних антикорупційних органів — Національне антикорупційне бюро, Національна агенція з питань запобігання корупції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Вищий антикорупційний суд.

Водночас слід вказати на недостатню гнучкість державної управлінської структури в певних секторах, внаслідок чого вона є слабо придатною для ефективного засвоєння глобальних економічних і технологічних трендів (на кшталт четвертої промислової революції). Досі слабким залишається використання механізмів державно-приватного партнерства

(зокрема на місцевому рівні — в контексті децентралізації).

Крім того, переходячи до здійснення політики реформ, слід приділити увагу чіткішому розмежуванню повноважень і сфер відповідальності державних органів. Адже, на відміну від бізнесової сфери, де конкуренція є одним із наріжних каменів високої якості кінцевої продукції, конкуренція повноважень у сфері державного управління призводить лише до непотрібних адміністративних конфліктів.

З іншого боку, не варто вдаватися і до надмірної сегментації чи фрагментації державної політики. У цьому контексті, з телеологічної точки зору, доречним видається об'єднання деяких з чинних урядових інституцій. Підтвердженням цього є і закордонний досвід: наприклад, в Японії, одному зі світових науково-технологічних лідерів, державну політику в освітньо-науковій, культурній та технологічній сферах реалізує єдиний державний орган — Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій.

3. Ціннісний чинник. Наразі в Україні маємо парадоксальну ситуацію, коли, здавалось би, і нормативна, й інституційна база формально створені, але економічна активність як власного населення, так і іноземних інвесторів все одно залишається далекою від бажаної. Найбільшим інвестором української економіки де-факто залишаються українські ж заробітчани. Величезний обсяг заощаджень домогосподарств (за різними оцінками, понад 50% ВВП) знаходиться поза фінансово-банківським сектором України, оскільки громадяни просто не довіряють національній фінансовій системі. Але і це ще не все: соціологічні дослідження показують, що чимала частина пересічних українських громадян «не хочуть ставати заможними, і цей страх перед суттєвим покращенням матері-

ального стану пов'язаний з повсякденним досвідом пересічного українця, який не відчуває захисту свого права на багатство, а також знає, що багатство та заможність не є соціально схвалюваними в українському суспільстві, пересічний мешканець якого пов'язує добробут не стільки з зусиллями та працею, скільки з порушенням закону, незаконним збагаченням, обманом тощо»⁴.

В результаті маємо оцінки фахівців Світового банку, що економіка України зможе наздогнати польську економіку лише через 50 років⁵. І це — розрахунки за підсумками відносно благополучного, ще «докоронавірусного» 2018 року, у якому, за даними НБУ⁶, наша економіка продемонструвала максимальне за 7 попередніх років зростання (3,3%).

Очевидно, що причиною такого стану речей є те, що норми та інституції не виконують своїх реальних функцій. Причो-

⁴ Культура (субкультури) бідності в Україні / вик. О. Міхеєва, С. Данилов та ін. Центр близькосхідних досліджень (AMES), Аналітичний центр УКУ, за підтримки МФ «Відродження». Український католицький університет. С. 47 URL: <http://sociology.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/KULTURA-BIDNOSTI-V-UKRAYINI.pdf> Міхеєва О. та Данилов С. Великою проблемою українського суспільства є погано організована та непродуктивна праця. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2839082-oksana-miheeva-ta-sergij-danilov-avtor-i-doslidzenna-kultura-subkulturi-bidnosti-v-ukraini.html>

⁵ Україна потребує швидшого економічного зростання для підвищення рівня життя. The World Bank. URL: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2019/05/23/ukraine-economic-update-spring-2019?CID=ECA_FB_Ukraine_UK_EXT

⁶ Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2018 році. Національний Банк України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2018-rotsi>

му, йдеться не про поодинокі факти, а про цілком системне явище, яке має свій вияв в діяльності усіх гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової. Наприклад, попри наявність цілої низки спеціалізованих антикорупційних органів (вже згаданих вище НАБУ, НАЗК, САП, ВАКС), депутати та посадовці дозволяють собі вносити неправдиві дані в свої декларації, зверхньо коментуючи, що гроші зі своїх мільйонних статків «виграли в лотерею», «отримали в подарунок» або «позичили під чесне слово» у троюрідної тітки чи сусідового стрийка, наперед знаючи, що ніхто не буде притягати їх до відповідальності. АМКУ не помічає прихованої монополізації цілих галузей економіки олігархічним капіталом (у т. ч. структурами держави-агресора) через використання ними проксі-структур. Правоохоронні органи своєю кволою реакцією фактично покривають різноманітних «діамантових прокурорів», наркомафію, рекламою якої обмальовані паркани та фасади по всій Україні, та власників підпільних гральних закладів (під прикриттям «інтернет-клубів» чи «лотерей»). Навіть у тих випадках, де наявність складу злочину у діях суб'єкта є очевидною і для людини без юридичної освіти (наприклад, при нападах на журналістів і громадських активістів), реакція правоохоронців і суддів буває настільки анемічною, що просто не може не викликати суспільного обурення.

В результаті такого постійного та майже демонстративного відтворення негативних патернів правової поведінки на всіх рівнях суспільства правова культура переважної більшості громадян залишається низькою. Навіть попри те, що заклади вищої освіти щороку випускають тисячі юристів, в соціумі переважає правовий нігілізм, відсутня повага до права, бракує усвідомлення закону як вищої суспільної цінності. За

таких умов ані громадяни України, ані іноземні інвестори не можуть мати реальних гарантій захисту своїх прав і відстоювання законних інтересів.

Все зазначене цілком закономірно призводить не тільки до радикалізації суспільних настроїв, а й вкрай негативно впливає на міжнародне реноме України та її місце у відповідних міжнародних рейтингах.

Репутація та довіра — ті дефіцитні стратегічні ресурси, які виробляються роками, але втрачаються в одну мить. Це є актуальним як для міжособистісних, так і для суспільних чи міждержавних відносин (навіть у наш вкрай цинічний і прагматичний час). Нинішня глобальна геополітична турбулентність багато в чому є наслідком саме кризи довіри: «Втрата взаємодовіри між ключовими політичними суб'єктами, між учасниками інтеграційних об'єднань, між керівниками та громадянами країн — ось той інструмент, із допомогою якого був розколотий знайомий нам ліберальний світопорядок. Довіру, що тривалий час цементувала союзи навіть давніх противників і сприяла мирному вирішенню безлічі проблем (у давні часи вони викликали кровопролитні війни), було втрачено»⁷.

Таким чином, маємо докласти всіх зусиль, щоб наші правові норми та державні інституції не були відірваними від реальності формальними «пам'ятниками самим собі», а перетворилися на практичні інструменти реалізації прав і свобод громадян, сприяючи формуванню суспільства високої відповідальності, цінностей правової культури та довіри, а відтак — соціальному й економічному поступу. Найпершим кроком у цьому контексті є неухильне втілення принципів законності

⁷ Горбулін В. Криза довіри: у пошуках нового фундаменту стійких альянсів. Дзеркало тижня. 2018. 17–23 березня. (№ 10)

та невідворотності покарання.

Висновки

У 2007 р. в Мюнхені Путін назвав крах СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». Наше завдання — зробити так, щоби він ще за свого життя став свідком ще однієї геополітичної катастрофи: остаточної втрати України для «руського міра». Шлях до цієї національної геополітичної незворотності, до перемоги у гібридній війні з РФ лежить через потужну економіку, яка базується на міцному фундаменті правової державницької ідеології.

Як влучно зауважує вже згадуваний нами Б. Гаврилишин, «інституційна структура, суспільний лад мають бути досконалими, аби стимулювати потребу і бажання людей працювати, творити, поширювати і застосовувати ноу-хау»⁸. Тому серед операційних імперативів зміцнення національної консолідації, формування ідеологічного фундаменту реформ та економічного поступу слід виокремити такі: 1) вдосконалення нормативно-правової бази: усунення правових лакун у регулюванні найважливіших суспільних відносин та дерегуляція тих сфер, які страждають від надмірної бюрократизованості; 2) створення раціональної та гнучкої інституційної структури державної політики, яка б відповідала актуальним потребам і реаліям сьогодення; 3) забезпечення неухильного дотримання конституційних принципів пріоритету прав і законних інтересів громадян та невідворотності покарання, послідовного захисту цінностей правової держави, оперативного реагування на порушення режиму законності та правопорядку. Ми маємо продемонструвати, що державницькі правові цінності

⁸ Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутне: доп. Римському клубові. Київ: Пульсари, 2013. С. 21.

для нас є важливішими за особистий інтерес чи ситуативну матеріальну вигоду. Згадаймо: в минулому РФ вже використала західну поблажливість до моральної та етичної сторони капіталізму — шляхом експорту корупції, цинічного експлуатування наявних суспільних протиріч і ліній розколу, провокування взаємної недовіри та іншої підривної діяльності⁹ (причому, як проти самого Заходу, так і проти України). Не можна дозволити собі втрапити в цю пастку знову.

Прискорення економічного поступу є питанням виживання української держави в умовах глобалізації та новітніх викликів, позаяк за нинішнього економічного розвитку України вкрай важко вести мову про реалізацію нами амбітних геополітичних прагнень чи бодай про втілення деокупаційних та реінтеграційних інтенцій. І 2021 рік — рік 30-річчя відновлення Незалежності України — в цьому контексті є вкрай відповідальним та знаковим роком.

⁹ Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу Київ: Темпора, 2009. С. 186.

Катерина ШИМКЕВИЧ

кандидат історичних наук, доцентка кафедри
права та публічного управління
Запорізького інституту економіки
та інформаційних технологій

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРОЄКТИ «ЗШИВАННЯ» ЗАХІДНИХ БАЛКАН НАПРИКІНЦІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Зусилля європейської дипломатії, спрямовані на мирне врегулювання проблем югославської федерації на початку 1990-х рр., виявилися неефективними та провальними. Утім, ЄС та його спеціалізовані інституції не «пішли» з регіону, а зберегли свою присутність через активну участь у повоєнній відбудові інфраструктури та важливих сфер суспільного життя республік, що входили до складу Югославії. Крім того, високопосадовці Євросоюзу шукали способи попередити спалахи подібних міжетнічних протистоянь на Балканах у майбутньому. Розробка різноманітних проєктів локального та регіонального рівнів не сприяла «притяганню» країн, а, навпаки, віддаляла їх одну від одної.

Невдала регіональна співпраця

У розпал воєнних дій у Боснії і Герцеговині та Хорватії французький прем'єр-міністр Е. Балладур у 1993 р. висунув ідею про Пакт стабільності та безпеки у Європі, у рамках яко-

го передбачалося проводити заходи по внутрішній стабілізації країн Східної та Центральної Європи. Головний акцент робився на тому, щоб через двосторонні угоди врегулювати питання кордонів та проблеми з національними меншинами. Підсумкова конференція, на якій було схвалено утворення Пакту, відбулася у березні 1995 р. З колишніх югославських республік двосторонні угоди про подальшу співпрацю у рамках організації підписала тільки Словенія.

Припинення війни у Боснії і Герцеговині у листопаді 1995 р. та укладання Дейтонських мирних угод сприяли появі нових європейських ініціатив. Зокрема, Франція запропонувала у грудні того ж року започаткувати Процес задля стабільності та добросусідства у Південно-Східній Європі, так званий Роямонтський процес¹. Новий проєкт передбачав, що громадські організації будуть займатися зміцненням довіри та відносин у повоєнних ексюгославських суспільствах.

Європейський Союз у такий спосіб намагався створити умови для зближення країн, що виникли на теренах колишньої Югославії, допомогти їм подолати наслідки воєнних дій, започаткувати процеси демократизації і виходу з кризи. Політична складова Роямонтського процесу у 1996 р. підсилася за допомогою Сполучених Штатів Америки, які сприяли появі Ініціативи зі співробітництва у Південно-Східній Європі (ІСПЕ), у рамках якої мала надаватися економічна допомога країнам-учасницям. До Процесу задля стабільності та до-

¹ Panaghiotis Roumeliotis. The Royaumont Process. An Initiative for Stability and Good Neighbourliness in South-Eastern Europe. A Journal of Foreign Policy Issues. URL: <http://www.hri.org/MFA/thesis/autumn98/royaumont.html#:~:text=The%20Royaumont%20Process%2C%20an%20initiative,%2C%20co%2Doperation%20and%20democracy>.

бросусідства у Південно-Східній Європі та ІСПЄ приєдналися Боснія і Герцеговина, Хорватія, Словенія, колишня югославська республіка Македонія. ЄС та США запросили до участі в цих інституціях Албанію, Болгарію, Грецію, Угорщину, Румунію, Молдову та Туреччину.

Проєкти 1993–1996 рр. по зближенню країн Південно-Східної Європи залишилися, фактично, на папері. Це стало помітно у 1998 р., коли ЄС зіштовхнувся з черговим балканським викликом — кризою у Косово. Саме тоді представники Франції виступили за розробку комплексного проєкту по Балканському регіону, вважаючи, що стабілізувати ситуацію та примирити народи на теренах колишньої Югославії можна тільки через посилення економічної підтримки з боку Євросоюзу.

Французький проєкт для Балкан остаточно доопрацювали у 1999 р. за допомогою США та Німеччини. У результаті чого 10 червня, в день прийняття Радбезом ООН резолюції 1244 по Косову, у Кельні був створений Пакт стабільності для Південно-Східної Європи². Європейський союз його схвалив наприкінці липня того ж року, призначивши Спеціального представника ЄС Пакту у регіоні.

Діяльність організації, яка проіснувала до 2008 р., була зосереджена на наступних аспектах:

- надання економічної та фінансової допомоги;
- підписання низки угод щодо регіональної стабілізації;
- проведення торгових заходів у кожній країні;
- виділення гуманітарної допомоги біженцям та вну-

² Bendiek, A. Europe's conflict resolution: The Stability Pact for South Eastern Europe. Department of Political Science, Faculty of Sociology University of Bielefeld, 25 p. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/paperproposal/c99ee89f-58df-4e16-a770-a8e089de2d2e.pdf>.

трішньо переселеним особам;

- демократизація суспільства та формування громадських інституцій;
- сприяння політичному діалогу між країнами;
- розв'язання проблеми Косова;
- врегулювання повоєнних проблем, викликаних міжетнічними конфліктами 1990-х рр.

Обговорення нагальних проблем відбувалося членами трьох робочих комісій, роботою яких керувала Регіональна комісія. Спеціальний представник ЄС Пакту стабільності для Південно-Східної Європи призначався ЄС після попередніх консультацій із чинним головою ОБСЄ та іншими учасниками організації. До його обов'язків входила співпраця з урядами країн, що входили до Пакту, та реалізація завдань інституції.

У 2008 р. ця організація була замінена на Раду регіонального співробітництва, яка існує коштом країн Балкан та Європейського союзу. Співпраця учасників здійснюється у рамках щорічних засідань та зустрічей міністрів закордонних справ, які проходять в одному з міст регіону.

Рада регіонального співробітництва мала сприяти інтеграції країн, що не є членами ЄС, до європейських економічних структур та організацій. Передбачалося, що на цьому підґрунті балканські країни, особливо західнобалканські, можуть подолати розбіжності минулого та почати діалог щодо політичної нормалізації.

За роки існування Рада регіонального співробітництва, як і попередні регіональні проекти ЄС, продемонструвала неможливість добитися суттєвих зрушень у відносинах держав та стати ефективним регулятором внутрішніх і зовніш-

ніх проблем. Найбільшим успіхом організації стала поява у 2019 р. зони міні-Шенгену — спеціальної економічної зони між Косово, Північною Македонією, Сербією та Албанією³. Про свій намір приєднатися до міні-Шенгену заявляли Боснія і Герцеговина та Чорногорія. За минулий рік відбулися декілька зустрічей очільників Албанії, Сербії, Північної Македонії і Косова, на яких були укладені угоди про «запуск» безмитного ринку, полегшену процедуру просування людей та фінансів через кордони. Економічна зона існує здебільшого на папері, оскільки конкретних кроків у даному напрямку жодна з країн не зробила.

Таким чином, у політиці ЄС щодо створення проєктів регіонального зміцнення Західних Балкан прослідковується три етапи: (1) 1993–1998 рр. — воєнні дії та постконфліктне відновлення у Боснії і Герцеговині та Хорватії, спроби не допустити нових міжетнічних конфліктів; (2) 1999–2008 рр. — намагання на інституційному рівні та через економічну допомогу створити умови для інтеграції країн до ЄС; (3) з 2008 р. — спроби налагодити регіональну співпрацю під наглядом ЄС.

Усі ініціативи були неефективними, особливо на першому та другому етапах, бо не попередили війни у Косово (1999 р.) і Македонії (2001 р.). Примирення та баланс політичних сил, якого так прагнули та продовжують прагнути у ЄС, не можливі. Євродипломати не до кінця розуміють специфіку взаємин країн, які, по суті, ніколи не прагнули жити під одним дахом. Через це і не виникає стійких регіональних об'єднань та зв'яз-

³ Muminović, E. Mini-Schengen, Regional Economic Area and Common Regional Market: What is what? 15 December 2020. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/12/15/mini-schengen-regional-economic-area-and-common-regional-market-what-is-what/>.

ків під егідою Євросоюзу, який відкрито ігнорує повоєнні проблеми пам'яті, відносин, травми минулого та воєнних злочинів, прагнучи заморозити їх задля політичної стабільності у Західних Балканах.

Гра в символізм

Євросоюз окрему увагу приділяв процесу примирення, який є частиною перехідного правосуддя у колишніх югославських республіках та покликаний подолати наслідки воєнних злочинів 1990-х — початку 2000-х рр., врегулювати міжетнічні розбіжності, історичні й територіальні суперечності.

Цього у ЄС прагнули досягти через побудову мультиетнічних суспільств. Першим кроком стала розробка нових державних прапорів для Боснії і Герцеговини та Косово.

На офіційному прапорі БіГ після проголошення незалежності 6 квітня 1992 р. був зображений герб королів династії Котроманичів — золоті лілії на синьому щиті, через центр якого проходила біла лінія. Його використовували до 1998 р., коли Верховний представник ЄС-ООН Карлос Вестендорп-і-Кабеса затвердив новий варіант прапора. Проти боснійського прапора виступали боснійські серби та хорвати, які проживали в ентитетах країни. Для нормалізації етнічних відносин у БіГ ООН та ЄС вирішили розробити варіант прапора, який символізував би три народи — бошняків, хорватів, сербів.

Наразі національний прапор має синій фон (колір ООН), золотий трикутник, розміщений у центрі (символ трьох основних націй та контур країни на мапі Балкан), білі зірки (символ Європи). Саме такий прапор піднятий над державними установами у Боснії і Герцеговині, наявний в офіційній документації тощо. На футбольних матчах, політичних мітингах

та інших громадських заходах бошняки використовують прапор із золотими ліліями. У Республіці Сербській національний прапор, затверджений під егідою ЄС-ООН, зустрічається рідко. Там вивішують або сербський національний прапор, або власний, стилістика якого повторює кольори держпрапора Сербії.

У Косово до 2006 р. власного державного стяга не було через автономний статус у складі Сербії. Потім на офіційних установах став з'являтися прапор ООН, при цьому серби Косова вивішували на установах сербське знамено, а албанці — албанське. Коли Косово в односторонньому порядку в лютому 2008 р. вийшло зі складу Сербії, то офіційним став прапор, варіант якого затвердили за результатами проведення міжнародного конкурсу. Його організувала Об'єднана команда Косова (тимчасові органи влади самопроголошеної республіки, які входили до складу Місії ООН в Косово).

Під час роботи над остаточним дизайном національного стягу Косова використовувався підхід, який перед цим ЄС та ООН застосували у Боснії і Герцеговині. «Об'єднавчий» варіант косівського стяга має синій фон (натяк на ООН), на якому в центрі розміщені золотий силует республіки та 6 білих п'ятиконечних зірок (символізують 6 народів, які живуть у Косово — албанці, бошняки, горанці, серби, турки, роми).

На відміну від Боснії і Герцеговини, де прапор затвердив Верховний представник ЄС-ООН, національний стяг Косова затвердила Асамблея Косова та наказ президента.

ЄС та ООН при створенні дизайну прапорів для Косова та БіГ заборонили використовувати кольори та символи будь-яких національних етнічних груп, щоб уникнути розбіжностей у повоєнних суспільствах. Акценти зроблені на нейтраль-

них кольорах та символах, що мало стати підґрунтям для національного примирення. Утім, цей процес в обох державах є проблемним. Не дивлячись на існування єдиних кордонів та національних стягів, етнічні розмежування і надалі продовжують визначати тенденції суспільного, політичного та економічного життя. Яскравим прикладом цього є використання народами — бошняками, боснійськими та косівськими сербами, албанцями — власних прапорів і символів та ігнорування офіційно прийнятих державних стягів.

Окремим напрямом діяльності у західнобалканській політиці ЄС стала зміна назв об'єктів міської інфраструктури, здебільшого вулиць та площ, на більш нейтральні. Це мало допомогти навести «мости» у багатоетнічних суспільствах. Особливу увагу Євросоюз приділяв БіГ, Косово та Північній Македонії, де, як і в інших державах, що утворилися на теренах колишньої Югославії, провели на початку 1990-х рр. перейменування великої кількості об'єктів, аби позбутися комуністичного та югославського минулого. Після міжетнічних конфліктів у регіоні Західних Балкан у 1990-х — початку 2000-х рр. нова хвиля зміни назв наштовхнулася на суспільний спротив. Жодна з націй не хотіла відмовлятися від перейменування вулиць, площ чи населених пунктів, які носили імена видатних діячів, політиків, солдат, поетів давньої, середньовічної та новітньої історії.

Зразковим прикладом вважається округ Брчко, який входить до складу Боснії і Герцеговини, але перебуває під міжнародним протекторатом. Зміна назв почалася тут у 2000 р., коли окружні збори Брчко затвердили склад спеціальної комісії, яка займалася перейменуванням. Діяльність інституції проходила під егідою Верховного представника ЄС-ООН.

Процес затягнувся на багато років, але результати Євросоюз задовольнили. Більшість назв інфраструктурних об'єктів була замінена на нейтральні, що задовольнило усі етнічні спільноти міста⁴.

У Сербії, Хорватії, Косово, Північній Македонії аналогічні проєкти або не розпочалися, або знаходяться на стадії узгодження. Перейменування відбувається, але не так, як вимагає ЄС. На перше місце у перелічених країнах ставляться національні інтереси, а не нейтральність, яку намагається просувати ЄС у регіоні. Це дозволяє говорити про те, що гра Європейського Союзу в символізм у процесі примирення має локальний характер та істотно не впливає на розв'язання проблем минулого.

Діалог Белград-Приштина

Десять років тому — у 2011 р. — ЄС ініціював початок перемовин між Косово та Сербією, аби нормалізувати відносини між двома республіками та стабілізувати ситуацію у регіоні. Упродовж 2011–2012 рр. відбулося декілька раундів переговорів, які закінчилися безрезультатно. Суттєвого прогресу вдалося досягти у квітні 2013 р., коли у Брюсселі прем'єр-міністр Сербії Івіца Дачич та прем'єр-міністр Косова Хашим Тачі уклали договір про принципи нормалізації відносин.

Наступні угоди сторони діалогу уклали у 2015 р. та у 2020 р. Зокрема, у 2015 р. Белград та Приштина домовилися про ство-

⁴ Шимкевич К. «Мости» примирення у боснійському суспільстві на початку 2000-х рр. Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених : збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. В. В. Солошенко. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2019. С.41.

рення спільноти сербських муніципалітетів, що мали отримати широкі повноваження, власного президента та державні символи.

На початку липня 2020 р. діалог Белград–Приштина активізувався. Під егідою ЄС упродовж липня–серпня відбулися декілька зустрічей сербського президента Александара Вучича та прем'єр-міністра Косова Авдулли Хоті, експертних груп. Значних кроків, окрім обіцянок відкрити архіви, провести ексгумацію у місцях масових поховань, розв'язати майнові проблеми та врегулювати питання, пов'язані із біженцями та переселенцями, досягти не вдалося.

Масові поховання ймовірних жертв міжетнічної війни у Косово 1998–1999 рр., зокрема й цивільних, усе-таки були відкриті в Сербії та Косово.

На початку вересня 2020 р. у Вашингтоні сторони діалогу підписали угоду про економічну нормалізацію, що стало можливим тільки після втручання у перемовини тодішнього президента США Дональда Трампа. Це вкотре довело, що політичний діалог, започаткований ЄС у 2011 р., є неефективним та безрезультатним. У Євросоюзі вважають, що не потрібно чинити тиск на Белград чи Приштину, щоб Сербія та Косово самостійно розв'язали наявні проблеми. Посередництво ЄС, у такій ситуації, необхідне для регулювання діалогу та пошуку оптимальних шляхів нормалізації двосторонніх відносин.

Висновки

Жоден з європейських проєктів, завданнями яких є зближення західнобалканських країн, не виявився панацеєю від «хвороб» регіону. Ініціативи Євросоюзу не враховують специфіку кожної країни, особливості взаємин у постюгославських

суспільствах та процесу примирення, започаткований громадськими організаціями у 2000-х рр. Складається враження, що у ЄС бажають за доцільне не бачити, що країни відштовхуються одна від одної, а не притягуються. Через це неможлива економічна, політична та регіональна співпраця, зняття з Балкан ярлика «порохової діжки Європи» та врегулювання низки міжетнічних, національних та територіальних проблем.

Подібна неприродність європроектів по «зшиванню» Західних Балкан найбільш помітна на прикладах Боснії і Герцеговини, Косова, Сербії. Складається враження, що превентивна дипломатія ЄС, застосована на початку 1990-х рр. щодо югославської федерації, абсолютно не змінилася і продовжується різноманітними заходами Євросоюзу у регіоні. Допоки у ЄС не бачать реального стану речей та вперто його ігнорують, країни намагаються максимально скористатися фінансовою та економічною допомогою ЄС для проведення внутрішніх реформ. Сербія, Косово, Боснія і Герцеговина, Албанія, Північна Македонія та Чорногорія виконують усі вимоги Єврокомісії, аби наблизити своє членство у ЄС. Наразі, це єдиний проєкт, який здатний досить грубо «зшити» Західні Балкани без суттєво наявних розбіжностей.

Науково-громадське видання

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ
У СУЧАСНОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ

**Восьмі Бандерівські читання.
Збірник матеріалів**

Упорядники – Юрій Сиротюк, Тетяна Бойко, Юрій Олійник

Літературний редактор, коректор – Оксана Мусякевич

Дизайн і верстка – Лариса Цибульська

«УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У СУЧАСНОМУ ІДЕОЛОГІЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ». Збірник матеріалів Восьмих Бандерівських читань. Київ, 30 січня 2021 р. / упор. Ю. Сиротюк, Т. Бойко, Ю. Олійник. Київ: Недержавний аналітичний центр «УССД» - ТОВ «Основа-Принт Плюс», 2021. 352 с.

Підп. до друку 10.03.2021 р. Формат 60x84 1/16.

Папір офсет.

Тираж 1000 прим.

Недержавний аналітичний центр
«Українські студії стратегічних досліджень»

Друк ТОВ «Основа-Принт Плюс»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
та розповсюджувачів видавничої продукції № 7252
від 11.02.2021 р..